

VIGILIA

2017 / 1

NAGY ESZTER: A Jézus-ima a középkori Európában
MAKAI PÉTER: Megtestesülés és szimbólum
MEZEI BALÁZS: Vető Miklós gondolati architektonikája
MARTIN BUBER: Isten és az emberi szellem

VÖRÖS ISTVÁ: Hogyan olvassunk Kertész Imrét?
Falcsik Mari, Gergely Ágnes és Villányi László versei
Dobai Lili és Ferdinandy György prózája
BOZÓK FERENC: Száz éve született Szabó Magda

A Káinok nem győzhetnek. Beszélgetés Gergely Ágnessel

82. évfolyam	VIGILIA	Január
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az egység útján	1
NAGY ESZTER:	A Jézus-ima a középkori Európában <i>(tanulmány)</i>	2
MAKAI PÉTER:	Megtestesülés és szimbólum. Bevezetés a noumenológiába <i>(tanulmány)</i>	10
MEZEI BALÁZS:	Rendszer és Szabadság. Vető Miklós gondolati architektonikája <i>(tanulmány)</i>	18
SZÉP/ÍRÁS		
GERGELY ÁGNES:	Testetlenül <i>(vers)</i>	27
VÖRÖS ISTVÁN:	Hogyan olvassunk Kertész Imrét? <i>(esszé)</i>	28
FECSKE CSABA:	Négy kavics; Gyanú; Foltozott versek; Élőhalott <i>(versek)</i>	34
DOBAI LILI:	párás-fényes <i>(vers)</i> ; Zegzugos <i>(próza)</i>	37
KERESZTESI JÓZSEF:	Fák Wrocławban <i>(vers)</i>	43
TOMAJI ATTILA:	Ikaro; Daidalo <i>(versek)</i>	45
FERDINANDY GYÖRGY:	Hazafelé <i>(próza)</i>	47
FALCSIK MARI:	Békeévek; Ha hatvanéves <i>(versek)</i>	50
BÁGER GUSZTÁV:	Közös magány; Goethe; Forrás <i>(versek)</i>	51
BOZÓK FERENC:	Egy prózaíró dallamos versei. Száz éve született Szabó Magda <i>(esszé)</i>	52
ÁFRA JÁNOS:	Későn, korán <i>(vers)</i>	55
VILLÁNYI LÁSZLÓ:	Égbe araszolt; Nem egyedül <i>(versek)</i>	56
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
PATAKY ADRIENN:	Gergely Ágnessel. A Káinok nem győzhetnek	57
MAI MEDITÁCIÓK		
MARTIN BUBER:	Isten és az emberi szellem <i>(Gáspár Csaba László fordítása)</i>	64
KRITIKA		
HARKAI VASS ÉVA:	6x. Villányi László: <i>egyszer csak</i>	69
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Gustavo Gutiérrez – Gerhard Ludwig Müller: <i>A szegények oldalán. A felszabadítási teológia</i>	71
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	73

Az egység útján

Minden év januárjában világszerte, így nálunk is megrendezik az ökumenikus imahetet, amelyen különböző egyházak és egyházi közösségek közösen imádkoznak a keresztények egységéért. Az idei imahétnek különleges jelentőséget ad a reformáció 500 éves jubileuma. Ehhez tanulságos ajánlásokat kínál a Német Püspöki Konferenciának és a Németországi Evangélikus Egyháznak erre az évre kiadott közös nyilatkozata. Mottója „az emlékezet gyógyítása” — a kifejezés ismerős lehet számunkra, hiszen II. János Pál pápa gyakran emlegette, a keresztények egységét sürgetve.

A nyilatkozat arra hív mindnyájunkat, hogy a reformációra való emlékezés váljék valóban ökumenikus eseménnyé. Túl kell lépniünk az akkor elszenvedett sebeken és megbántásokon, eljött az ideje az emlékezet megtisztításának, közös örökségünk egyre tisztább felfedezésének, hogy közösen tehessünk tanúságot Krisztusról és szolgálhassuk a világot. Ennek érdekében számos előítéletet és félreértést kell még eloszlatnunk. Luther Márton és a reformátori mozgalmak az egyházat az Evangélium szellemében akarták megújítani. A katolikusok is az egyház megújítására törekedtek azonban a pápával és a püspökökkel közösen. Mégis, eközben olyan félreértések és előítéletek, torzulások és viszályok keletkeztek, amelyek következtében az egyház egysége széttört.

Az Evangélium igazságáért folytatott harcban a 16. század óta mindkét fél inkább az ellentéteket erősítette és a fennálló konfliktusokat szította, az elzárkózás és az elutasítás jellemezte őket. Ezt jól példázza, hogy az egyik oldalon olykor mitikus hőssé emelték Luthert, a másik oldalon viszont nem egyszer démonizálták őt. Az emlékezet megtisztítása új horizontot nyit előttünk az egység útján, és örömmel mondhatjuk, hogy már jelentősen előrehaladtunk a bocsánatkérés és megbocsátás szellemében. Luther 1517-ben a bűnbánatra szólított fel, s reformjaival az egyházat Krisztushoz akarta visszavezetni. Keresztény közösségeink ma is, mint minden korban, folytonos megújulásra szorulnak.

Tudatában vagyunk annak, hogy továbbra is vannak köztünk megoldatlan kérdések, amelyek elválasztanak bennünket. Ez azonban nem téríthet le az ökumenikus útról. Hogy 2017-ben nem ünnepeljük közösen az Úrvacsorát, illetve az Eucharisziát, jól mutatja, hogy minden közeledés ellenére mindmáig fennállnak köztünk alapvető nézetkülönbségek, amelyekre még nem találtuk meg a közös választ. Ebben a helyzetben is törekszünk azonban a kölcsönös tiszteltetésre, tanulékonyagra és a kritikára való nyitottságra. A különbségek nem homályosíthatják el a meglévő közösséget. Közösen valljuk: létezik olyan sokféleség, amely nem lerontja, hanem gazdagítja az egységet, amelyre mindnyájan törekszünk. Ez azonban csak akkor valósul meg, ha Krisztus vezeti és a Lélek élteni a hívők közösségét.

A Jézus-ima a középkori Európában

NAGY ESZTER

A szerző az ELTE és a párizsi EHESS PhD-hallgatója.

A szüntelen imádság megtanulására törekszik az orosz vándor, akinek története *A zárándok elbeszélései* címen vált ismertté. A zárándok egy templomba betérve meghallja Szent Pál tesszalonikaiaknak írt első levelének egy részletét: „Szüntelen imádkozzatok!” (1Tesz 5,17), és ettől fogva nyughatatlanul kutatja, hogyan tehet eleget az apostol felhívásának. Vándorútján megismerkedik egy öreg sztareccal, akitől tanácsot kér:

„— Legyen olyan jó, tisztelendő bátyuska, magyarázza meg nekem, mit jelent a szüntelen belső imádság, és hogyan lehet megtanulni: látom, hogy jól ismeri tapasztalásból.

A sztarec szeretettel fogadta kérésemet és magához hívott (...) Bementünk a cellájába, s a sztarec így kezdett beszélni:

— A szüntelen belső Jézus-ima: Jézus Krisztus isteni nevének szakadatlan segítségül hívása ajkunkkal, lelkünkkel, szívünkkel, miközben elképzeljük, hogy Ő mindig jelen van, s kérjük, hogy irgalmazzon nekünk, minden tettünk közben, mindenütt, mindenkor, még ha alszunk is. Ezekből a szavakból áll: Uram Jézus Krisztus, könyörülj rajtam!”¹

A kisregény nyomtatásban először 1881-ben jelent meg Kazanyban, az 1930-as években pedig már német és angol fordításban is olvasható volt. Minden bizonnyal fontos szerepet játszott abban, hogy a Jézus-ima mára Európa-szerte ismert és gyakorolt meditációs módszerré vált — a jelen tanulmány célja azonban olyan középkori szövegek bemutatása, amelyek az imádság ismeretéről tanúskodnak Nyugaton a 12. századtól fogva. Leggyakrabban a Szent Patrik Purgatóriumában tett zárándoklatok leírásaiban találkozunk a formulával, de liturgikus, illetve történeti forrásokban is feltűnik. Bár szövege megegyezik a keleti és a nyugati keresztény hagyományban, a használatához fűződő szokások eltérőek. Nyugaton az imádság nem vált olyan módszeresen kidolgozott meditációs technikává, mint az ortodoxiában, bár az is igaz, hogy a Jézus-ima európai használata még feltáratlan területe a középkorkutatásnak. A következőkben ezért olyan szövegeket elemzek, melyek információval szolgálnak a szöveges formulához kapcsolódó szokásokról. Nem törekszem a Nyugaton elterjedt Jézus-ima forrásainak teljes körű feltárására, hanem azt vizsgálom, hogy milyen gesztusok és utasítások kapcsolódnak az imádsághoz, illetve milyen jelentőséget tulajdonítanak neki a szövegek írói.

✱

¹A *Zárándok elbeszélései*.
(Ford. Korzenszky
Richárd.) Bencés Apátság,
Tihany, 2009.

**A Jézus-ima a keleti
és a nyugati
kereszténységben**

²A hészükhazmus a keleti monasztikus lelkiség egy irányzata. Követői az isteni csend (*hésychia*) megélését tartották céljuknak, melyhez eszközük az Istenre való emlékezés folyamatos fenntartása volt. A Jézus-ima történetéről lásd Nacsinák Gergely András: *Jóga a középkori Európában? A Jézus-ima története és a hészükhazmus keleti kapcsolatainak kérdése*. Kairosz, Budapest, 2010.

A hészükhazszi mozgalom és előzményei

³Nacsinák Gergely András fordítása, in uő: *Jóga a középkori Európában?* i. m. 53. Latinul: *Epistoles* III, 278, PG 79, 522C.

⁴Szent Ágoston: *Epist.* CXXX, 20. Nacsinák Gergely András: i. m. 50.

⁵Johannes Cassianus: *Coll* X, 10. Nacsinák Gergely András: i. m. 50.

⁶A *Scala Paradisi* latin kéziratáról lásd Jean Gribomont: *La „Scala Paradisi”*. *Jean de Raithou et Ange Clareno*. *Studia Monastica* 2 (1960), 345–58.

A Jézus-ima a 13–14 században szerveződött meditációs technikává a hészükhazszi körében,² akik az isteni csendet (*hésychia*) keresve arra törekedtek, hogy minden elterelő gondolattól, érzéstől és fantáziaképtől megszabadulva teljesen bezárhassák értelmüket az imádság szavaiba. A meditáció az imaszöveg folyamatos ismétlésén túl magába foglalta a megfelelő testtartást, a figyelem tudatos rögzítését, és esetenként vizualizációs gyakorlatokkal is kiegészült. A Jézus-ima szövege több változatban terjedt el: „Uram, Jézus Krisztus, Élő Isten Fia, köszörmölj rajtam, bűnösön”; „Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, köszörmölj rajtam”; „Jézus Krisztus, az élő Isten fia, köszörmölj rajtam”. Ezekben a röpmának is nevezett tömör formulákban közös, hogy tartalmazzák Jézus nevét, hitvallást fogalmaznak meg („Isten fia”, „az élő Isten fia”), és bűnbánati formulával zárulnak („köszörmölj rajtam, (bűnösön)”). Két evangéliumi szakaszra vezethetők vissza: összegzik a vámos imáját („Isten, irgalmazz nekem, bűnösnek”, Lk 18,13) és a „Jézus, Dávid fia, köszörmölj rajtam!” felkiáltást, mellyel a jerikói vak hívta segítségül Jézust (Lk 18,38).

A hészükhazszi mozgalom azonban csak kiteljesedését jelentette a keleti remeték és szerzetesek sok évszázados törekvéseinek a folyamatos imádság evangéliumi ideáljának (Lk 18,1) elérésére. Legkorábban a sivatagi atyák írásaiban jelenik meg az a gondolat, hogy a Jézus nevére való emlékezés rendkívül hatékony a démoni látomások ellen. Ankürai Szent Nílus (megh. 430 k.) az egyik első szerző, akinél Jézus nevének gyakori kimondása az Istenre való emlékezés eszköze: „Ha meg akarsz szabadulni a lélek irányító részét elfoglaló rossz emlékezésektől (...), gyakorold az Üdvözítőre való emlékezést és a tiszteletre méltó név hívását éjjel és nappal (...). Mert amikor a mi Üdvözítőnk, Jézus Krisztus nevét szólítjuk, és az Úr keresztjének jelét helyezed a szívre, homlokra és egyéb testrészeidre, minden kétséget kizáróan feloldatik az ellenség hatalma, és megrettenve eltávozik tőlünk minden gonosz erő.”³

Szent Ágoston is beszámol a sivatagi atyák körében elterjedt imamódról: „Mondják, hogy Egyiptomban gyakori, de igen rövid imákat mondanak a testvérek — úgy hajítják el ezeket, miként a dárdát —, hogy az éberen tartott figyelem, melyre oly nagy szüksége van az imádkozónak, ne szórakozzon, vagy tompuljon el a túlzott időtartam miatt.”⁴ Johannes Cassianus az egyiptomiak példáját követi, amikor szintén rövid, ismétlődő imaformulát javasol az imádkozónak: „Uram, siess segítségemre, Isten, siess megsegíteni engem!”⁵

Johannes Climachus *Mennyei lajtorja* című művében, melyet a 7. század elején írt a Sínai-hegyi Szent Katalin monostor szerzetesének, egy Jézus-imának nevezett egymondatos imádságot javasol a kísértések ellen. A formula szövegét — feltehetőleg közismertsége miatt — nem közli, ugyanakkor minden bizonnyal egy rövid, Jézus nevét segítségül hívó imádságról lehetett szó. A *Mennyei lajtorja* Nyugaton a 13. századtól latin fordításban is elérhetővé vált,⁶ így el-

⁷Saint Jean Climaque:
L'Echelle sainte.
 (Trad. française par le
 P. Placide Deseille.)
Spiritualité orientale 24,
 Bellefontaine,
 1987, 2017, 19.

képzeltető, hogy hozzájárult a Jézus-ima elterjedéséhez Európában. A mű 15. fejezetében, ahol Climachus a tisztaság megőrzésével kapcsolatban látja el tanácsokkal az olvasót, közvetlenül elalvás előtt és ébredés után javasolja az imádságot, mely ezekben a veszélyes, az értelem számára nehezen uralható pillanatokban nyújt védelmet: „Amikor elalszol és felébredsz, járjon mindig eszedben a halál gondolata és a monologikus Jézus-ima. Nem találhatsz jobb segítséget ezeknél, hogy megvédd magad, miközben alszol.” A 20. fejezetben Climachus a félelem leküzdéséről írva szintén a Jézus-imát tanácsolja az olvasónak, melyhez kereszt alakban széttárt kartartást javasol. Érdemes megfigyelni a katonai szókincset, mely a szerzetes *miles Christi* (Krisztus katonája) hivatásáról árulkodik: „Útközben imádsággal fegyverezd fel magad. Amint megérkeztél, tárd szét karjaidat. Verd vissza ellenségeidet Jézus nevével, mert nincs nála erősebb fegyver sem a földön, sem az égben.”⁷

✱

Szent Patrik Purgatóriuma

⁸Robert Easting (szerk.):
St Patrick's Purgatory.
 Oxford University Press,
 Oxford, 1991,
 128, 290–293.

Az idézett formulák mind az Istenre való emlékezés fenntartását szolgálták egy olyan spirituális környezetben, ahol az emlékezés nem múltba fordulást, hanem jelenvalóvá tételt jelentett. Az isteni jelenlét felidézéséhez azonban egyetlen szó, Jézus nevének kimondása is elég. A szent név kultusza a nyugati szerzetességben is elterjedt, különösen a ciszterci források tanúskodnak Jézus nevének tiszteletéről. Rievaulx-i Szent Aelred részletesen taglalja a kérdést az anakorétáknak szánt *De institutione inclusarum* (1160–62) című írásában, Clairvaux-i Szent Bernát *Jesu, dulcis memoria* (Ó, Jézus, emlékezni rád) kezdetű himnusza pedig nem más, mint a szent névre való emlékezés eszköze. A Jézus-imának ezzel a legelemibb változatával találkozunk a Szent Patrik Purgatóriumának legendáját feldolgozó *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* című műben (1180–84), mely a következő századok egyik bestsellerévé vált. A szintén ciszterci eredetű szöveg Owein lovag zárándoklatát beszéli el, aki bűneiért vezekelve keresi fel a túlvilág bejárataként elhíresült ír zárándokhelyet. A Purgatóriumban, mely valójában egy kriptaszerű verem, ahol a zárándok egy teljes napot eltöltve megtisztul bűneitől, Owein misztikus élményben részesül: tanúja lesz a lelkek halál utáni sorsának. Mivel azonban ördögök veszélyeztetik útján, azt a tanácsot kapja egy segítőjétől, hogy Jézus nevének kimondásával védje meg magát: „Mindig tartsd Istent az emlékezetedben, és amikor gyötörni fognak, hívd segítségül Urunkat, Jézus Krisztust. Nevének segítségül hívása által azonnal megszabadulsz a kínoktól.”⁸ A *miles Christi* lett lovag hivatásához méltón úgy használja az imádságot, mint lelki fegyvert a kísértések ellen. A *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* tehát ugyanazt a spirituális küzdelmet beszéli el Owein konkrét történetének keretében, amelyet a sivatagi remeték vagy Climachus szerzetesei vívtak a démoni sugallatok és „rossz emlékezések” ellen. Ugyanez igaz a későbbi purgatóriumi zárándoklatokról beszámoló szövegekre is. A *Le-*

Legenda aurea

*genda aurea*ban megjelent változat bemutatását követően Krizsáfán fia György, az angliai William Staunton és Tar Lőrinc zárandok-beszámolóiban vizsgáljuk meg a Jézus-ima használatát.

Jacobus de Voragine Szent Patrik legendájába illesztve beszéli el a Purgatóriumban vezeklő lovag történetét, főhősét azonban Nicholausnak hívják. A történet legtöbb részletet tekintve a *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii*t követi, számunkra fontos különbség azonban, hogy az imaformula megváltozik: Jézus nevének segítségül hívása helyett Nicholaus az „Uram Jézus Krisztus, az élő Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön!” formulával védi meg magát. Nicholaust az ördögök kétszer is tűzbe vetik útja során, de a lovagot mindkét alkalommal megmenti a Jézus-ima kimondása: „[Nicholaus] egy másik helyen egy sereg ördögöt talált, akik azt mondták neki: »Azt hiszed, megszabadulhatsz kezeink közül? Dehogynis! Hiszen csak most kezdünk igazán kínozni és gyötörni.« És íme, hatalmas és félelmetes tűz lobbant fel, és ismét szóltak hozzá az ördögök: »Ha nem állsz kötélnek, tűzbe vetünk és megégetünk!« Amikor szembezállt velük, megragadták, és a rettenetes lángok közé dobták. Ahogy ott szenvedett, mindjárt fölkiáltott: »Jézus Krisztus, az élő Isten fia, könyörülj rajtam, bűnösön«, és a tűz legott elenyészett.”⁹

A *Legenda aurea* után keletkezett Purgatórium-feldolgozások többsége átveszi a Jacobus de Voraginénél megjelenő imaszöveget. Krizsáfán fia György, aki 1353-ban látogat el Szent Patrik Purgatóriumba, Oweinhez és Nicholaushoz hasonlóan a túlvilágra érve tanulja meg a védelmező imádságot. Egy fehér ruhás öregember „titokzatosan jobb fülébe beszélve elmesélt neki mindent, miféle jó és rossz dolgok történnek majd vele zárandokútja során. Így: látomások, az ördögök számtalan csúfolódása, meg látomás a Purgatóriumról, a Pokolról és a Paradicsomról. Kitanította őt, hogyan kell viselkednie az ördögi látomások idején, mondván: »Amikor ilyen meg olyan alakban ördögök jelennek meg előtted, keresztet vetve mondd ezeket a szavakat: Uram, Jézus Krisztus, az élő Isten fia, könyörülj rajtam, bűnösön! Ettől óriási láрма közepett azonnal menekülnek az ördögök, és nem tudnak majd ártani neked. Különféle, de kiváltképp a katolikus hittel kapcsolatos kísértéseikkel sehogy sem tudnak legyőzni téged.«”¹⁰

Az a körülmény, hogy Owein, Nicholaus és György a túlvilágra érve kapják meg a védelmező imádságot, magyarázatul szolgál csodálatos erejére. A későbbiekben azonban a formula megtanulása áttevéődik a túlvilágról a felkészülés idejére, melyet a Purgatóriumba bebocsátást kérő zárandok a szomszédos ágostonos monostorban tölt. Ezzel egy időben eltűnnek a leírásokból a csodálatos szerzetes-, illetve remeteszerű figurák is, akik túlvilági útjuk elején igazítják útba a hősöket. William Staunton, akinek purgatóriumi utazását a két megmaradt angol nyelvű kézirat 1406-ra, illetve 1409-re teszi, a barlang bejáratánál tanulja meg az imádságot az ágostonos perjeltől: „A Purgatórium Szent Mátéről nevezett perjele és a mo-

⁹Szent Patrik legendája. In Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. (Válogatta, az utószót, a jegyzeteket és a mutatókat készítette Madas Edit, ford. Vassányi Miklós.) Neumann Kht., Budapest, Budapest, 2004.

Krizsáfán fia György látomásai

¹⁰Krizsáfán fia György látomásai. (Ford. Bellus Ibolya.) In: *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók*. Szépirodalmi, Budapest, 1985.

William Staunton purgatóriumi utazása

¹¹Ms Royal, Easting,
St Patrick's Purgatory,
1991, 78, 9–16.

¹²Szent Ambrus:
De Obitu Valentiniani, 58.a

¹³Gegő István Julianus:
*Kereszttségünk megün-
neplése Húsvét misztériu-
mában. A katekumenátus
ókori gyakorlatának
megújulása a 21. század
fordulóján*. Kézirat.
Szeged, 2003;
[http://www.katolikus.hu/
liturgia/cikk/cikk46.
htm#_ftn89](http://www.katolikus.hu/liturgia/cikk/cikk46.htm#_ftn89)

Tar Lőrinc pokoljárása

¹⁴*Tar Lőrinc pokoljárása*.
In: *Tar Lőrinc pokoljárása*.
Középkori magyar víziók,
i. m. 234.

nostor lakói körmenetben vezettek el [a bejáratig], imádságaikkal kísérvé. A perjel tanított nekem egy imádságot, mellyel megáldott, és első szavát a homlokomra írta. Az imádság így hangzik: *Jhesu Christe, fili Dei viui, miserere michi peccatori*. A perjel azt tanácsolta, hogy mondjam el az imádságot, ha bármilyen szellemmel találkozom, legyen jó vagy rossz szándékú, vagy akármilyen félelmetes zajt hallok. Amennyiben jó szellemek, velem fognak maradni, ha viszont gonoszak, elmenekülnek tőlem, és a félelmetes zaj megszűnik.”¹¹

Figyelemreméltó az idézett részletben a megjelölés motívuma: azáltal, hogy a perjel William homlokára írja az imádság első szavát (tehát Jézus nevét), hovatarozását fejezi ki egy ókori szokásnak megfelelően: „A szolgák meg vannak jelölve mesterük jelével, a katonák a császár nevével.”¹² A homlok megjelölése ugyanakkor ördögűző rítus is, melyet az ókeresztény egyház a katekumenek megkeresztelése előtt használt: „a keresztség fölvétele előtti napon, Húsvét előtti szombat reggelen, (...) a végső ördögűzést más szertartásokkal együtt maga a püspök végzi: arcukba fúj, aztán megjelöli homlokukat és érzékszerveiket”.¹³ Egy másik jellegzetessége William imájának a lelkek megkülönböztetésére irányuló funkciója. A *discretio spirituum*, mely a jó és a rossz sugalmazások közötti világos különbségtétel erénye, a lelki tapasztalások eredetének megítélését teszi lehetővé.

Tar Lőrinc zárandoklatának elbeszélésében (1411) a lovag szintén úgy lép be a barlangba, hogy már tudja az imádságot. Az első ördögi kísértések alkalmával azonban a Jézus-ima egy vizualizációs technikával egészül ki: a vitéz Krisztus sebeire gondol, és úgy tűnik számára, hogy a barlang menedéket nyújtó sebekké változik, ahol biztonságban megbújhat a kísértések ellen: „A vitéz azonban nem rémült meg azoktól az ijesztgetésektől; mivel pedig nem ismert biztosabb utat, amely e nagy veszedelemből kivezetné, Jézus Krisztus ölelésébe menekült azáltal, hogy folytonosan szent sebeire gondolt; ezekben mint valami titkos sziklaüregekben haladt azután előre nagy áhítattal, hogy rejtve legyen az ördög támadásai elől, és a szent kereszt jelével erősítette meg magát, miközben áhítatosan így imádkozott: — Uram, Jézus Krisztus, az élő Isten fia, könyörülj rajtam, bűnösön! Az ördögök pedig nem tudtak ellenállni sem a szent kereszt jelének, sem az Úr kínszenvedésének, hanem megszégyenülve elkotródtak.”¹⁴

A Jézus-ima használatáról a fent idézett szövegek fényében megállapíthatjuk, hogy a középkori Nyugaton is ismert lehetett, a keleti kereszténységre jellemző használatának azonban csak egyes elemei találhatók meg Európában, melyek nem kovácsolódtak meditációs technikává. Az idézett szövegekből hiányzik minden olyan utalás, mely az imádkozó testhelyzetére és az imádság testi folyamatokkal való összehangolására vonatkozna (lélegzés, szívverés stb.); mellel ezek a gyakorlatok keleten is csak a 13–14. századtól ter-

jedtek el. Jelen vannak azonban olyan elemek, mint a repetitivitás, az Istenre való emlékezés folytonosságának hangsúlyozása, az ima démonok elleni hatékonyságába vetett hit, valamint a formula összekapcsolása a kereszt jelével. Mindez arra enged következtetni, hogy a Jézus-ima nem a 13–14. századi hészükhazmus közvetítésével került Európába, mivel éppen azok a meditációs módszerre vonatkozó utalások hiányoznak a szövegekből, amely Palamasz Gergely és az athosziak írásait jellemzik. Valószínűbb, hogy korábbi forrásokból volt ismert az imádság, melyek szintén csak elszórtan, a rendszerezés igénye nélkül tartalmazták az imával kapcsolatos tanításokat.

Ancrene Wisse

¹⁵James Morton átirata, 15, 17. – Az imádságokat az angol eredetihez hűen (és Morton átiratától eltérően) latinul hagytam meg, jelezve a szöveg kétnyelvűségének fontosságát.

Ugyanakkor nem csak a Szent Patrik Purgatóriumában tett zárándoklatok leírásaiban találkozunk a középkori Nyugaton a Jézus-imával. A magányosan élő anakorétáknak szóló spirituális útmutató, az *Ancrene Wisse* közvetlenül az ébredés utáni időszakra javasol egy a Jézus-imához nagyon közel álló formulát, melynek folyamatos ismétlését írja elő: „Reggel, amikor felkelsz, vess keresztet és így szólj: »In nomine Patris Filii Sancti Spiritus, Amen« (...) Majd húzd fel cipődet, vedd magadra ruhádat, mondd el a Pater noster-t és a Credo-t, aztán pedig ezt az imádságot: »Jesu Christe fili Dei viui miserere nostri: qui de Virgine dignatus es nasci, miserere nobis.« Mondogasd e szavakat, amíg egészen fel nem öltöztél. Sűrűn ismételd el az imádságot, legyen ajkadon, amilyen gyakran csak lehetséges, akár ülsz vagy állsz.”¹⁵

Ebben a szövegben a formula egy responsoriumra emlékeztető, keretes formában jelenik meg. A többes számban megfogalmazott könyörgés közösségi használatra utal, ezért azt feltételezzük, hogy forrása a szerzetesek zsolozsmája lehetett. A tartalmi hasonlóságon túl a Jézus-imával rokonítja az imádságot az a tény, hogy az *Ancrene Wisse* repetitív használatot ír elő. Ilyen felszólítást azonban az útmutatóban szereplő többi imádságra vonatkozóan nem találunk, és a responsoriumok recitálásához sem fűződött hasonló szokás. Ezért azt felételezzük, hogy az *Ancrene Wisse*-ben a Jézus-ima egy liturgikus feldolgozása köszön vissza, mely megőrizte használatának eredendő repetitivitását. A Jézus-ima beillesztését a liturgiába egyébként egy másik példa is alátámasztja: a Brandeis-hóráskönyvben, mely rennes-i rítus szerint tartalmazza a zsolozsma szövegét, a Jézus-ima az *Ancrene Wisse*-ből ismerős formában, egy responsoriumba foglalva maradt ránk: R. Ihesu Christe fili dei vivi miserere nobis. V. Qui de virgine maria dignatus es nasci. Miserere nobis.¹⁶

¹⁶A *Boldogságos Szűz Mária zsolozsmája*, Prima AD PRIMAM (Hora B.M.V. ad Primam).

Husz János

A korábbiaknál még meglepőbb, hogy ugyanezzel a változattal találkozunk Husz János halálának egy 1451-ben keletkezett leírásában. Petrz Mladoňovic szerint, aki szemtanúja volt a kivégzésnek, mestere így imádkozott a máglyán: „Amint a hóhérok meggyújtották a tüzet, a Mester azonnal hangos éneklésbe kezdett, először így: »Krisztus, az élő Isten fia, könyörülj rajtunk.« Másodszor így: »Krisztus, az élő Isten fia, könyörülj rajtam«, harmadszor pedig

¹⁷John Hus at the Council of Constance. (Trans. from the Latin and Czech by Matthew Spinka.) Col. University Press, New York – Chicago, 1965, 233.

¹⁸Sant Alfonso Maria di Liguori: *Condotta ammirabile della Divina Provvidenza*. Capitolo IV. Morte infelice de persecutori della chiesa. 15.

Andrea da Rezenta

¹⁹Thomas Ault: *The Passion of Christ and Ritual Performances in Fifteenth Century Ferrara*. Baylor Journal of Theatre and Performance, Vol. 3, No. 2. 2006, 96.

így: »Aki Szűz Máriától született.« És amikor harmadszor fogott neki az éneknek, a szél arcába fújta a lángokat, és magában imádkozva, hogy csak ajkai és feje mozogtak, kilehelte lelkét az Úrban.”¹⁷

Ugyanezt az eseményt más szemszögből írja le Liguori Szent Alfonz (1696–1787) püspök *Condotta ammirabile della Divina Provvidenza* című műve II. részének IV. fejezetében, mely „Az egyház üldözőinek boldogtalan halála” címet viseli. Husz János Szent Alfonz írásában szintén a Jézus-imát imádkozza a máglyán, de önálló formulaként, a Szűz Máriára vonatkozó betoldás nélkül, és, természetesen, az ördög sugalmazására: „[Husz Jánost] kivitték a térre, ahol élve elégették. Amint égni kezdett, így szólt a képmutató: Iesu Christe fili Dei vivi, miserere mei — a szavakat az ördög adta a szájába, aki magának követeli mártírjait.”¹⁸

Mivel indokolható, hogy halálának pillanatában Husz János a Jézus-imához fordul? Feltételezzük, hogy valamiért különös bizalma volt ebben az imádságban. A Jézus-ima lényege az Istenre való emlékezés: az imádkozó tudatosan Isten jelenlétébe helyezi magát az imádság elmondásával, ami megkönnyíti számára a „jó halál” elérését. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy Husz János ismerte a Szent Patrik Purgatóriumában tett zárandoklatok leírásainak valamelyikét. Krizsáfán fia György történetének több kézírata maradt fenn cseh területen, köztük egy cseh nyelvű fordítás is, de a *Legenda aurea* vagy a *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* is elérhetőek lehettek számára, mint korának legnépszerűbb olvasmányai. Amint korábban idéztük, a purgatóriumi elbeszélések visszatérő motívuma az a jelenet, amikor ördögök vetik tűzbe a hőst, aki az imádság elmondásának köszönhetően megmenekül. Husz János joggal érezhette úgy, hogy gonosz erők áldozatává vált, és elképzelhető, hogy az oltalmazó formulát ő is ebben az értelemben, lelkének védelmére és az ördögi fondorlatok leküzdésére használta.

Végül szeretnék bemutatni egy olyan szöveget, amely a Jézus-ima egy különleges, talizmánszerű használatát örökölte meg. A Ferrarában készült leírás arról számol be, hogy a ferences Andrea da Rezenta atya 1478 virágvasárnapján kis cédulákra írva osztotta szét az imádság szövegét a hívek között. Arra azonban nem utal a feljegyzés, hogy Andrea da Rezenta imádságra szólította volna fel a tömeget: maga a cédula helyettesítette az Istenre való emlékezést, ezért azt, aki magánál hordta, megvédte a bajtól: „Ugyanaznap, reggeli után. Andrea da Rezenta atya Szent Ferenc rendjéből az említett templomban prédikált, ahol tömérdek cédulát osztott szét a nép között, híven korábbi ígéretéhez, mely szerint szép ajándékot fog adni minden jelenlévőnek. A cédulákra ez volt írva: Iesu Christe fili Dei vivi miserere mei. A szöszékről több részletben a tömeg közé szórta valamennyit, ahol kézzől kézre jártak. És azt mondta, hogy mindaz, aki magánál hordja e cédulát, nem fog rossz véget érni, és a várandós asszonyok túlélnek a szülést. Állítólag ezen a napon Szent Bernardin ugyanezt tette. Egész nap erősen havazott.”¹⁹

Az imádságnak ez a materializálása a fetisizmus irányába mozditja el a Jézus-ima használatát. Feltehetőleg a monasztikus lelki-ségben alapvető fontosságú emlékezés gyakorlatának nem ismerete felelős azért, hogy az imádság egy tárggyal válik helyettesíthetővé, de a Szent Patrik Purgatóriumában tett látogatások leírásai, ahol a hősök a Jézus-ima elmondásával védekeznek az ördögökkel szemben, szintén azt sugallhatták egy spirituális szempontból kevésbé művelt közönségnek, hogy a formula egyfajta varázserővel bír. Ugyanakkor az utalás szíénai Szent Bernardinra megint csak az emlékezés fontosságára hívja fel a figyelmet, ugyanis a 15. század egyik legnagyobb hatású ferences prédikátora Jézus-nevének híres tisztelője volt, és az emlékezés fenntartása céljából IHS (*Iesus Hominum Salvator*) feliratú jelvényeket készített.

Összefoglalás

Az eddigieket összegezve elmondhatjuk, hogy a Jézus-ima a sivatagi atyák aszketikus gyakorlataiból alakult ki, amelyek célja az Is-tenre való emlékezés folytonosságának fenntartása volt. Az evan-géliumi ihletésű, egyszerű fohászok a keleti monaszticizmusban komplex meditációs módszerré fejlődtek, Nyugaton azonban a Jézus-imának egy sokkal szabadabb használatával találkozunk, amely nem rögzült olyan mértékben, mint az ortodoxiában. A Nyu-gaton is alapvetően monasztikus kötődésű imagyakorlat többféle forrásban — irodalmi művekben, útleírásokban, zsolozsmáskönyv-ben, spirituális útmutatóban, valamint történeti feljegyzésekben — maradt ránk. A források olyan jellegzetességeit emelik ki a Jézus-imának, mint az ismétlődés, a védelmező jelleg és az emlékezés fenntartása. Bár Husz János halálának leírása és a ferrarai virágva-sárnapi feljegyzés arra engednek következtetni, hogy a Jézus-imát a 15. században széles körben ismerték és használták, a gyakorlat lassan kiveszett a nyugati keresztény lelkiiségből. Legkésőbbi forrá-sunk, amely használatára utal, egy Krizsafán fia György látomásait tartalmazó német nyelvű kéziratban található, melyet az Országos Széchényi Könyvtár őriz (*Cod. germ.* 52). A kódex 11. lapjának ver-sóján a következő feliratot olvassuk a német szöveg mellett a mar-gón: *Jesu Christe fili dei vivi miserere mei*. A melki kolostorból szár-mazó kézirat bencés olvasója minden bizonnyal latinul ismerte a szövegben németül szereplő imádságot, és felismerését a margóra írva örököltette meg. Feljegyzése a 17–18. században készülhetett, ami alapján azt feltételezzük, hogy a melki bencés közösségben ekkor még ismert volt az imádság.

Bár tanulmányomban arra törekedtem, hogy minél átfogóbb képet adjak a Jézus-ima használatáról a középkori Európában, sze-repe a nyugati monasztikus lelkiiségben, forrásai és esetleges keleti kapcsolatai olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek további tanulmá-nyozásra várnak.

Megtestesülés és szimbólum

MAKAI PÉTER

Bevezetés a noumenológiába

„Libera me, Domine, de morte aeterna”
(Gabriel Fauré: *Messe de Requiem* Op. 48.)

1972-ben született Deveserben. Filozófus, író. Legutóbbi írását 2013. 7. számunkban közzétettük.

¹Az alábbi munka egy Goethe-vers fordítása során, annak mintegy a margójára íródott. A fordítást mellékletként lásd az elemzés végén.

**Erlkönig –
látomás vagy valóság**

A következőkben a *dolgok* és a *szavak* szimbólumkarakteréről, egymáshoz való viszonyáról, továbbá érthetőségük alapjáról szeretnék beszélni.¹ Nehéz kérdésekről van szó, amelyeket kellő óvatossággal szükséges megközelíteni; a magabiztos megoldások ezen a téren látszólagosak, többnyire eltakarják, s nem megvilágítják a problémát. Ugyanakkor szükséges egyfajta bátorság ahhoz, hogy elszakadjunk bizonyos *látásmódok* (rögzített kategóriák, ontológiai elköteleződések) érvényesítésétől, és olyan járatlan utakra tévedjünk, amelyek a későbbiek során akár egyértelmű tévútnak bizonyulhatnak. De még ha így is van, egy-egy tévút közvetett módon az érintett dolog igazsága felé mutató útjelző lehet. — Következtetéseim kiindulópontjaként, nem véletlenül, egy lírai mű szolgál, közelebbről egy Goethe-ballada — az 1782-ben született *Erlkönig* —, amely sűrítve és több szinten jeleníti meg a vonatkozó problémát.

Az indító kép egyszerűségében archetipikus és drámai. Egy lovas alak körvonalai törnek át a késő őszi éjszakán; közelebbről egy férfit látunk, aki egy beteg és elgyengült fiút szorít magához. Amikor az út egy erdőn át vezet, a lázas gyermekén gyötrő látomások lesznek úrrá, amelyek egyúttal átjárhatóvá is teszik a *reális* és a *virtuális* közötti határvonalat; s ekkor a színtér, továbbá az e térben zajló cselekmény és párbeszéd mintegy „megkettőződik”. A fiú egy másik, számára új világ küszöbén áll, ahol a megtestesülő árnyak hívó szavain és ígéretein keresztül betekintést is nyer e világ lehetséges távlataiba. Ebből a perspektívából nem a feltáruuló dimenzió *léte*, mint inkább a felkínált távlat *igazsága* a tulajdonképpeni kérdés. Nehezen dönthető el, az erről adott leírás valóban megfeleltethető-e a „túlso világ” realitásának, vagy ellenkezőleg, megtévesztő módon eltakarja a fiú elől az *Árnykirály* birodalmának igazi arcát. Ezt a kérdést — több másikkal együtt — Goethe legalábbis lebegtetí. Az átlépés előtt álló (vagy arra kényszerülő) „herceg” itt feltűnően passzív és hallgató, de bizonyos értelemben végül maga teszi meg a döntő lépést.

A másik térben kétoldalú párbeszéd zajlik, bár kérdéses, egyik vagy másik oldalról milyen mélységig érvényesül — sőt, érvényesül-e egyáltalán — a *perspektívák* átvétele. Az apa a „valóság” nevében — esetleg kettejük korábbi közös valósága nevében — és a fiú megnyugta-

tása érdekében rendre korrigál; magyarázatain keresztül érzékcsalódásnak és tévedésnek minősíti a lázas állapot szülte leírásokat („ez *x*, nem pedig *y*, miként állítod és tapasztalni véled”). Nem a látomások mint látomások realitását tagadja tehát, hanem a látomásoknak tulajdonított ontológiai státust, illetve a fiú azon ontológiai elkötelezettségét, ami *valóságosnak* mutatja/láttatja azt, ami az ő — tehát az apa — nézőpontjából pusztán *látszólagos*. A fiú is észleli azonban a perspektívák között megnyíló különbséget, és egyre türelmetlenebbül fogadja az apa — ebből a látószögből — érthetetlen és megdöbbentő magatartását: szavai *valóságalapjának* a tagadását. Annál is inkább, mivel a látszólagosnak minősített dimenzió egyre kézzelfoghatóbb és valóságosabb *erővel* emeli át a haldokló fiút a maga közegébe. Ha eltérő értelmezési keretben is, mindketten tisztában vannak azzal, hogy a háttérben sűrűsödő erők olyan hatalmak, amelyek alapvető módon képesek a létezés kereteinek a meghatározására. Könnyen lehet persze, hogy az efféle elemek mintegy a „semmiből” lépnek elő; nincsen előzetes „tartózkodási helyük”, amelyet következtetés révén feltételeznünk kellene. Az események végül tragédiába futnak: az érintettek a történetekkel szemben tehetetlenné válnak; az apa mindenható alakjához kötődő fundamentális, gyermeki bizalom megrendül; az átlépés mindenkét a maga sajátos egyedüllétébe zár; a két világot elválasztó határ pedig ismét lezárul. — A gyermek halott.

Annak ellenére, hogy a ballada a maga egészében nyitva hagyja a valóság végső természetét érintő kérdést, az interpretáció ezen a ponton válaszút elé kerül; a gyermek halála nemcsak a lázas képzelet révén meglevenedő transzcendens erőkkel magyarázható, hanem meglehetősen prózai, varázstalan okokkal is. Ekkor az életfolyamatokat irányító természeti elemek személytelen hatalmáról, a természeti törvényszerűségek egyszerű érvényesüléséről van szó — közelebből: egy súlyos kór terminális állapotát kísérő és téveszméket generáló lázgörcsről —, amely a másik nézőpontból a teljes valóság redukciójaként, elszegényítéseként vagy torzításaként hat. A két fél közös nyelvet beszél ugyan, ámde általuk is felismerhető módon nem értik egymást; egyre szűkül az a tér, ahol a szavak még közös valóságallappal rendelkeznek.

Valóság, igazság

A kérdés tehát a következő: melyik valósághoz köthető a gyermek elvesztése? Az apa által állított vagy tagadott „dolgok” valóságához? Egyszerű fikcióként, egy betegség által nyomás alá helyezett tudat *téveszméjeként* láttatja-e Goethe az árnyak világát, vagy ellenkezőleg, nagyon is hatékony és teljes értékű *valóságként*, amelynek tisztább fel fogásához épp a lázas képzelet nyitja meg az utat? A műfajválasztás ez utóbbit valószínűsíti. Ráadásul a mű tartalmában is igen közel kerül a *mitológémákhoz* — a mindenséget meghatározó erők/erővonalak dramatikáját ábrázoló elbeszélésekhez. Az efféle narratívák akkor mutatják fel kellő hitelességgel a maguk igazságát, ha a történeteket nem fikcióként, hanem valóságos alakok/események ma is ható és az életet alapjaiban meghatározó univerzumaként olvassuk. Tagadására a valóság — szól a didaktikus felhang — épp hatalma erőteljes ki-

nyilvánításán keresztül felel. Senkit nem hagy érintetlenül: halálba hívja a fiút, és ezzel megrendíti az apát. A ballada ugyanakkor jelentősegteljesen hallgat a következményekről; nem tudjuk, a megrendülés miként érinti a gyászoló apában a tagadás szellemét. De bármelyik oldalra álljon is az igazság, feltűnő, hogy a goethei mű a maga plaszticitásában mekkora erővel szólít fel a *valóság* tiszteletben tartására. A szó akkor kap hitelt, ha annak *valóságalapja*, a szóban forgó *dolog* maga feltárul — mintegy *testet ölt*, s ezáltal hatást gyakorol. Goethe pontosan ezt a valóságapot teszi mesteri módon kérdés tárgyává; oly módon mutat rá, hogy eközben takarásban hagyja.

Ezzel vissza is érkeztünk a kiindulóponthoz, a valóság és a szó viszonyának a problémájához!

Mit ad hozzá egy szó értelméhez, ha megtestesül az, amiről szó van? Ha ugyanis az *érzéketessé válás* (pontosabban: a *dolog* mint olyan *tapasztalata*) releváns egy szó értelme vagy érthetősége vonatkozásában, akkor felettébb úgy tűnik, hogy a modern látásmódok felől artikulált leírások, amelyek tagadják a szó valóságalapjául szolgáló *dolog an sich* értelmét, nem képesek pontosan visszaadni a megértési folyamat minden sajátosságát. Mit számít a *dolog* — kérdezhetnénk —, ha rendelkezésre áll a szó, amely egy *érzéki szótest* és egy *érzékefeletti (jelentés)tartalom* sajátos komplexuma, és ennél fogva megfelelően alkalmas arra, hogy kifejezze és rögzítse a szóban forgó *dolog értelmét*. Persze elképzelhető, hogy a hangalak (*vox*) és a fogalom (*conceptus*) szimbiózisuk korántsem ilyen közvetlen, és a kimondott/leírt szónak további utalások és hozzárendelési műveletek révén kell kapcsolódnia egy önállóan létező, és a nyelvtől viszonylag független fogalmi szféra egy bizonyos eleméhez. Ám ez nem változtat azon a tényen, hogy minden esetben egy, a nyelv által (is) képzett *szimbolikus univerzum* az, amely a szóban forgó *dolog (res)* értelmét meghatározza, hordozza, és amely nem független az adott tartalomnak a hozzá illeszkedő szimbolikus univerzumban betöltött helyiértékétől sem.

A szavak írásképe vagy hangalak formájában adott fizikai adottságához, ezen adottságok szintaktikai viszonyaihoz sajátos szimbolikus tartalmak rendelődnek hozzá. Minden nyelvi kifejezés *szimbólum* (ógörög συμβάλλειν; összedob, -illeszt, -kapcsol; melléhelyez, hozzájárul, egyesül, értelmez etc.), amely egy úgynevezett *szimbolikus értelemre* utal. Ez a szimbolikus jelleg tulajdonképpen abból következik, hogy a szavak *utalások*, amelyek egy, a szó fizikai adottságán, az érzéki szótesten túlmutató *szimbolikus értelmet* hordoznak; és pontosan e hozzárendelésnek és *önmagán túlra* vezető utalásnak köszönhető az eredetileg utalás nélküli mozzanatok *nyelvi* jellege. A szó azonban, első látásra, *nem-reális szimbólum* — miként a szó részelemeként funkcionáló érzéki hangtest sem természetes szimbóluma a hozzá illesztett fogalmi tartalomnak; nem kapcsolódik törvényszerűen magához a dologhoz. Nem úgy tartoznak egymáshoz, mint egy kettétört cserép vagy érme két különböző, a törésvonal mentén összeilleszthető darabja. Amennyiben így lenne, a szóban forgó

**Kötélék a szó és a
dolog között**

²Magyarázatra szorul
ugyanakkor, hogy az
éppen érvényesülő
hozzárendelési szabályok
önmagukban miként
képesek a szimbolikus
tartalmak nemzedékeken
átívelő örökítésére.
A nyelv önreferens
médiaként történő
értelmezése feltehetően
leegyszerűsítő és hibás
megközelítés; hasonlóan
ahhoz, amikor a nyelv
valóságra vonatkozásának
tárgyi pólusán olyan
kaotikus és „néma”
közeget valószínűsítünk,
amely egyedül az
érzékletek szimbolikusan
rendezendő forrásaként
jöhet számításba.

**Szimbolikus és nem-
szimbolikus értelem**

dolog képes lenne „áttörni” a szón, de mivel nem érintkezik szükségképp közvetlenül magával a dologgal, a nyelvvel élő embernek várnia kell arra, hogy a valóság tapasztalatának keretében maga *érje el* a dolgot, vagy maga a dolog *érjen el* őhozzá. A szó mint nem-reális szimbólum bizonyos értelemben *hiányjel*, amely a dolog megtestesülésének a fényében tűnik csak el.

Tegyük fel újra a kérdést némileg pontosított formában! Milyen jellegű és mennyire erős az a kötelék, amely az emberi szó és a *dolog* — azaz a szó *valóságalapja* — között létesül? Képes-e, és ha igen, milyen formában, a szó valóságalapja — az, *amiről* szó van — behatolni magába a szóba; illetve képes-e a szó önmagába emelni magát a dolgot? Mi történik például, amikor az itt és most virágzó cseresznyefához hozzárendelődik a „virágzó cseresznyefa” szópár? A válasz összetett, korántsem egyértelmű, ám ez az „áthatolás” nagy valószínűséggel lehetetlen, ha kizárólag a szavak által hordozott szimbolikus értelem felől kívánjuk láttatni a dolgokat. Természetesen elvileg mindig képesek vagyunk további szavak segítségével megközelítő leírást adni a szó valóságalapjáról és arról a tapasztalatról, amelyben maga a dolog számunkra adottsággá válik. Az elbeszélő azonban ritkán „névadó”, inkább közvetíti, semmint eredeti értelemben maga alkotja a szavakat. Ezért a szó és a szóhoz rendelt vagy a szóban rejtőző szimbolikus értelem nem egyéni teljesítmény; nem létezik vagy mit sem ér a partnerek elfogadó aktivitása nélkül. Tulajdonképpen emiatt is válik a nyelv diszfunkcionálissá, ha a közösségen belül nem áll fenn nézetazonosság a szimbolikus mezőt meghatározó szavak legalább egy részének tartalmát illetően. De ha az egyes — adott esetben a tapasztalat leírására használt — szavakat *ad infinitum* további szavak szimbolikus értelmén keresztül határozzuk meg, akkor ezzel a szimbolikus mező menthetetlenül önmagába zárul. Nem mondhatnánk, hogy egy általános fogalmat megnevező szó mint olyan az azonos osztályba sorolható *dolgok* közös tulajdonságainak a kifejezője; inkább arról lenne szó, hogy a nyelvet használó közösség mintegy önkényesen meghatározott — a többi kifejezés szimbolikus értelmétől aligha függetleníthető — jelentést *tulajdonít* egy-egy szónak.²

A szavakhoz azonban nemcsak fogalmi-diszkurzív tartalmak, adott esetben eltérő vagy különböző irányokba elmozduló szemantikai tartalmak kötődnek, hanem olyan típusú értelemalakzatok is, amelyek a *dolgok tapasztalati és élményszerű felfogása* révén keletkeznek. Nevezzük ezt *aszimbolikus, kifejezéselőttés vagy tárgyi értelemnek*! Amennyiben létezik bármiféle híd a nyelv és a valóság között, feltételeznünk kell, hogy a dolog többé vagy kevésbé hat a tapasztalati élményben; továbbá az élmény többé vagy kevésbé hat a tapasztaló alany által kimondott szóban. Ez a feltételezés leginkább rámutató tapasztalatok segítségével, azok elemzésével igazolható; olyan helyzetekben, amikor az ember közvetlen, nem szimbolikusan közvetített kapcsolatba kerül a valósággal. Egy efféle primer és bizonyos értelemben efemer kapcsolat, a benne születő hatásáramlás és tárgyi értelem döntő szerepet játsz-

hat a mindenkori dolog felfogásában. A kifejezéselőtti értelem magában a tárgyas tapasztalatban, közvetlenül az intencionális élmény felfogásában lesz adottsággá. Olyan értelemalakzatról van szó, amely genetikusan inkább a tapasztalati térbe lépő dologhoz kötött, nincs *szüik-ségképp* jelen a tárgyi tapasztalat hatása alatt álló személy tudati és nyelvi aktusaiban. A tárgyi értelem érvényesülése emiatt nem függetleníthető az egyén konkrét élményvilágától és spontaneitásától; adott esetben kitett az emlékezet, a felejtés vagy a képzelet játéka, de legalábbis lényegi összefüggésben áll a személy alapvető figyelmének az intenzitásával, annak érzékenységgel. Ha azonban a közvetlen tapasztalati felfogáshoz kötődő *an sich* értelem hiányzik, akkor tendenciaszerűen az előzetes szimbolikus értelem vetül rá a dologra és érvényesül a szóban. Amennyiben tehát az eredeti tapasztalattól a beszéd síkja felé mozdulunk el, a tárgyi értelemnek annál kevesebb esélye marad arra, hogy behatoljon a szóba. Könnyen belátható: a szimbólumelőtti értelem az adott nyelven beszélő közösség felől tekintve gyenge kötéssel kapcsolódik a szóhoz, s annál „illékonyabb”, minél kevesebb vagy felszínesebb közös alapélménnyel rendelkeznek egyazon közösség tagjai. Az individuum felől tekintve viszont akár olyan erős kötés is létezhet, amely aláássa (és immár nem kiegészíti) a szimbolikus tartalmak érvényességét. Ilyen esetekben — különösen divergens valóságtapasztalati közegek fennállásakor — a személy mintegy a kultúrán túlra sodródik a maga anonim igazságával.

Továbbá: amikor az egyén a saját élményszerű valóságtapasztalatában felmerülő adottságok leírásához interszubjektív nyelvi elemeket használ fel, akkor ezen élményeket áttemeli a szimbolikus mező kontextusába — mintegy alkalmazza a szimbolikus struktúrában érvényesülő elemek révén megkövetelt tartalmat és látásmódot. Szimbolikus tartalmak által azonban nem adható vissza és fejezhető ki, pontosabban csak részlegesen adható vissza és fejezhető ki a közvetlen dologtapasztalat tartalmi gazdagsága illetve a szóban forgó dolog valósága. A szimbolikus mező érvényesülésének megvan az a tendenciája, hogy mintegy leváljon az egyén közvetlen élményrétegéről — bizonyos értelemben magáról a *valóságról*, és ezzel egy sajátos *deficitet* keletkeztessen mind a valóságtapasztalat, mind az értelmemmegértés oldalán (például: szóba hozhatunk olyasmit, amiről nincsen tapasztalatunk; tapasztalhatunk olyasmit, amire nem találunk megfelelő szavakat etc.). E leválási folyamat a valóságtapasztalat és szimbolikus mező egyfajta különválásaként és *differenciáljaként* értelmezhető.

Limitált erőforrásokkal rendelkezvén nem vagyunk képesek a valóság össztapasztalati birtokbavételére. Ezért is szükséges szimbolikus keretek közé integrálni az idegen és közvetett „tapasztalatokat”; elősegítve ezáltal a felvett perspektíva univerzumában történő tájékozódást, de ki is zárva mindent, ami nem illeszthető be az előzetesen létező keretek közé. Nyelvi aktusok révén — a tapasztalatok felidézéséhez hasonlóan — anélkül is képesek vagyunk egy bizonyos szimbolikus értelem előhívására, hogy az annak megfelelő „tárgyi adottság” közvetlenül jelen volna számunkra. Ezáltal tehát olyan, a látásmódot és a

megértést előzetesen strukturáló szemléleti-kategoriális sémák érvényesülnek és lépnek előtérbe, amelyek számottevően korlátozhatják vagy torzíthatják a tárgyi tapasztalatot és a dolog szimbólumelöltes felfogását. Ezért sem könnyű válaszolni arra a kérdésre, ténylegesen mit is tapasztalunk (látunk, hallunk, érzünk, akarunk etc.) a *maga valójában*. A szimbolikus értelem nem pusztán a közlési és kifejezési funkciók el-látásához szükséges, de minden olyan esetben is, amikor bármi okból hiányzik a kifejezéselőttes tapasztalati háttér, vagy épp arra teszünk kísérletet, hogy egészes-áttekintő *képet* alkossunk a valóságról.

A valóság és a szimbolikus világ között tehát feltehetően sohasem áll fenn teljes adekváció. Ugyanakkor növekvő távolság esetén a szimbolikus tartalmak már nem képesek ellátni a dolog diszkurzív jellegű megvilágításának a feladatát; hiszen e tartalmak csak abban az esetben pontosíthatók és állíthatók a megértés szolgálatába, amennyiben visszacsatolhatók az ember közvetlen, szimbólum- és kifejezéselőttes tapasztalataihoz. Ez nem azt jelenti, hogy a szimbolikus konstrukciók mintegy eltakarják a „mögöttes” valóság érintetlen („magábanvaló”) szféráját — ahogyan az például a *kritikai filozófia* paradigmájából, *fenomenon* és *noumenon* éles elkülönítéséből következne —, éppen ellenkezőleg: az ember *egyszerre van jelen* ezekben a dimenziókban, és lehetősége van arra, hogy *összehasonlításokat* tegyen; nincs minden további nélkül bezárva abba a szimbolikus univerzumba, amelyet például a saját kultúrája vagy egyáltalán a kultúra mint olyan közvetít. Ám mivel a szimbolikus értelem csak korlátozottan képes a szimbólum- és kifejezéselőttes élménytartalmak leírására/közvetítésére, ezért a valóság mindig tartalmaz olyan „elemet”, amelyet a világ mint szimbolikus univerzum nem közvetít.

Túl a szimbolikus univerzumon

Az ember a szimbolikus világ és a valóság ütközőpontjában áll, de nem képes huzamosabb ideig egy általa ismeretlen mélységű valóság nyomása alatt élni. Át kell törnie a közvetlen tapasztalat határait, és a tapasztaltakat be kell integrálnia egy nagyobb, szimbolikus egészbe. Ilyen módon szabadul meg az asszimilálhatatlan valóságmozzanatok tapasztalata révén előidézett tehertételtől. A valóság kolonizálásának és asszimilációjának folyamata tehát, amely alapvetően inter- és transzperszonális közvetítőkön keresztül zajlik, részint ezt a tehermentesítést szolgálja. Látszólag a szimbolikus renden túl egy kaotikus, beláthatatlan, értelem nélküli és félelmetesen idegen „terület” következik. Ez az igencsak problematikus feltételezés egy ontológiai aligha megalapozott, és mindenekelőtt az újkori filozófia *antropológiai fordulatnak* nevezett szemléletváltásával magyarázható, amely mintegy „episztemológiai éket” ver a személy és a valóság (illetve a másik ember) közé, és egyedül a szimbolikus univerzum médiumának fénytörésében láttatja a dolgokat. Vannak azonban olyan pillanatok, amikor az érzékeinken át hatva intenzív és közvetlen kapcsolatba lépünk a valósággal. Az efféle események lehetőséget adnak arra, hogy (α) a dolog tárgyi értelem alakjában áttörjön a hatás alatt álló ember szavain; (β) kiegészüljön, javításra vagy elvetésre kerüljön az örökölt háttér-szimbolika tartalma; (ζ) emellett aktuálisan gátat is emelnek a „tisztá”,

megkülönböztető reflexió elé — egy emberi érintésbe például mind az *érintő*, mind az *érintett fél* jellegzetes egységet alkotva involválódik. A tárgyi tapasztalat során a szó is sajátos transzformáción megy keresztül. Nem alakul át ugyan reális szimbólummá — amiként a cseresznyevirág alig érezhető illata például természetes szimbóluma a látótérből aktuálisan hiányzó cseresznyefának —, de egy olyan nyelvi elemmé lép elő, amely integrálja a tárgyi tapasztalat nem-szimbolikus értelmét, és ezáltal a dolog közvetlen és további utalás nélküli (ön)felmutatására szolgál. Arra a kérdésre, hogy a szavakon túl maguk a létezők további utalások révén szimbólumai-e egy érzékeken túli tartomány entitásainak, kizárólag az érzékfeletti *megtestesülése* és *érzékvé létele* függvényében adható válasz. *Maguk a szavak változóan vegyes értelemkarakterrel bíró nyelvi egységek*. Pontosabban: az egyes szavak esetében élményről élményre, személyről személyre és mezőről mezőre kell vizsgálnunk a szimbolikus és a szimbólumelőtti (tárgyi) értelem összeépülésének vagy széttartó jellegének a mértékét. Kizárólag ennek függvényében dönthető el, hogy az adott személy mint ζῷον λόγον ἔχον aktuálisan miféle nyelven/nyelvet is beszél.

A dolog érvényesülése a szóban

Végezetül: a szó valóságalapjának („dolog”) *an sich* értelme háromféle módon és egyúttal különböző mértékben érvényesülhet magában a szóban. (α) A kifejezéselőtti/tárgyi értelem *szimbolikus* eszközökkel történő *explicációja* révén; (β) amikor az adott nyelvet beszélők osztálya egyúttal *tapasztalatközösséget* is alkot, tehát a rendelkezésre álló szimbolikus univerzumon túl egy hozzávetőlegesen közös *valóságalap* és *élménymező* is ott áll a beszéd hátterében; (γ) a *spirituális magányon* keresztül, amikor a hatások terében álló személy az esetlegesen felmerülő szavakkal egyedül a valóságnak és önmagának válaszol.

Egyik út sem járható azonban a dologra összpontosító, értő figyelem hiányában!

Parafrázissal szólva a „lét háza” az *igazság*, amikor a létezés valóságosan (és adott esetben az ehhez illeszkedő nyelvi formákon keresztül) megtestesül.³ A nyelv kettős természetű, a valóság felmutatására és elfedésére egyaránt alkalmas. Olyan „közeg”, ahol a valóság *többé* vagy *kevésbé* átalakul önmaga *reprezentációjává*, ezáltal pedig adott a hamis vagy igaztalan állítás és a valóságalapot nélkülöző beszéd lehetőség is. Ehhez járul továbbá az a tény, hogy az emberiség civilizációs terjeszkedése — s különösen az érzékeket szellemtelenítő és a szellemet érzékelhetetlenné tévő modernitás sokoldalú programja — mindhárom előbb említett területen felszámolja és látenciába kényszeríti a személy *realitásérzékét*. A valóságérzék visszanyeréséhez első lépés, ha ismét megtanuljuk észlelni azt a problémát, amelyet Goethe az *Erlkönig*-ben oly plasztikusan és drámai líraisággal ábrázolt,⁴ és amelyet a fenti elemzés a szó és a szó valóságalapjául szolgáló dolog (tárgyi tapasztalat) viszonyára vonatkozó kérdésfeltevése révén tett — remélhetően — érzékelhetővé.

Addig is várunk, hogy a valóság törékeny függetlensége mögött rejtőző hatalom a maga közvetlenségében viszonzza-e az emberi tekintetet és a szót, esetleg magát az érintést.

³Vö. Martin Heidegger: *Über den Humanismus*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2000 [1949], 5.

⁴A lírai művek fundamentális sajátossága az érzéki és a szimbolikus oszcillációja. Az érzéki közvetlenség „előrelépése” és a szavak „érzéki teste” a vers élményszerű *felfogásának* nélkülözhetetlen eleme.

JOHANN WOLFGANG
VON GOETHE

Az Árnykirály

[Erlkönig (1782)]

*A viharon, éjjel, ki rohan át?
Egy férfi lóháton menti beteg fiát;
Karjába fonja a forró gyermeket,
Ruhák közt, melegben, így tartja meg.*

*Riadt arcod miért rejtet el? —
Az Árnykirály, apám, itt van közel!
Felsége palástban jön, suhan! —
Köd szállt a tájra épp, fiam. —*

*„Édes gyermek, nem jössz el velem?
Játékot játszani a tágas rétemen;
Hol tenger virág virít a partokon,
Anyám arany rojtjait is átadom.” —*

*Apám, mondd, miért nem hallod őt,
A suttogót, a cselszövőt? —
Nem Árny! Nyugodj lázas gyermekem;
Avart hord a szél, így üzen. —*

*„Szép ifjú, eljönnél énvelem?
Várnak a lányaim, a díszes lovagterem;
Lányaim, az éjszakába vezetők,
Szökkennek, dalolnak, s álmodban meglátod őt.” —*

*Apám, jó apám, még most sem látod,
Ahogy ott szálldosnak a tündérlányok? —
Jaj, fiam, lázálom, nem árnyalak:
A fénylő ősz fűzek tűnhetnek annak. —*

*„Tetszel nekem, szépséges földi tünemény;
Ha nem jössz magadtól, erővel viszlek én.” —
Segítsél, apácska, nagy fájdalom!
Nem enged el az Árny, nem álmodom! —*

*Rémült a szem, és vágat a ló,
A nyöszörgő fiú sápadt, fakó,
Fáradtan jut haza, a szél alábbhagyott;
Karjában a gyermek már halott.*

Makai Péter fordítása

Rendszer és Szabadság

Vető Miklós gondolati architektonikája

1960-ban született Budapesten. Egyetemi tanár a PPKE BTK-n. Legutóbbi írását 2013. 7. számunkban közzétettük.

1. Bevezetés

A magyar gondolkozásnak vannak rendszeres szemléletű alkotói, akik letették műveiket az örökkévalóság asztalára. Ilyen mindenk előtt Böhm Károly, aki *Az ember és világa* című háromkötetes munkájáért elnyerte a Tudományos Akadémia kiválósági díját 1906-ban. De ilyen Pauler Ákos munkája is, aki *Bevezetés a filozófiába* című munkájával az osztrák-magyar filozófiai tradíció jeles képviselőjének bizonyította magát. Műve ma is nagy haszonnal olvasható. S ilyen Brandenstein Béla, aki az újszolasztikus gondolkodást dúszította fel enciklopédikus ismeretekkel és nagyszabású, a német gondolkodásra reflektáló metafizikával. A sort talán folytathatnánk — hiszen a marxizmus maga is rendszerre törekedett, s akik ebben a körben alkottak, mint például Lukács György vagy Heller Ágnes, maguk is kifejtett vagy kifejtetlen szisztematikát hoztak létre.

Külön kategóriát alkotnak azok, akik elszármaztak Magyarországról, s magyar anyanyelvűként németül, angolul, franciául vagy más nyelven alkották meg életművüket. A legismertebb közülük Polányi Mihály; őt követi Kolnai Aurél, Koestler Arthur, vagy a napjainkban oly befolyásos John Kekes. E szerzők nem egyszerűen kiváló szakemberek, akik valamely részirányzat kapcsán érdemlegeset alkottak, hanem önálló és átfogó koncepcióval bírnak az egészről — a gondolkodás univerzumáról. Ez az univerzum egyszerre történeti és szisztematikus, diszciplináris és rendszeres, egyszerre igényel történeti pontosságot és kreatív alkotást, hagyománytudatot és újító bátorságot. Mert a specifikus érdemek kétségkívül jelentősek; a történeti alaposág fontos; a felfedezés bátorsága a gondolkodásban nélkülözhetetlen; de ha nincs meg a gondolkodó szabadsága arra, hogy egészen új dologra gondoljon el, érvényessége korlátozott marad. Fontos látnunk, hogy magyar anyanyelvű gondolkodóink között nagy számban vannak mind historikus elmék, mind nagy képzelőerővel megáldott gondolkodók; mert e kettő szintézise az, ami a gondolkodás ügyét előre viszi.

Vető Miklós az utóbbi kategóriába tartozik: olyan gondolkodó, aki nemcsak a történeti pontosság képviselője, hanem revelációszerűen képes bemutatni már-már feledésbe merült gondolkodókat, s ezáltal egyszerre merít erőt belőlük és ad erőt azoknak, akik nem adják fel a gondolkodás korszakos küzdelmét. Ám Vető mind ezen túlmenően eredeti gondolkodó, aki a történeti jártasságot a képzelet erejével párosítva a régi és az új szintézisét hajtja végre, és alkotja meg kreatív gondolkodását.¹

¹Vető megírta önéletrajzát, amelynek magyar fordítása egyelőre csak szándék. Rövid összefoglalását Erdő Péter közölte a Magyar Kurír 2016. szeptember 21-i számában (<http://www.magyarkurir.hu/kultura/nemzetkozi-konferenciaival-koszontik-80-eves-veto-miklost>).

2. Életművének főbb irányai

Vető Miklós életművét a következő csoportokra lehet felosztani:

- a) A német idealizmus témájának és alkotóinak feltárása, elemzése;
- b) A misztikus-vallási gondolkodás előtörténetének kevésbé ismert, de kiemelkedő alkotóinak bemutatása, elemzése;
- c) Rendszeralkotó művek;
- d) Eredetfeltáró reflexiók;

Az (a) csoportban találjuk Vető munkáinak szám szerint legfontosabb darabjait, kezdve a kulcsműtől — *De Kant à Schelling. Les deux voies de l'idéalisme Allemand I-II* (Millon, Grenoble, 1998–2000) — az olyan munkákig, amelyek Fichtével, Schellinggel, Kanttal, Hegellel és másokkal külön-külön foglalkoznak. Itt nemcsak a monografikus műveket kell figyelembe venni, hanem a tanulmánygyűjteményeket is, amelyek az összefoglaló munkák alapját mutatják be alaposan és pontosan. Vető itt azt a módszert követi, amely másoknál is megfigyelhető: rendszeres művét az esettanulmányok és történeti feltárások megkoronázásaként alkotja meg. Így e tanulmányok kiadása a rendszeres mű háttereként különösen fontos.

A (b) csoportba tartoznak Vető azon munkái, amelyek a misztikus-vallásos gondolkodás kiemelkedő személyiségeit tárják fel, mutatják be és elemzik nagy odaadással. Így említünk kell első jelentős munkáját Simon Weilről (*La Métaphysique religieuse de Simone Weil*. Vrin, Paris, 1971), amely több nyelvű fordításban, így magyarul is napvilágot látott. Idetartozik Edwards-monográfiája (*La Pensée de Jonathan Edwards avec une concordance des différentes éditions*. Cerf, Paris, 1987); Bérulle-könyve (Pierre de Bérulle: *Opuscules de Piété 1644*. Millon, Grenoble, 1997); Fénelonról írt műve (*Les Vérités de la Volonté. Le système de Fénelon*. Domuni, Toulouse, 2016); végül Gabriel Marcelről írt bevezetője (*Gabriel Marcel. Les grands thèmes de sa philosophie*. L'Harmattan, Paris, 2014).

A (c) csoportba tartozó munkák foglalják össze Vető voltaképpeni gondolkodását. Már a következőes történeti munkája eredményeképpen is megjelentette a gondolkodás alapjáról írt Schelling reflexióját (*Le Fondement selon Schelling*. Beauchesne, Paris, 1977), később a rossz problémájáról írt szövegét (*Le Mal. Éléments d'une doctrine chrétienne du Mal*. Vrin, Paris, 1981), végül legfontosabb szisztematikus művét kell említünk, *A metafizika kiterjesztését* (*L'Élargissement de la Métaphysique*. Hermann, Paris, 2012). Ez utóbbit koronázza meg most elkészült Szeretet-könyve (*Court traité de l'Amour*. 2016). Ha igaz, hogy minden jelentékeny gondolkodónak lényegében egyetlen könyve van, amelyre az utókornak különösen figyelnie kell, akkor ez a könyv véleményem szerint az *Élargissement*.

Végül a (d) csoportba tartozó művek a számára fontos orientációt nyújtó szerzőkre vonatkozó reflexiókat tartalmazzák. Ilyen a Gondos-Grünhut László-szövegek kiadása kísérőtanulmánnyal

(László Gondos-Grünhut: *Die Liebe und das Sein. Eine Auswahl*. Hrsg. von Miklos Vető, Bouvier, Bonn, 1990; magyarul Gondos-Grünhut László: *Szeretet és Léte. Válogatott gondolatok*. Kairosz, Budapest, 2013), valamint több írása, amelyek olyan szerzőkkel foglalkoznak, mint Philonenko, Whitehead, Marion, vagy Tilliette.

Ha elolvassuk a munkáknak legalábbis egy részét, ha belegondolunk a szerteágazó tematika alapvető egységébe, ha megértjük, hogy a történeti tanulmányok során, a régmúlt és mai gondolkodók sokaságának értelmezésekor Vető Miklós valójában egyetlen tematikát tartott szem előtt és dolgozott ki a maga sokféle elágazásában, akkor még világosabb előttünk gondolkodói karakterének szisztematikussága. Ezt a tematikát megadhatjuk talán egyik gyűjteményes kötete címével: *Philosophie et Religion. Essais et Études* (L'Harmattan, Paris, 2006). A filozófia és vallás kapcsolatáról van szó itt elsősorban kísérletek (*essais*) és tanulmányok (*études*) formájában, amely kapcsolat egyszerre öleli fel az összetartozás és különbség, az egység és önállóság, a szintézis és analízis megannyi formáját és példányát. Ez a mű az *Élargissement* alapozó kötete, tehát az *Élargissement*-ban kifejtett gondolatok történeti megalapozását és specifikus kifejtését tartalmazza. A filozófiai gondolkodás itt (és Vető legtöbb művében) érintkezik a teológiai kérdésekkel ugyanúgy, mint a misztika dimenziójával. Ha első munkájában Simone Weil „vallásos metafizikájáról” (*la métaphysique religieuse*) írhatott a szerző, nem túlzás kimondanunk, hogy Vető Miklós életműve ugyancsak egyfajta *métaphysique religieuse*. De milyen értelemben?

3. A szeretet metafizikája

A metafizika kiterjesztése (*L'Élargissement de la Métaphysique*), a kortárs kontinentális filozófia összefoglalásának e nagyszabású kísérlete egyszerre meditatív-kísérletező, ugyanakkor rendszeres bölcseleti munka. Ha végigtekintünk a tartalomjegyzéken, azonnal felismerjük a szisztematikus törekvést. Az első rész címe *Első filozófia*, a másodiké *Eidetika*; az első rész a speciális metafizika néhány alapproblémáját tárgyalja (Kép [L'image], Újdonság [La nouveauté], Egyedi [Le singulier], Egyseri [L'unique]), míg a második rész az általános metafizika témájában kutakodik (Tér [L'espace] Idő [Le temps], Akarat [La volonté], Rossz [Le mal], Jó [Le bien]). Miként a fejezetszámozás is mutatja (I–XIII), a könyv egyetlen gondolatmenetet alkot, amely a kezdetben felvetett problémákat egyre szélesebb körben és egyre mélyrehatóbban tárgyalja. Mégis esszészerű ez a mű: a jegyzetek száma csekély, a történeti elemzések a téma kifejtésének szolgálatára szorítkoznak, az idézett szerzők rapszodikusan bukkannak fel, mutatván, hogy a szerzőnek e kötetben (ellentétben a megalapozó tanulmánykötettel) nem célja akár a jelentős gondolkodók eszmei összefüggésének, akár a vonatkozó szakirodalomnak az áttekintése. Ehelyett az átfogó gondolatokra és azok tartalmára, egymással való kapcsolatára összpontosít.

²Lásd még W. Chris Hackett recenzióját: *No Neutral Metaphysics: Miklos Vető. Research in Phenomenology*, 44 (2014/2) 301–314.

Miben is áll „a metafizika kiterjesztése”?² Tartalmilag a szerző a kanti metafizika kérdéseit kapcsolja össze a kortárs filozófia, főképpen a fenomenológia nyomán létrejött fejlemények témáival. A „kép” és a „szubjektivitás” vizsgálata — ebben a sorrendben — alkotja a mű felütését; itt a kép autonómiájának kifejtése, a másolat sajátos szerepének megvilágítása a cél. A szerző ezt a gondolatot a magyarra csak pontatlanul lefordítható *le second* kifejezéssel írja le, ami nemcsak sorszámnévként — második —, hanem főnévként is használatos a párbajsegéd, bajtárs, a zene világából ismert szekundáns értelmében. A szekundáns „fenomenológiai lényegének” (22. oldal) kifejtése a szubjektum, az én fogalmának megközelítését szolgálja, amennyiben „a szubjektum magáértvaló, visszatérés önmagába, öntudat, vagyis saját léte szerint kettős. Ez a kettősség (...) valójában a második meglétére vonatkozik, de a szekundáns értelmében.” (uo.) A szubjektum, az én másodlagosság, de kedvező értelemben. Ehhez némiképp hasonlóan a lét Vetőnél elsősorban önvaló, „ugyanaz” (*le même*), immanencia, bezárkózás, határolt totalitás. Kiemelt jelentőségű az egyedi és az egyszeri (a szinguláris és az unikális) problémája; a rossz és a jó sajátos önállósága és egymáshoz való viszonya. De idetartozik a tér és a háború összefüggésének felfejtése, a múlt-jelen-jövő dimenzióinak átvezetése az ígélet és a remény problematikájába; az akaratszabadság és a pozitív kérdésének kibontása. A könyv csúcspontját és összegzését a jó túlárado jellegének feltárása alkotja, megfelelően a Vető által többször idézett középkori tételnek: *Bonum est diffusivum sui*: a jó önmaga szétárasztása.

A könyv voltaképpen problémája, ami a metafizika kiterjesztését megvalósítja, az újdonság kérdése: miben áll az új? Hogyan lehetséges? Hogyan kapcsolódik a régihez? A köznyelvben újnak nevezünk egy tárgyat, egy megoldást, egy nyelvi fordulatot, akár egy merész vonalvezetést építészetben, formatervezésben, ruházatban. Ezekben és a hasonló esetekben az „új” viszonylagos. Az újszerű forma lehetőségeit meghatározza az anyag, a statika, a technológia, az alkalmazás; a nyelvi újítást behatárolja a kontextus, a szemantika, a kommunikációs helyzet; s egy ruha sem lehet újszerű annyira, hogy teljesen megtagadja a ruházat hagyományos funkcióját. A technika terén a modern újítások hosszú evolúció eredményei. A tudományos világképek felfedezései nyilvánvaló újdonságokkal szolgálnak, például az emberi genom térképét egy évszázaddal ezelőtt legfeljebb csak sejtették. Am itt is rendelkezésünkre áll a tudománytörténet folyamatának grafikonja, amelyen fokozatosan jutottunk el az emberi genetika felfedezéséig. Vető szerint a valóságban egyetlen radikálisan újszerű létezik: a személy. A személy *mint ilyen* másból levezethetetlen, másra visszavezethetetlen, helyettesíthetetlen unicitás; egyszerűsége a személyi azonosságban ragadható meg, ami mindenkor ugyanaz. Noha biológiailag a leszármazásunk meghatároz minket, személyiségünk maradéktalanul sajátos; mint fizikai lények *egyediek* vagyunk (ahogyan alacsonyabb szinten minden dolog az), de

³A mű szóhasználatában a „personne” gyakran a Szentháromság isteni személyeire vonatkozik, de a szerző olykor az „homme” értelmében is használja (például 177. oldal), illetve a nyugati nyelvekben bevett értelemben: „l'amour s'adresse à la personne, non pas à ses attributs et à ses propriétés!” (185.)

személyi létünkben *egyszeriek*. A „személyben” megjelenő újdonság kifejtése Vető munkájának egyik legfontosabb teljesítménye.³

4. A metafizika szeretete

2012 után azt gondolhattuk, hogy Vető Miklós létrehozta a maga summáját, és ezzel nagyjából össze is foglalta gondolati törekvéseit. Az időközben megjelent munkák — *Gabriel Marcel. Les grands thèmes de sa philosophie* (L'Harmattan, Paris, 2014), *De Whitehead à Marion* (L'Harmattan, Paris, 2015) és *Les Vérités de la Volonté. Le système de Fénelon* (Domuni, Toulouse, 2016) — azonban egyértelművé tették, hogy a szerző, 80. életéhez közelítve, ábrahámi termékenységet képes felmutatni. Ezt erősíti meg a *Court traité sur l'amour* kézírata, amely a közeljövőben fog napvilágot látni. E munka a szeretet paradoxonait elemzi végig mind történeti, mind szisztematikus szempontból. Az egyik hatalmas olvasottságot vonultat fel, amely összegyűjti a szerző e tárgyban korábban közölt írásait éppúgy, mint az elmúlt fél évszázad pregnáns szakirodalmát; s természetesen a klasszikusok felfogása is szerepel a gondolatmenetben. Másfelől a szeretet szisztematikus elemzése felhasználja a korábbi munkák, elsősorban az *Élargissement* gondolatmeneteit, de ezeket kiegészíti, szélesebb összefüggésben gondolja át, és különös súlyt helyez a szeretetben megjelenő másság és azonosság, alteritás és identitás kettősségének.

A munka két fő tézise: a szeretet önmeghaladás (*sortie de soi*); a szeretet intencionális tárgya szeretetre képes tárgy (*capable d'amier*). Noha a szeretet alapja az önszeretet, ebben, mint Ricouer kimondta, önmagunk számára mások vagyunk — „önmagunk mint más” jelenünk meg (*Soi-même comme un autre*). Az önmagunk-mint-más mássága azonban, miként Vető Jankélévitsre hivatkozva kimondja, nem egy „másik önmagunk”, hanem „más, mint önmagunk”. („Le vrai toi ne pourrait pas être une autre moi-même, mais un autre que moi-même.”) A szeretet maradéktalan önmeghaladás, amely nem önmagunk beteljesítésére, hanem a másik teljességére irányul. Mivel az, akire a szeretet irányul, maga is erre a szeretetre képes, és adott esetben ezt a szeretet valósítja meg, az eredmény a kölcsönös önmeghaladásban megvalósuló egység. Ennek természetes és történetileg csak fokozatosan letisztuló formája a házasságban megvalósuló hitvesi egység. A munka izgalmas fejezetekben tárgyalja a szeretet különféle fajtáit, így a szülői, a rokoni, baráti szeretetet, és az ellenség szeretetét is.

A munka három kiemelkedő jellegzetességet mutat: egyrészt történetileg összefoglaló jellegű, másrészt szisztematikus, harmadrészt a szeretetben adott metafizikai alapkérdéseket élesen felveti. E jellemzők miatt különlegesen sikerültnek tűnik, s remélhetően megjelenését követően további szakvélemények is megerősítik e benyomásomat. Már az *Élargissement* is „a szeretet metafizikája” alcímet kaphatta volna, de a szeretetről szóló mű, a *Court traité sur l'amour* konkrét pél-

dáját nyújtja a metafizika kiterjesztésének: olyan tanulmányt kínál, amely megmutatja, hogy a nyugati metafizikának e komplex továbbfejlesztése sokkal életképebb, mint azt egyes kritikusok állítják. Mert miközben Vető munkája nem nevezhető fenomenológiai, egzisztencialistának, strukturalistának, vagy dekonstrukciónak, e források egy részét használva, valamennyit a keresztény filozófiai-teológiai gondolkodás egységében összegezve bizonyítja, hogy ez a szintetikus, összegző gondolkodás járható út: mind történetileg, mind szisztematikusan képes új belátásokra jutni. Ekképpen Vető munkássága a klasszicizmust és a modernitást ötvözi.

⁴Platón:
Theaitétosz 204b.

Az új belátások közül a legfontosabb az *Élargissement*-ban sokoldalúan kifejtett *újdomság* gondolata. Az újdomság lehetősége és ténye a kanti szintetikus a priori tézisének alapfelismerése; eredete visszavezethető Platón azon megállapítására, miszerint a *pan* és a *holon* különbsége éppen abban áll, hogy az első, az összeg csak az összetevők halmaza, a második, az egész valami más, új az összetevőkhöz képest.⁴ A szeretet nem csupán önmagunk meghaladása és a szeretőre mint intencionális tárgyra való irányulás, hanem végeredményben az újdomság teremtése. Miként e gondolatot, sok tekintetben Vető Miklós felismerésére támaszkodva, magam is kifejtem *Radical Revelation* című munkámban, a valóság alapjellemzője az újdomságra való ráirányulás, az újdomság megszakítatlan létrehozása a természeti folyamatoktól kezdve a gondolkodásig, a társadalomig és a történelemig. Az újdomság, amely éppúgy kifejeződik egy virág kinyílásában, mint egy gondolatmenet konklúziójában, vagy — elsősorban és a legmagasabb értelemben — az új emberi személy születésében, minden kudarccal, kárral és rosszal szemben oly meghatározó a valóság egészében, hogy — miként Vető gondolatmenetéből is kiemelhető — magának a Szentháromságnak is éppen ez a volta-képpeni lényege.

5. Az *alteritás paradoxona*

A *sortie de soi* mint a szeretet lényege az újdomságra mutat. Az újdomság tisztán másság, ami nem vezethető vissza alkotóelemeire, okaira, a létrehozás folyamataira. Egy gyermek, noha genetikailag a felmenői genetikai állományát örökli, noha fizikai megszületése a szülőktől függ, noha akár „szakasztott apja” vagy „anyja” is lehet, mégis — új valóság, másra visszavezethetetlen, helyettesíthetetlen, felülírhatatlan, mint ilyen elpusztíthatatlan, egyszer s mindenkorra adott. Röviden kifejezve: személy, azaz abszolútum. Az emberi személy feltételes abszolútum, s alapja a feltétlen abszolút személy, aki örökkévalóan ténylegesül a Szentháromság belső viszonyainak közösségében. A Háromság három személye örökkévaló újdomságként adott, születik, származik és egyesül az isteni lényeg egységében — anélkül, hogy sokféleségét elveszítené. Az emberi személy ennek az újdomságnak a realizációja a teremtés újdomságának keretei között,

ami valamiképpen minden újdonság meghaladhatatlan szélsősége: mert a teremtés éppen a totális másság a teremtőhöz képest.

Akár a Szentháromságot sokféleségét, akár a teremtés másságát, akár a másik személy redukálhatatlan újdonságát vesszük, egy bizonyos: az itt megjelenő másság az azonosság oly végső és alapvető valóságán nyugszik, amit felfognunk nehéz, szinte lehetetlen. A szentháromságtani sokféleség nem helyezhető szembe a szentháromságtani egységgel, hanem a kettő — a sokaság és az egység — egyetlen, végtelen egységben egyesül, s már mindig is egyesült. A személy újdonsága visszahajlik abba, amiből ered, s ezt a hagyományt a maga újdonságába beolvasztja, ahogyan a gyermek is, felnővén, fokozatosan felismeri, miképpen hordozza, viszi tovább, újítja meg szülei hatásait a maga életében. A metafizikai újdonság egyszerre teljes visszavezethetlenség az előzményekre, ugyanakkor ezen előzmények maradéktalan hordozása, *Aufhebung*ja. Hegel zseniális meglátásának itt különös jelentősége van, mivel a megszüntetés és megőrzés e fogalomban kiegészül a döntő újdonsággal: a Szellem beteljesülése teljes újdonság, ami az előzményeket — metafizikai, logikai, morális és történeti értelemben — magába olvasztja. Az újdonságot csakis ebben a szintézisben gondolhatjuk el elégségesen, mivel a szeretet sem egyszerűen önmeghaladás, hanem beteljesülésre, szintézisre irányuló önmeghaladás.

Az alapproblémát annak elgondolása jelenti, amit hagyományosan egységnek nevezünk. A végtelen egység nem numerikus, hanem metafizikai; nem elkülönült, hanem átfogó; nem statikus, hanem tiszta ténylegesség (*actus purus, energieia*). Itt az újdonság feltételei az újdonság feltétlenségében egyesülnek. S e feltételek között szerepel a természeti, a logikai és a történeti genealógia, aminek során az újdonság lehetővé válik és megjelenik, hogy az előzményeket a maga újdonságában maradéktalanul egyesítse. A másságon túl tehát ott van az azonosság tényleges fogalma, amely lehetővé teszi és beteljesíti a másságot. A szeretet egyesülésre irányul, amiben a sokféleség egyé válik, majd ezt az egységet az újdonságban realizálja.

6. Architektonika

E gondolati világ alapelve a személy unicitása (egyszeriség, *unicité*), amit Vető gondosan elkülönít a szingularitástól (egyediség, *singularité*). A szingularitás egyediség, de ismételhető és helyettesíthető; az unicitás ismételhetetlen és helyettesíthetetlen. A személy lényege az unicitás, ami szingularitásban exemplifikálódik. Az unicitások sokasága, egyfajta Leibniz-féle kozmoszban, a szeretet téréjében áll fenn: mindegyik a másikra mint szeretőre (szeretetre képes személyre) irányul, s ez a kölcsönös egymásra-irányultság alkotja a teremtet univerzumot. Az *Ineinandersein* ezen univerzuma azonban maga is szeretetből fakad, tudniillik a teremtő végső szeretetéből, aki képes létrehozni a magától különbözőt. Az unicitásnak

tehát két fajtája van, a végtelen és a véges, amelyek mégis egymásra irányulnak a szeretetben. A szeretet *sorti de soi*, de ebben mégsem vész el az unicitás, hanem voltaképpeni módon kiteljesedik. Hiszen az unicitás a szeretetből, a szeretetben és a szeretetért áll fenn, ez adja a lényegét; az unicitás nem más, mint folytonos *sortie de soi*.

Mindennek van történelmi-eszkatologikus dimenziója, ez azonban Vető elemzéseiben nem kerül előtérbe. Mi ennek a hiánynak az oka? Véleményem szerint az, hogy Vető munkásságának architektónikája klasszikus értelemben metafizikai: perennális igazságokat keres és talál, ezeknek egymáshoz való viszonyát mutatja meg, de mindezt nem tartja fontosnak történelmileg (*geschichtlich*) értelmezni. Amit kínál, valóban, az arisztotelészi értelemben vett *episzttémé architektóniké*, amit nyugodtan nevezhetünk etikainak. Egyrészt már Arisztotelész is az etikát nevezi a voltaképpeni átfogó tudománynak, másfelől hiba lenne említés nélkül hagyni azt a gondolkodást, amely részben Vető kortársa és igen nagy hatással volt rá: Emmanuel Lévinasról van szó, aki az első filozófiát nem kis részben Vetőéhez hasonló értelemben nevezte etikának. Lévinas, akit Vető Miklós korunk legjelentősebb gondolkodójának tart, sokféleképpen megjelöli Vető munkásságát; ebből itt csupán a másik meghatározó jelentőségét említem az „ugyanazzal” szemben, aminek szoros következménye Lévinas gondolkodásának etikai iránya. A másikhoz való viszony ugyanis etikai, s ez a jelleg Vető munkájában is megjelenik. A különbség itt az, hogy Vetőnél a szeretet *metafizikája* kerül leírásra — ami azonban *per definitionem* etikai kell, hogy legyen.

7. Vető Miklós jelentősége

Vető életműve a kortárs francia gondolkodás szerves része. Eredete a misztikus-vallási gondolkodás, amely mások mellett oly kiemelkedő személyek munkásságában bontakozott ki, mint Bérulle, Fénelon, Bergson, Marcel, Simone Weil, vagy Lévinas. Vető ennek a hagyománynak a folytatója, miközben intuícióját az akkurátus történetész hatalmas tudásanyagával képes kifejteni. E tudásanyag meghatározó része a klasszikus germán gondolkodás, különösen az a szakasz, amely a nyugati filozófia legfontosabb fejezete: *De Kant à Schelling*.

Másrészt nem tagadható, hogy Vető a magyar gondolkodásban is gyökerezik: Gondos-Grünhut László nem magányos jelensége volt a 20. század első fele magyar szellemi életének, hanem másokkal együtt — mint Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Pauler, Brandenstein stb. — egy jól meghatározható karakter hordozója. Ebben a karakterben a szisztematika és a misztika egységet alkot a masszív történelmi tudattal, amely elemek mindegyikét a magyar nyelv sajátos grammatikája alapozza meg.

Végül leszögezhető, hogy Vetőt önnön keresztény elkötelezettsége, ami a nyugati hagyomány egészéhez kapcsolja, egyetemes jelenséggé

emeli. Ez az elkötelezettség teszi lehetővé, hogy a nyugati gondolkodást szerves egységként felfogva — Platónról Marionig s tovább — megpillantsa benne az újdonság megalkotásának lehetőségét. Látunk kell: egyes gondolkodóknál az újdonság megformálása együtt jár a destrukció követelményével, ám éppen ezt küszöböli ki Vető elkötelezettsége, ami a hagyományt és az újdonságot szintézisben egyesíti. E szintézisben hatalmas szerepet játszanak olyan gyökeres megújítók, mint Ágoston vagy Kant, de egyben azok is, akik a megújítás eredményeit szervesen visszacsatlakoztatták a hagyomány eleven szövetébe, mint Lévinas. Vető tehát ma a legismertebbek közé tartozik, aki mindannyiunkat tanít itt Európában vagy a glóbusz más pontjain. Munkássága igazi *legacy*, amit folytatni azok kötelessége, akik megértették, hogy az újdonság mindig a hagyomány örök szövetébe ágyazódva képes kifejtetni a maga erejét.

Nekünk, akik — származzunk eredetileg bárminő nyelvi háttérből — ugyancsak magyarul beszélünk születésünktől fogva, ez a munkásság a legvilágosabban kapcsolja össze a hazai gondolkodás hagyományát a nyugat-európaival és az egyetemes filozófiával egyaránt. Szisztematikussága egyben a szabadság lehetőségét nyitja meg, ahogyan életművének középponti gondolata, a *nouveauté novatrice* — a megújító újdonság — annak a megújítása, amiből minden újdonság származik. A *nouveauté novatrice* önmagát megújító újdonság, aminek eredménye a folytonos újulás: egyfelől annak az újdonsága, amiben a *nouveauté novatrice* megjelenik, másfelől az, amire a *nouveauté novatrice* hatással van. Mivel az újdonságot szükségképpen a régivel való kapcsolatában tudjuk csak elgondolni, ezért az újdonság mind episztemológiailag, mind ontológiailag a régihez kapcsolódik; ám ebben a keretben mégis másra visszavezethetetlen újdonság jelenik meg. Ezt a viszonyt nevezhetjük paradoxonnak is, mivel világosan belátható, hogy az új csak a régi alapján létezhet, de ezen az alapon mégis más, mint a régi, vagyis: új. A paradoxon abban áll, hogy az újat csak a régi vonatkozásában foghatjuk fel, mégis attól elkülönülten és önmagában látjuk — mint újdonságot.

Vető Miklós metafizikája klasszikus és újító egyszerre; középpontjában mégis az az — éppúgy teológiai, mint filozófiai, történelmi és személyes-misztikus — gondolat áll, amelyet a Szentírás fogalmazott meg először ebben a korszakban: „Mindenki, aki Krisztusban van, új teremtmény. A régi megszűnt, minden újjá lett.” — ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν ἰδοὺ, γέγονεν καινὰ τὰ πάντα — (2Kor 5,17) E bibliai részben is kifejeződik az újdonság paradoxona, amennyiben az új valóság a régivel szemben, mégis a maga alapján kerül meghatározásra.

GERGELY ÁGNES

Testetlenül

Gergely Ágnes Testetlenül című verse a Mozgó Világ 2016. februári számában jelent meg; mellette jobbra közöljük a vers új változatát. – Lásd a költőnővel készült beszélgetés kapcsolódó részét számunk 62. oldalán. (A szerk.)

Nem volt ott az Isten testén
való osztozásnál,
nem voltam ott én sem.
Istennek nincsen teste, ezt én
jókor magamba véstem.

Ő magát zárta ki az osztozásból,
engem ki akartak verni.
Hiába, én már kívül voltam,
nem tehetett ki senki.

Nem voltam jelen soha
semmilyen osztozásnál.
A felosztásokat lenéztem,
nem érdekelt a másság.

A kockázóktól, a tolvajoktól
az undor tartott távol.
De tisztelettel maradtam távol
Isten fiától.

Emberfiának nevezte magát,
alázatból, szerényen.
Azóta tudom, emberfiának lenni
nem lehet szégyen.

Ne mondd azt, hogy a tömeggyilkosok is
emberfiai.
Te megbocsáthatsz, de ezeket
a gonosz köpte ki.

A nyomorult, szétdúlt világban
egy kérdés visszafáj.
Testben élsz vagy testetlen
jársz közöttünk,
merre vagy, Ádonáj?

Nem voltál ott az Isten testén
való osztozásnál,
nem voltam ott én sem.
Istennek nincsen teste, ezt én
jókor magamba véstem.

Te magadat zártad ki az osztozásból,
engem ki akartak verni.
Hiába, én már kívül voltam,
nem tehetett ki senki.

Nem voltam jelen soha
semmilyen osztozásnál.
A felosztásokat lenéztem,
nem érdekelt a másság.

A kockázóktól, a tolvajoktól
az undor tartott távol.
De tisztelettel maradtam távol
Isten fiától.

Emberfiának nevezte magát,
alázatból, szerényen.
Azóta tudom, emberfiának lenni
nem lehet szégyen.

Ne mondd azt, hogy a tömeggyilkosok is
emberfiai.
Ő megbocsáthat, de ezeket
a gonosz köpte ki.

A nyomorult, szétdúlt világban
egy kérdés hátra van.
Testetlenül
vagy testben indul értem —
hol késik az én Uram?

Hogyan olvassunk Kertész Imrét?

VÖRÖS ISTVÁN

1964-ben született Budapesten. Költő, író, műfordító. A PPKE BTK oktatója, a Vigilia munkatársa.

¹Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Magvető, Budapest, 1990, 64.

²Kertész Imre: *A néző. Feljegyzések 1991–2001*. Magvető, Budapest, 2016, 47.

³„Az embereket korántsem az érdekli, hogyan lehet ezt a világot ábrázolni, hanem, hogy hogyan lehet élni benne.” (A fölösleges értelmiségi.

In Kertész Imre: *A gondolathy csend, amíg a kivégzőosztag újratölt. Monológok és dialógok*. Magvető, Budapest, 1998, 130.) Ez még nem lenne feltétlen baj, de a problémát még mélyebbnek látja Kertész: „Az, amit kultúrának neveznek, tehát egy nagyobb közösség univerzális kreativitása, s az ember törekvése, hogy jobb és tökéletesebb ember legyen, egyszerűen megszűntnek látszik. A szellem hiányát az

Hogyan olvassunk Kertész Imrét? Mint aki a világot akarja megváltani. Olvasni életre-halálra. Abból a feltételezésből kiindulva olvassuk őt, hogy most valami nagyon jelentőset fogunk olvasni. Igaz, minden műhöz így kell hozzáállni, hagyva, hogy aztán ezt a munkahipotézist maga a mű, ha neki úgy esik jól, lerombolja. Vagy tovább építse. Kertész írásai nem fogják lerombolni hipotézisünket, amennyiben megvan az írói bátorságához méltó olvasói bátorságunk, amennyiben elfogadjuk a nagyság ismérveként a következetességet, a nagy intenzitású lázadást, mely nem másban ölt testet, mint az elszánt és megrögzött kritikai hangban. „...tudom, nehéz (...) elfogadnotok, hogy közönséges gonosztevők uralkodnak rajtunk, nehéz, még akkor is, ha máskülönben közönséges gonosztevőknek nevezitek és tudjátok is őket, mégis, amint egy bűnöző örült nem a bolondokházában vagy a fegyintézetben, hanem a kancellárián vagy egyéb szálláshelyeken végzi, tüstént kutatni kezditek benne az érdekesebbet, az eredetibb, a rendkívülit, nem meritek mondani, de titokban igenis: a nagyságot, hogy önmagatokat ne kelljen annyira törpékné, világtörténeteket olyan képtelennek látnotok...” — imígyen szólta ő a *Kaddisban*.¹ Ez a mondatrészlet az örök lázadó szava. A fundamentumokat megkérdőjelező. Ahogy Kertész sok mondata az. Neki nem egyetlen konkrét fennálló rezsimmal van baja. Neki a rezsimszerű üzemmóddal. A világ rezsimeknek kiszolgáltatott működésével. A *Sorstalanság* nemcsak a KZ-univerzumról beszél, hanem érvényes a kádári és korábbi szocializmus világára is. A *Kaddisban* egyszerre merül le mindkettőbe. Lázadás ez? Forradalom? Igen, az, a szavak szintjén. Bár ez a szint a világ járószintje. Szavakon járunk, nem tudtatók? Mint az állatok a talajon, Jézus a vízen.

„Csak az olyan művészet ér valamit, ami sebeket oszt; ha ráadásul ezeket a sebeket mindjárt hátrítani is tudja, a fájdalmat valami édes bódulattal még fájdalmasabbá, felejtethetlenné fokozni, akkor nagy művészetről van szó” — így Kertész.² Mint semelyik jó meghatározás, ez sem kizárólagos erővel érvényes, vagyis alighanem nem minden műre, de a lényegre tapint rá mégis, a kivételek ellenére. Menekülnénk tőle, de egyre kevésbé tudunk.

Kertész Imre 2002-ben megkapta a világ legrangosabb irodalmi kitüntetését, a Nobel-díjat és ezzel egy csapásra ismertté lett nemcsak az irodalom iránt érdeklődők egyre szűkebb körében, hanem hazánk jóformán minden polgára előtt. Ismert lett, és nagy zavart is okozott egyúttal. Miben áll ez a zavar? Az embereknek az utóbbi

iszonyatos örömtelenség
tükrözi”. (*Haza, otthon,*
ország. In: uo. 16.)
Ugyanezt így ragadja
meg a Kertészre nagy
hatást gyakorló Bernhard:
„Die Massen, an Bauch
un Gut hängend, waren
gegen die Köpfe und
gegen den Geist und
Bewegung geratten.”
(Thomas Bernhard: *Ja.*
Suhrkamp, Frankfurt am
Main, 1978, 72–73.)

⁴„Miért az apokaliptikus
kultúra? Mert a teremtő
véget ért. Az erkölcsi élet,
az ember etikai léte halá-
los csapást szenvedett.

Minden szó, ami nem
ennek tudatában hangzik
el, inautentikus.

A különös, hogy ettől
függetlenül létezik egy
»másik« kultúra is, a si-
kerkönyveké, egyáltalán
a sikeré, továbbá, hogy
az ember él, éldegél,
mintha mi sem történt
volna.” (Kertész Imre:
Gályanapló. Holnap,
Budapest, 1992, 178.)

„A szellem ellenérdekel-
tei meglepődtek, hogy a
sikert, ráadásul komoly
sikert, elűtötte előlük egy
valódi értéket felmutató
életmű, és egy valódi élet-
művet felmutató ember.
A szellem ellenérdekeltei
hez csatlakoztak aztán
a siker ellenérdekeltei,
azok a fölösleges értelmi-
ségiek.” (Kertész Imre:

A gondolatnyi csend,
i. m. 122–137.)

időkben iskoláik befejezése után az irodalommal nem nagyon akadt
dolguk.³ Nem nagyon kellett foglalatostkodniuk azzal a nehézség-
gel, amit az önmagunkkal való szembenézés, az önmegértés jelent.
Azaz kellett volna, persze, hogy kellett volna, de a hanyagság min-
denünnen nekik kínált menedékébe húzódtak, és hallgatólagos cin-
kossággal erre biztatta őket szinte mindenki, akinek a biztatását
módjukban állt meghallani, ami persze elég korlátozott kört jelen-
tett, épp a szellem ellenérdekelteit. Önmegértésre lett volna várat-
lanul szükség, amihez nem is olyan egyszerű olvasási praktikák és
technikák árán juthatunk el.⁴ Zavarba jöttek a szellem ellenérde-
kelteinek rajongói, mert elhárították maguktól az eshetőséget, hogy
bárminek az elolvasása problémát jelenthet, és a közélet (ha ilyen-
ről egyáltalán beszélhetünk szellemi értelemben) sem igyekezett ki-
segíteni a gyanútlan olvasót.

Olyan meglepődés áradt minden irányból, hogy arra lehetett
gyanakodni, nemcsak a nem olvasók, hanem az olvasás mellett
saját bevallásuk szerint elkötelezett emberek sem tudnak már iga-
zán olvasni.⁵ És aki nem tud olvasni, az nem tud helyes, a helyzet-
hez és az alkalomhoz illő, hasznos kérdéseket föltenni. Alig valaki
értette, mit jelent ez a váratlan és nem is igényelt siker. A szituáció
„...szerény, mondhatni mellőzhető adalék csupán a magyarországi
irodalmi léthez, ehhez a meghurcoló és megcsúfoló, kirekesztése-
ken, privilégiumokon, elő- és utószereteten, bizalmasan hivatalos és
bizalmasan üzleties listarendszereken alapuló, a minőséget mindig
gyanúba keverő, az erőszakos dilettantizmus mint zsenialitás előtt
mindig kenetesen hódoló, és mindenekelőtt szégyenletes és meg-
szégyenítő irodalmi léthez, amelynek hol rémült, hol meghökkent,
hol közömbös, de mindig csak külső szemlélője volt...”⁶ És azt se
tudta, akarta tudni, akarta elfogadni, akarta megérteni túl sok em-
ber, hogy mit jelent ez a siker számunkra, magyarok, illetve a ma-
gyar nyelven olvasók számára. Mennyiben van átfedésben ez a két
halmaz? Magyar az még, aki nem tud magyarul olvasni, ha azért
magyarul beszél, kér árut a boltban, szentséggel az autójában? Azóta
kiderült, hogy tulajdonképpen semmit nem jelentett ez a siker, az
elfojtása eredményes volt, pedig sokat jelenthetett volna, pedig je-
lentenie kellett volna valamit. De a Nobel-díj katarziszát se tudtuk
kihasználni, hogy megtanítsuk magunkat, a gyerekeinket, az egye-
temistáinkat, a tanárainkat olvasni. Álviták következtek, hogy
vajon kinek másnak kellett volna kapnia a díjat. A sikerről való ön-
kéntes lemondás furcsa gesztusával. Így látenszen a nemzetnek,
mint kulturális közösségnek az elutasításával. Ha ennek a nagy író-
nak a sikere nem a miénk, hanem az övé, csak az övé, akkor a hozzá
való viszonyulásban az irigységen kívül csakugyan nem marad
semmi másnak hely.

Persze nem lett volna szabad elfelejtenie a lakosság nagyobb fe-
lének olvasni. És a kisebb felének nem lett volna szabad elfelejteni,
hogy analfabétákkal él együtt, nem lett volna szabad a felejtés révén

⁵Itt az ideje, hogy megindokoljuk közelítésmódunkat. Talán fölösleges is. A szellemi életben sem lehet sokáig halogatni egy elkerülhetetlennek tűnő tettet. De a szellemi tett megindoklása átváltozhat magává a tetté. A szellemi élet szinte mindig reflexiókkal helyettesít. Kertész így látja: „...a véleményünket csakis az életünk alapozhatja meg, s az én életem nem alapozza meg a véleményemet, egyszerűen, mert az életem nem cselekvő élet...” (Kertész Imre: *Valaki más. A változás krónikája*. Magvető, Budapest, 1997, 105.) Ebből nem másodlagosság következik, hanem a világ többrétegűségének szükségszerű felismerése. Határátkelő, mely a humán tudományból a transzcendencia felé nyílik. „...miért éppen Platón esetében vitatjuk oly különös szenvedéllyel a kérdést, hogy miként kell egy szöveget olvasni, és hogy miért térnek el éppen itt az álláspontok ilyen mértékben. Hogy ez a helyzet, hovatovább a laikusok körében is köztudott.” (Thomas A. Szlezák: *Hogyan olvassunk Platón-t?* Ford. Lautner Péter. Atlantisz, Budapest, 2000, 15.) Szlezák a Platón-hermeneutika létjogosultságát avval indokolja, hogy a szöveg

ebbe beletörődnie. Nem lett volna szabad beletörődésével kibújni a másik fél iránti kötelezettsége alól. Mi ez a kötelezettség? A tanítás. Iskolás és nem iskolás módon egyaránt. Az égbekiáltó szemtelenség: emlékeztetni a nemtudókat, hogy egy olyan viszonylag egyszerű és tiszta, átlátható szöveggel se tudnak mit kezdeni, mint a *Sorstalanság*. Vagy épp az ilyennel nem tudnak mit kezdeni. „Az irodalmat Kertész a sorshoz viszonyítja. És ezzel kettéosztja (...): olyanra, amelyik a sors által sújtott (...) ember megnyilvánulása, és olyanra, amelyik azt óhajtja bizonyítani, hogy az embernek (...) van lehetősége kiválasztani a maga sorsát.”⁷

Az irodalom iránt nemcsak az irodalom iránt érdeklődőknek kéne érdeklődniük, mert olyan tartalmak találhatók az irodalomban, amelyek nemcsak, sőt nem elsősorban az irodalom iránt érdeklődőknek szólnak. Vagyis az irodalom nemcsak, sőt nem elsősorban szakma. Hanem akkor mi? Olyan terep, amely lehetőséget nyújt a szabad gondolkodásra, az önmegismerésre. Ahogy Visky András foglalta össze a Kertészhez méltó olvasási technikát: „Asztalnál fogom elolvasni a könyvet (...). És olvasói naplót vezetek. Szabad asszociációk. Amihez azonban szabadnak kellene lennem. (Szabadnak lenni mit jelent?)”⁸

Ezért tűnik az egyik legnagyobb ellenállónak Kertész, miközben egyetlen konkrét követ sem mozgat meg az ellenállás érdekében, nagyjából úgy, ahogy '56. október 23-án nem teszi: „A Parlamentben mindenfélével próbálkoztak, különböző emberek jöttek az ablakhoz, nem tudom, kicsodák, de mindig fújolás fogadta őket, aztán leoltották a villanyokat, erre még nagyobb ordítás következett; amikor meg felgyújtották, az előzőnél is nagyobb, végül nem tudom, mi történt, mert mennem kellett az olaszórára.”⁹ Nem követ mozgat meg. Nem érdekében. Nem egy. „»Nem« — mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen” — kezdte ötödik regényét¹⁰ Kertész, úgy sejtem, rögtön és azonnal, habozás nélkül és ösztönösen, hiszen „ösztöneink ösztöneink ellen működnek, hogy úgyszólván ellenösztöneink működnek ösztöneink helyett, sőt gyanánt.”¹¹ Vagyis Kertész ellenállása nem egyszerűen a hatalom, nem egyszerűen a világrend, hanem az ösztönök ellen is irányul. Ez az ösztönösség a zsigeri érzetek összekötését jelenti a legtudatosabb cselekvéssel. Vagy érzéseink működnek cselekedeteink gyanánt, hezitálásunk határozottságunk helyett? Lázadása többirányú: Fel! és balra és hátra! és előre és le és jobbra és középre, ti lágerrabjai a földnek!, mondhatná — „szellemeskedem, ha ugyan szellemességnek tekinthető ez”.¹²

Kertész Imre a világ legismertebb (lényegében még mindig) magyar írója.¹³ Ismertebb Petőfinél, Jókainál, Mikszáthnál, Adynál, Babitsnál, Móricznál, Ottlik Gézánál, Weöres Sándornál, és talán még Márai Sándornál is. Ez persze semmit nem von le az említett és a nem említett írók értékéből, és abból a fontos szerepből, melyet a magyar irodalomban betöltenek.

művészi jellegéből következik egyéni kódolása.

Ezek szerint a legfontosabb írókra is alkothatunk külön hermeneutikát. A mi hermeneutikánk nem első-sorban Kertész beavatott olvasóinak szólna, hanem azoknak, akik épp beavatásra várnak vagy ellenállnak neki. Olvasót szeretnék teremteni a semmiből? Gyerünk tehát tovább, mielőtt még a túlvilágról próbálnánk meg védegmunkásokat, vendégolvasókat behozni, hogy tőlünk tanulják a Kertész-olvasás csínját-bínját. Azon felül, hogy szeretem a Kertész-olvasásban gyakorolni magam, mért akarok Kertész-hermeneutává válni? Ellenállhatatlan késztetést érzek, hogy ezt a világos és konok gondolkodást másokhoz is eljuttassam.

⁶Kertész Imre: *Kaddis*, i. m. 121.

⁷Földényi F. László: „Az irodalom gyanúba keveredett”. *Kertész Imre-szótár*. Magvető, Budapest, 2007, 142.

⁸*Köztem és köztem*. A Gályanapló naplója. In Visky András: *A különbözőség vidékén*. Vigilia, Budapest, 2007, 35.

⁹Hafner Zoltán: *Beszélgetés Kertész Imrével*. Vigilia, 2016/10. 772.

A világirodalom azonban más, mint a nemzeti irodalmak összessége. Kevesebb is, több is annál. Kevesebb, mert még a legjelentősebb nemzeti irodalmak is csak töredékesen kerülnek bele, több, mert nemzetek fölötti, és ha egy irodalom a nemzetnek tartott tükör, illetve az az azonosulási alap, melynek segítségével polgárai megtudhatnak magukról valamit, amit különben nem tudnának, szóval ha ez így van, akkor a világirodalom a világnak tart tükröt. A világirodalom az irodalomnak tart tükröt. És ebben a tükrőben a világ az irodalmat, az irodalom a világot láthatja meg. A világirodalom mutatja meg legtisztábban, hogy mi is az ember. Hogy mi nem.

Persze nem egy, külföldön egyáltalán nem ismert szerző is megteszi ugyanezt. Őket méltán nevezhetjük világirodalmi rangú szerzőknek. Csakhogy magyar nyelven világirodalmi nívón írni nem jelent feltétlen belépést a világirodalomba. Kétféle akadály is tornyosul az illető művek elé. Egyrészt persze a nyelvi. Másrészt a magyar irodalom független történetéből következő. Mert ami a magyar irodalom folyamatában épp fontos, nem biztos, hogy a világirodalomban is ugyanúgy és ugyanakkor fontos. Nem érinti a világ közgondolkodását. A magyar és a világirodalom története többnyire eltérő ritmusban fejlődött. Ezt gyakran értelmezik a világirodalomtól való elmaradásként. Nem erről van szó. Egyszerűen csak a kétféle történet másféle tempójáról és arányairól. Ami akár azt is jelentheti, hogy a magyar irodalom nem egyszer olyan problémákat old meg, melyekkel az angol vagy a francia irodalom később, netán más műfajban fog szembenézni, vagy esetleg nem is kísérel meg szembenézni. Az előbbire példa lehet Weöres Sándor *Psychéje*, mely a magyar irodalom már lecsengett folyamatainak ironikus újrajátszását jelentette. Amennyire tudom, ez inkább a filozófiában történt meg nyugaton, Derrida dekonstrukciós, tehát szerkezet-visszabontó és újrateemtő filozófiája révén.¹⁴ Az utóbbira a magyar irodalom 20. századi történetéhez szervesen hozzátartozó szimultán verselés a példa, mely verselési mód a nyugati nyelvek többségében nem valószínűsíthető meg, ezért ők a kötött verstől a szabad vers felé mozdultak el, míg a magyar a kötöttségek kihasználása felé. Szó sincs itt eredendő konzervativizmusról, sokkal inkább a másfajta lehetőségek aktív kihasználásáról. Vagy mégis a magyar nyelvből eredő konzervativizmus ez? Az irodalomban. Vagy esetleg a magyar köz(épszerű) gondolkodásban? De ha a nyelv a közepszerűség felé sodor, akkor nem kell-e ellentartani neki ellenőszőneinkkel, ahogy Kertész teszi, amikor első regényének stílusbravúrájaként föltalálja a nem szép mondatot, mint megoldást a nyelvben is bujkáló sorstalanság megragadására? A *Gályanapló*ban a következőképpen látja ezt: „Mindig másodvonalbeli, félreismert, félreértett magyar író leszek; a magyar nyelv mindig másodrendű, félreismert, félreértett nyelv lesz; a magyar kultúrának soha nem lesz helye abban a kultúrában, amely számít, amely egyetemes, mert a magyar kultúra mindig másodvonalbeli, félreismert, félreértett kultúrának látja önmagát.”¹⁵

¹⁰Kertész Imre:
Kaddis, i. m. 7.

¹¹Uo.

¹²Uo.

¹³Míg a cseh irodalomban a németül író Kafkát is előszeretettel tekintik cseh írónak, a magyarul író és magyar problémákra reflektáló Kertészt sokan inkább kirekesztenék. (Ők a mindenkorí diktátórák szálláscsinálói.) Kertész erre az elutasításra sokszor reagál különböző mértékű iróniával: „Egy kritikát nyomnak a markomba (...) e kritika engem »magyar írónak« nevez. Kérdés: miért kell engem »magyar írónak« nevezni (...) ? Nyilván mert nem vagyok az. (Nyilván mert nem tartanak annak.)” (Kertész Imre: *Valaki más*, i. m. 112.)

¹⁴„Saját nyomaikon térnek vissza. (...) Mindazok a szembeállítások, amelyek az eredeti és a származtatott, az egyszeri és az ismétlés, az első és a második stb. megkülönböztetésétől függenek elvesztik jogosultságukat, mihelyt minden a nyom követésével kezdődik. Azaz bizonyos ismétlés vagy szöveg követésével.” Jacques Derrida: *A disszemináció*. (Ford. Boros János et al.) Jelenkor, Pécs, 1998, 319.

Kertész Imre szinte gyorsabban és zökkenőmentesebben lépett be a világirodalomba, mint húsz évvel korábban a magyarba. Kertész olyan munkát végzett el, amit lehet, hogy a német íróknak kellett volna elvégezniük, illetve, hogy ő jobban végezte el, mint a németek. Persze ehhez az is kellett, hogy ő maga ne legyen német. Hanem mesterségesen bevándoroltatott, aki hazakerülése után jóval szellemi értelemben visszamenekül Németországba. Az otthonmaradásba menekülés átcsap a felszabadulásba menekülésbe. Majd persze a felszámolásba. „Mostanában (...) számára a valóság problematikus foglommá, de ami még súlyosabb: problematikus *állapottá* vált. Olyan állapot, amelyből (...) leginkább a valóság hiányzott. Ha valahogy rákényszerítették a szó használatára, (...) mindig nyomban hozzátette: »az úgynevezett valóság«.”¹⁶

Kertész Imre tizenhárom évig írja *Sorstalanságot*, de az csak két évvel befejezése után, 1975-ben jelenik meg. Első csakugyan rangjához méltó elemzése a 80-as évek elejéről való Spiró György tollából.¹⁷

Mi az, amit elvégzett németek és magyarok helyett ebben a nem túl hosszú könyvében Kertész? Alighanem nem ugyanazt. A németek számára legérdekesebb a témája lehet, legfontosabb pedig a látásmódja. A 15 évesen a magyar és német hatóságok együttműködése révén gyerekfejjel koncentrációs táborba kerülő fiú története. Illetve az, amiként ezt elmondja, hiszen egy szenvedéstörténetet vezekléstörténetként prezentál, pedig lényegében nem más, mint a dolgok szükségszerű félreértéséből következő, ismerethiányon alapuló önmegjavítási kudarctörténet. És innentől fogva már a magyarok számára a legfontosabb, amit tesz. A nyelv hazugságrituáléit leplezi le ott, és egész életművében. „...miközben cselekményét megjeleníti, egy sajátos státusú és nyelvű elbeszélő *megszóllaltatása* révén az összefüggő (élet)történet mibenlétét, az emlékezés és az emlék, a szavak és a dolgok viszonyát, illetve a szavakhoz és a dolgokhoz való emberi viszonyulást is problematizálja. Még pontosabban: éppen ezeket tartja a legfontosabbnak az egyéni és kollektív emlékezet, valamint az erkölcs kérdéseinek megítélhetősége szempontjából.”¹⁸ Azt írja meg és éli újra, hogy mi történt a Kövesekkel, Citrom Bandikkal, vele, velünk, a németekkel akkor. És arra tesz képessé, hogy újraéljük ezt, anélkül, hogy megéltük volna. (Talán még azokat is, akik csakugyan megélték hasonlót, sőt, akik elkövették az elkövethetetlent.) A 20. század kevés új élményben részesítette az emberiséget, ezek közül az egyik a totális kiszolgáltatottság, a másik az indok nélküli és jóformán elkerülhetetlen megsemmisítés volt.

Valaki úgy jellemezte nekem Kertész regényét, hogy témája ellenére nem is olyan nyomasztó. És talán ez lehet a titka. Nem akar okosabb lenni, mint volt akkor, amikor percről percre megélték a történelem penészes, hullaszagú hátsó vetületét az emberek, egyének és százazrek. Úgy ír, hogy abban nincs benne az eljövendő tudása, mindig csak az adott pillanat, amelyben nem lehet eligazodni,

¹⁵Kertész Imre:
Gályanapló, i. m. 161.

¹⁶Kertész Imre:
Felszámolás. Magvető,
Budapest, 2003, 9–10.

¹⁷*Non habent sua fata*.
Élet és Irodalom,
1983/30. In Spiró György:
Magániktató. Szépirodalmi,
Budapest, 1985, 383–391.

¹⁸Szirák Péter:
Kertész Imre. Kalligram,
Pozsony, 2003, 11.

¹⁹Kertész Imre:
A kudarc. Szépirodalmi,
Budapest, 1998, 39–40.

²⁰Kertész Imre:
Valaki más, i. m. 32.

²¹Uo. 11–12.

²²Ludwig Wittgenstein:
Észrevételek.
Atlantisz Kiadó,
Budapest, 1995, 62.

de amelyben mégis sikerül eligazodnia annak, aki túléli, ami történt. A *Hamburgi esszé*ben a következőképp fogalmaz: „Ha az egész logikátlan volt is, a percek, a mindennapok megkívánták a maguk könyörtelenül pontos logikáját: a túlélőnek értenie kellett a túléléshez, tehát értenie kellett, amit túlél. Mert épp ez a nagy mágia, ha úgy tetszik a démoni: hogy századunk totális történelme a teljes egzisztenciánkat követeli tőlünk, ám miután azt maradéktalanul kiszolgáltattuk neki, cserbenhagy bennünket, egyszerűen mert más-képp, más logikával folytatódik. S akkor már érthetetlen, hogy értettük az előzőt is, vagyis nem a történelem érthetetlen, hanem önmagunkat nem értjük.”¹⁹

Kertész legfontosabb hőse és alakmása, Köves nem érti, mi történik vele, de helytáll a saját nem-értése terében. A *Sorstalanság* azért nem nyomasztó, mert sokkal több annál; betekintést nyerhetünk abba, hogyan lesz az abszurd természetes. Köves meg akar felelni, azt hiszi, hogy jó szándéka viszonzásra talál a másik fél részéről, holott az nem kíváncsi rá, nem hajlandó jutalmazni, legfeljebb hosszabb úton engedi a pusztulás felé. Köves haldokolva a koncentrációs tábor nyüzsgését figyeli és szépnek látja. Lautréamont-i szépség-meghatározás: szép, mint a haldoklónak a koncentrációtábor fényei. Vagy Kanttal ugyanez: a lágerlámpák odafönt, az éhezés törvényei idebent.

Na, ezekkel az eltorzult törvényekkel és meghatározásokkal van opposícióban Kertész egész életműve. Nem egyetlen hatalomformára fókuszál, mint a politikailag elkötelezett vagy el nem kötelezett írók. „...plátói okádkhatnék volt ez csupán, úgynevezett ellenzéki mozgalmakban soha részt nem vettem, mozgalom-undorom rendszer-undorommal vetekedett.”²⁰ Ő a nyelvben találja meg mindennek az alfáját és ómegáját. A 89-es rendszerváltás után lelepleződő, korábbi hatalmukba magukat hittal befalazókról írja: „...ezek az emberek a rossz nyelvhasználatra tettél fel az életüket. Hanem, s ez már súlyosabb, ezt a rossz nyelvhasználatot érvényes konszenzussá avatták. És a távozásukkal maguk mögött hagyták a rossz nyelvhasználat rokkantjait, akik most sürgős erkölcsi elsősegélyre szorulnak (...). Erkölcsi protézisek csattognak, erkölcsi mankók koppannak, erkölcsi tolószékek gurulnak, amerre csak nézek.”²¹ Alighanem valami hasonlóról beszél Wittgenstein is épp Kertész Imre fordításában ekképp: „A filozófusok nyelve már mintegy a túl szűk cipő torzította nyelv.”²²

A kudarc első kiadásának (1988) fülszövegben azt mondja a szerző: „Ezt a könyvemet az összefüggések sűrű hálójában írtam.” Ez a háló nem pusztán nyelvi természetű, a regény a nyelvi vetülete ennek a hálónak. Megkérdezhetnénk, hogy ilyesmit olvasni természetes ösztöneink készítésének tudható-e be? Miközben egy szexfilm nézése alighanem igen. De akkor melyik válasz a helyes, az igen vagy a nem? Egyik se? A válaszolás megtagadása? Megkérdezhetnénk, hogy a hatalomnak ellenállni természetes ösztöneink készítésének

tudható-e be? És ugyanaz-e a válasz a forradalom idején és a diktatúrák süket csendjében? Vagy az ösztönöket fölülírjuk? Az olvasási vágyat inkább az ellenösztonök közé kell sorolnunk, hiszen az ellenösztonök nyilvánvalóan a civilizáció termékei, sőt gyakran ezek az ellenösztonök éltetik a kultúrát. Az olvasási vágy hiánya viszont nem ösztön, de nem is ellenöszton. Nemlét, passzivitás.

Hogyan olvassunk tehát Kertész Imrét? Bátran. Ösztönösen engedve ellenösztoneinknek. És mikor? Amikor szabadok akarunk lenni. Kertész bejárható utakon vezeti olvasóit a beláthatatlan és bejárhatatlan határáig. Nem rekeszti ki az olvasót, megmutatja, hol van az a világ, ahonnan mindannyian ki vagyunk rekesztve. „Mivel misztikus vagyok, nem szeretem, ha a misztériumot misztifikálják. A misztérium nem a mi nyelvünk, ezért a misztériumot nem szólatathatjuk meg. (Ha mégis megpróbálkozunk vele, horror lesz belőle, giccs vagy gyermekmese.) A ráció nyelvén kell szólnunk, és beérni annyival, hogy időnként elakad vagy félresiklik a hangunk.”²³

²³Kertész Imre:
Gályanapló, i. m. 158.

Kertész Imre Nobel-díja nemcsak egy folyamat vége, hanem egy másiknak a kezdete is volt. „Amióta a Nobel-díjat megkaptam, valami rettenetes dolog történik, holott pontosan emlékszem rá, hogy amikor a *Sorstalanság*ot befejeztem, pontosan erre a fejleményre gondoltam; (...) a könyv szövege valamiképpen szakralizálódik”.²⁴ Ami számára a legmagasabb elismerés, melyet író elérhet (kellően el is borzad tőle), olvasói és nem olvasói számára az utolsó baráti figyelmeztetés. Olvasni és tanítani kell, ami nem tanítható. Amíg nem késő. És amíg olvasható.

²⁴Kertész Imre:
Mentés másként.
Feljegyzések 2001–2003.
Magvető, Budapest,
2011, 198.

FECSKE CSABA

Négy kavics

az idő minden
sebet begyógyít de hol
az az idő hol

✱

nézek utánad
mint a becsukott ajtó
elrejt a hátad

✱

ugyanazt nézziük
de nem ugyanazt látjuk
mert csak magunkat

✱

*a búcsúzó nyár
ősz hajszála libben a
lengé ökörnnyál*

Gyanú

*az éjszakád vagyok
vihar előtti holdtalan hideg
eltévedsz bennem
megbotlasz szétszóródott
dolgaiban kemény mondatokba
ütközöl idegen érzésekbe
semmi sem véd meg tőlem
ne is akard menthetetlen vagy
a múlt gyanús viselkedése miatt
exhumálom rég eltemetett szerelmedet*

Foltozott versek

Nincs már széna...

*Nincs már széna, nincsen abrak,
Édes munkám, tűzbe csaplak!
Nyitva ajtó, nyitva ablak,
Te szép világ cserbe' hagylak!*

Vakságban

*Köszönöm, oh Isten, köszönöm azt neked
Hogy hatvan évemig láthatám remeked,
ezt a szép világot. Ha föltről is látom,
Lelkesebben fogom zengeni nevedet.*

Megjött az idő...

*Megjött az idő,
Mit láta prófétai lelkem előre,
S még több ami jó,
Mit még ad az Isten, a nemzetek őre.*

*Elmúlt az idő
Amit én, megtört férfi bánok utólag,
A dérütötte fő,
akár a szél gyötörte virág lekókad.*

(Kásásodik a víz...)

*Kásásodik a víz, kialakul a jég
és bűneim halállá állnak össze.
Isten itt hagy engem kis időre még,
hogyan lelkemet tűzben megfüröszse.*

(Költő szerelme...)

*Költő szerelme szalmaláng,
azért oly sebes és falánk.
Belőle csöpp hamu marad,
amivel a szél elszalad.*

(Csendes, kényébe...)

*Az idő
futva terem mint a bab
s nem ér célba hamarabb
mint a kő*

*Az álló betűkkel szedett sorok (ebben a sorrendben) Arany János, Petőfi Sándor és
József Attila töredékei. (F. Cs.)*

Élőhalott

*elfelejtettél élni
mások élték el előled
életed nem fűz át az idő
tűfokán a szerelem hogy
hozzáöleltsön az embernek
való világhoz ahol fájdalommal
lehet lemosni a bűnt halállal
a fájdalmat szenvedj nem
érdemled meg a halálodat*

párás-fényes

1

*a mogoróbokor
levelei egyenként lassan
hullanak tűz rá
felülről az utolsó
októberi nap
felhő nincs a kék égből
hirtelen cinkepár
röppen a legfelső ágra
a szél lengedez
mosolyogva és
olyan mintha mindez
nem is volna mintha
lehetetlen lenne az
egész*

2 (Rita fotója)

*a sötétből még nem látszik ki
semmi csak tudjuk a tájat
hosszú keskeny világos fénycsík
lesz az ég a felhők sötét
hátterek a völgyben a lámpák
fénypontokként izzanak
hajnal van az ablaknál
állunk hegyhűvőssel ébreszt a
friss levegő ott van a
fotón még a pillanat
lélegzetelállító csöndje
és ami ott akkor
átsuhant megérintett
és amire
többé már
nem emlékezni
nem lehet*

3

*a hegyekről száll fel a
pára belibben egy
felhőgomolyag
felível a fény a magasba
vörösesből kékre vált
az ég lassanként*

*fehéres szürke lesz majd
égő arany lebegés
a zöldesbe vesző föld
felett*

Zegzugos

„Szeplőtelen legyen az én szívem, hogy meg ne rendüljön”. Szent Cecília egyik himnuszában hangzanak fel ezek a szavak. A novemberi hangversenyen gyönyörű hangon, Juditén, aki úgy énekel, mintha nemcsak a hangversenytermet töltené be, hanem keresztülzengene az időkön. Nem lehet az utánrezgését nem továbbhallani még és még, és nem lehet nem továbbgondolni a (Liszt Ferenc–Gémesi Géza szerzőségű) himnusz szavait. Maradjon tiszta a szívem. Az a kis zug, ahol, amiben összekapcsolódom veled. Halljam meg a hangod, hogy ne járjak útjaid ellenében, ne rendüljek meg, ne törjek össze. Őrizz meg rendületlenül a világban. Festmények jelennek meg képzeletem vásznán Szent Cecíliáról, és áttűnnek a színpadon éneklő Judit alakján. Raffaello festménye Bolognában van, Domenichinóé Párizsban, a Louvre-ban. Szent Cecília mindkettőn átszellemülten felfelé néz. Áthall a világok között. Képszerűen valóságosan. Poussin festményén egy egészen más Szent Cecília van: vidáman csempalózik, nézi az angyalok tartotta kottát. Domenichino képén pedig hiába tartja a kottát az angyal, Cecília rá sem hederít. Felemeli fejét, és úgy játszik a csellón.

Mindennek és mindenkinek van zegzuga. Rejtett vagy rejtőzködőbb része. Beláthatatlan. Kifürkészhetetlen. Sokszor még saját maga számára is.

A félreeső, keskeny és zegzugos kis utcában három kopogtató is van az egyik ház fikapuján. Vagy inkább ajtaján. Vagy mindkettő egyszerre: kapuajtó, ajtókapu. Függőlegesen, szépen egymás alatt sorakoznak a bronzból öntött kopogtatók, bizonyára egy kis gyűjtemény, mert miért kellene amúgy három kopogtató egy kapura. Felül egy angyalfej, alatta egy oroszlánfej és alul egy kakas adja a háttérrel és a díszet a kis kopogtató karikához. Egyforma méretűek, a stílusuk is egy, úgy tűnik, egy (öntő)mester műhelyéből kerülhettek ki. Üdítően hatnak a vízszintesen lécezett, téglavörösre festett kapuajtón. Zöldes patinával. A szemben lévő kávéház utcai székén üldögélve nézem, levendulás menta teát iszom, a lábam kinyújtva majdnem átér a hármaskopogtatós házhoz. Hvar. Tenger. Ez a hely majdnem az utca vége. Nem jár most, nem jön senki erre.

Kinyílik egy spaletta a kopogtatók feletti ablakon. Nem nézek föl. Túl sok lenne. Most. Egyelőre.

Zegzugosra vagyok teremtve. Jó lenne, ha ismerném saját zegzugaim. Önmagam rejtett részeit. Legalább nekem, saját magamnak engednéd meg ezt az eligazodást-kiigazodást magamban, Uram.

A Santa Maria Maggiore templom Firenzében alig észrevehető, el-lentétben a rómaival. És itt is van Feltrinelli könyvesbolt. Pont szem-ben a templommal, amelynek homokkő fala egységes, díszítés alig, hatalmas falfelület, két keskeny ablak, kis nyílás a kapuja. Vagy in-kább ajtó. Az erre merőleges oldal változatosabb valamennyivel. A névadóján kívül egy másik nő is otthont kap a templomban, egy római kori fejszobor alakjában: Bertha. Ott van üveg mögött a fi-renzei Havas Boldogasszony templom egyik kis zegzugában. Neki szentelt templom van itthon is. Például Zebegényben, Szegeden, és a Tettye dombján Pécsen. Ez utóbbi mindenhol látszik a város-ból. Kecses formájú fehérséggel jelzi a Jelenlétet.

Salve Regina.

A Palazzo Strozzi helyet ad ezen az őszi-téli — szeptembertől ja-nuárig — egy nagyszabású kortárs kiállításnak: Ai Weiwei állít ki az összes, vagy majdnem összes termekben. És az ablakaiban is. Ez a ház Firenze egyik építészeti és történetileg is legérdekesebb pa-lotái közé tartozik. Tulajdonosát évekre számúzták, mégis meg-építtette, korabeli, fából készült makettje ma is megvan. Ai Weiwei legóból rakta ki Filippo Strozzi arcképét, egy másik számúzottát, Dantéét is az egyik kisebb teremben (és Savonaroláét is). Egyébként a rá jellemző szociális érzékenység van jelen minden művében, és ez így együtt még fokozottabban érzékelhető. A hatalmas szecsuáni földrengésre a gyermektáskából összeállított hatalmas kígyóforma emlékeztet, a régi házak ezreit lesodró, kultúrát szenttelenül rom-boló tényeket mutat meg a vázatorés ember nagyságú önarcképsorozatán, de videók is. Utal a vízszennyeződésre sarokba dobott rákok tetemutánzatainak halmazával. És ilyenek. De az első te-remben látható mű kevésbé drámai: biciklivázakból és kerekekből összeállított építmény, folyosókat alkot, lehet sétálgatni köztük, a kerékalkotta falak között. Kína és bicikli. Személyes emlék. A legalsó szinten — kedvesen csak Strozzina a neve — videóinak és fotóinak sorozata. Ezek az Ai Weiwei-fotók (főleg a New Yorkban töltött fia-talkori éveiről), még bővebb válogatásban, néhány éve láthatóak vol-tak itthon is. A megboldogult Ernst Múzeumban. Ma Robert Capa nevét viseli. Fotó/sok/k.

Zigin and Zagin. Zene. Jazz. Klasszikus. Benny Waters. Alt szaxo-fon. Nem zig zeg. Annál zegzugosabb.

Feltételezzük, hogy a világ szimbolikus értelmezésének korszaka a múlté. De ha bár nem tudjuk a világot jelek megfejtése szerint értelmezni, és nem tudjuk — esetleg csak elvétve — belehelyezni életünk eseményeit a transzcendens üzeneteként olvasott történelemláncolatba, mégis: megvan-e valahol a szimbolikus értelem? Működik-e anélkül, hogy tudnánk róla, és befolyásolja-e életünket? Hat-e ránk? Láthatatlanul, hang nélkül, ad-e jelzéseket érzéketlenné vált érzékeinken keresztül mégiscsak?

In silentio.

Feltűnik a falba rögzített, nagyon arányos, filigrán, műves kis — körülbelül húsz-huszonöt centiméter hosszú, tizenöt széles — kovácsoltvas valami San Gimignano két kisebb utcájában. Kis állatfej formáz, hegyes füle van, két u-alakban végződik, ami az állatka farkát jelzi. Valószínűleg. Olyan kígyószerű farok, visszahullamosodik. A fej meg mintha mosolyogna. Vagy ha nem is, akkor is derűs és vidám. Mint az egész figura. Nézzük, nézzük. Nagyon régi lehet, mint a város. Azt találjuk ki, hogy lovak kantárjának beakasztója lehetett. Vagy bármilyen tárgyé. Most más lett. Az idő átváltoztatta. Szabadtéri mű. Műalkotás. Egyszerű arányosságával hat. Jó nézni, megfogni, a jelzésszerű állatarcra nézni. Elmozdítani a faltól a szabadon lengő részeket. Felderíteni, hogy mi is. Tapogatni. A hideg vasat a kora tél hűvös levegőjében.

Nyáron más. Meleg a szél is. Odasimulok a kőfal melegéhez. Árnyékban. Egy zegzugos kőlépcsős utca beugrójában. A keskeny utca kőfalai közé nem tűz a nap. Fölém hajlik egy rózsaszín leander. A levelek és a virágok közti réseken villan fel a tenger kékjének hullámzása. Becsukom a szemem. Hogy jobban lássam. Hogy jobban nézzek, tisztábban lássak. Nemcsak kívül, belül is.

Dilatato corde.

A kőfalhoz épített egyszerű padok előtt asztalok, egy belső terében található elegáns étteremhez tartoznak. A kinti asztalok előtt nagyon keskeny, bevésett kövekből kirakott járda, mellette egy hirtelen mélyülő, kis völgyben olíva-liget. Ezt a helyet választjuk, mert ide még süt a nap, és így november közepén is átmelegít. Nézzük a dél-toszkán dombokat. A felhők átúszását a dombok fölött. Távolban havas hegycsúcs. Nem chianti vörösbort választok, hanem fehéret: San Gimignano classico-t. Kihozzák, nagyon jó, illik a tájhoz, és mindahhoz, amiben most vagyunk. A városka védőszentjének, Sancta Finának oltalmában. A világ egyik gyönyörűsége zegzugában.

Két ház között keskeny rés, úgy fél méter széles. Olyan, mint egy szűk folyosó. Beszűródik egy kevés fény. Az alja mederszerűen kiképezve vízlefolyásnak. Hűvös van akkor is, ha forrón süt a nap. A régi

házakban, a régi házak között futó keskeny résekben, ahol a két ház cserepei majdnem összeérnek. Árnyékot adnak. Vannak földbe rejtett hűvös házak is. Például Renzo Piano Ronchamp-ban a kolostor épületét a földbe bújtatta. Fénylő üvegszalagnak látszik a ház meszsziről a fűvel borított dombok között. A szobák közvetlenül a tájra nyílnak a majdnem teljes falméretű ablakokon, ajtókon keresztül. Világos rejtőzködés.

In manus tuas.

Hogyan tudok úgy a világban lenni, hogy ne tegyem ki magam a világnak? Hogyan lehetne lehetséges, hogy ne szívárogon a test, a lélek egyetlen kis zezugába sem az elillanás nehézkedése?

Dominus tecum.

A bazaltorgonák alatt, a Szent György hegy oldalában, vendégfogadó: Mennyország utca 1–9. Egy kis ház, teraszosra épített meredek telek, néhány asztal. Otthonosság. Lélegzetelállító kilátás a szemközi hegyekre, a Gulácsra, a Badacsonyra, a szigligeti várra és a tóra. Csak álmélkodunk, nézzük szótlanul a tájat és a naplementét. Nem is tudtuk, hogy van itt ez a tájkitárulás. Nem győzzük az álméldást. Közben iszunk badacsonyi ürmösbort és tárkony- meg orgonaszörpöt. Ki mit. A világ egyik rejtett kis domboldalas zugában.

A hihetetlenül keskeny utcákon — most éppen kényszerűen — autóval közlekedünk, majdnem mindenhol behajtani tilos táblák. Körbe-körbe járunk, néha átmegyünk az Arno fölötti hidak egyikén. Kora reggel van, igyekszünk szabályos parkoló felé kimenteni az autót az éjszakai megérkezés és ad hoc parkolás után. Amíg észre nem veszik a szabálytalanságot, és amíg nem kapunk büntetést. Mindenfelé járunk, titkos kis zezugos tereken, utcácskákon, kanyarokban. Már sátrakba kipakoló árusok között hajmeresztően hajtunk át, végül vaslánc állja utunkat. Fék. Felpillantunk: a főtér, Brunelleschi-kupolával, Giotto-toronnyal, Ghiberti Paradicsom-kapujával. Katedrálisok. Ez már nem zezug, valódi tér. Igazi. Piazza Duomo.

Andante in pace.

Jobb, ha nem teszek meg mindent, amit csak tudok. Valamiért, valakiért. Csak keveset. Kevesebbet. Hogy hagyjak neki is helyet. És neked is, Uram. Legalább egy kis rést. Amin beszűrődhet Fényed az életembe. Hogy világos legyen, átlátható, nyugodt, kiegyensúlyozott. Ha egyáltalán lehetséges. Ilyen. Ilyesmi.

Ghirlandaio *Angyali üdvözlete* egy nagy tér kis zezugából nyíló múzeumban van San Gimignano-ban. Alig látható a bejárat üvegaj-

taja, úgy belesimul a homokszínű kőfalba. Meglepődöm, hasonlóan, mint amikor Beato Angelico *Annunciációját* látom meg a firenzei San Marco múzeumban. A könyvekből ismert művek életre kelnek. És élnek: a színek ma is frissen ragyognak. Természetes anyagokból vannak a festékek: föld, víz, tűz, levegő. A hihetlent hivatott hihetővé tennie: szeplőtelen fogantatás. Immaculata. Firenzében az Uffiziben van Leonardo *Angyali üdvözléte*. És még sok-sok festő, sok-sok *Üdvözléte* nemcsak ott, hanem szerte a világban.

Ave. Gratia plena.

A megújult monostorban új terek és új zegzugok is keletkeztek az építések során. Föld alatt, föld felett. A kőbástya aljában új bejárat, üvegajtós. A lépcsőházban megyünk fel, így látjuk a megtalált középkori homokkő falat egy falmélyedésben megóvva. Nagyobb zegzugban. Pannonhalma, késő őszi szélben, és szélcsendjeiben. Az arborétum régi helyei megvannak, a labirintus kőlapjaira a szél szabályosan rendezte el a lehullott barnás-pirosas leveleket. Látszik a labirintus vonala. Járható út. A Boldog Asszony kápolna itt is látható messziről, fehéren a kis dombon, a monostorral szemben.

Ora.

Hatalmas madárcseresznyefa, változatos, messziről hullámos vonalakat kirajzoló ágakkal, alacsony kőfallal körülvett kertben, törzse még kis kerítéssel védve. Be lehet lépni az utcáról a közelébe. Megnézzük, és visszafordulva tűnik fel a kis kövekből zegzugosra rakott kőfalon végigfutó, sima kőszalag a rá vésett felirattal: Walter Benjamin egy mondata San Gimignano emberi melegségéről, emberi kapcsolódásairól. Műalkotás, Joseph Kosuth műve. A pad, a szék a ház előtt. Jelenbe simuló múltak, múlttá váló jövők.

Ars longa.

Nézem a tetőablakon az esőt. Először szitálva pontozza az üveget, aztán sűrűn folyik le rajta a víz. Hópelyhek is megjelennek el-elvétve. Télelő. Tél. Besötétedik. Éjszaka lesz. Sűrű, fátyolos. Majd újra reggel. Amikor felébredek, napfény szűrődik be, az ég kékjét látom. Hófehér bárányszerű felhők is beúsznak az ablak keretezte képbe. Valami elmúlt, valami elkezdődik. Csalóka, vak, derűs remény. Csak mosolyogva, pontosan, szépen, csillag nélküli égen. Nappal. Naposan. Minden van.

Cantuccini.

Fák Wrocławban

A Jerzy Ludwiński-archívum a Wrocław-i Kortárs Múzeumban (Muzeum Współczesne Wrocław), április 11; Jurko Vovkohon Sebek (Пау) című médiainstallációja az Áttekintés Ukrajnáról (Ukrajins'kyj Zirz) című kortárs ukrán képzőművészeti tárlaton a Piac téren, április 11. és 22.; a Nemzeti Múzeum közép-kori gyűjteménye, április 12.

1.

Jerzy Ludwiński egy organikus képpel írja le a képzőművészet
[alakulástörténetét:

akár a fa évgyűrűi, úgy épülnek föl a centrum köré
a szépművészetek evolúciójának egyes szakaszai.
A törzs közepét a hagyományos ábrázolóművészet adja,
a szélső rétegek felé haladva pedig
az environment, a happening, a concept art,
egyszóval az esztétikai reflexió veszi át az uralmat
a művészet szférája fölött:
így halad az evolúció
a valóság és a művészet közti határ elmosása felé,
ama nevezetes színeváltozás irányába.
Vagy ha tetszik, így pusztítja ki a reflexió meteorzápora
az ábrázolt világ dinoszauruszeit:
családi portrék és csataképek nyúlnak el rángatózva a bugyborgó iszapban,
jámbor nature morte-ok bődülnék utolsót
a hamufelhőben úszó ég felé,
hogyan aztán később mindannyian látszatéletre keljenek
a nemzeti múzeumok Jurassic Parkjaiban.
A szépművészetek óriás fája pedig nőttön növekszik,
gyökereivel szétporlasztva az alapjait
a valóság elhagyott romtemplomának.

2.

A művészet és a valóság közti határ eltörlésének
annak idején talán még volt némi utópikus mellékszöngéje.
Elnézve az ukrán médiaművész
elkent, rángatózó felvételeit
a háborúban sebet kapott eleven fákról
(„wounds are the evidence of big, incomprehensible game”),
a tátott hasadékokról és a bennük csöpögő gyantáról,
a háborús mindennapok meteorzáporának emlékjeleiről
— már amennyiben a háború mindennapi életté válhat —,

*messze kerülnék bármiféle utópiától.
Gyaníthatóan szenvedést látunk,
és nem a szenvedés metaforáját,
noha a növényi világ szenvedését illetően, ugyebár,
nincs közmegegyezés;
ezek a benyomások mindenesetre
a szenvedés képeiként rögzülnek bennünk.
A művész álláspontja mindazonáltal egyértelmű,
tekintve, hogy a kis szoba padlóját
nem fával,
hanem műanyag forgáccsal szórta tele.*

3.

*Fogalmam sincs ugyanakkor, hogy mi okozhatta
a Nemzeti Múzeumban látható, varázslatos
XIV–XV. századi templomi faszobrok
sérüléseit: alkalom nyilván adódott bőven
az eltelt évszázadok során.
A leplek és a pátoszformulák redői alól
feltárul az ötszáz éves fák megtöretett teste,
és a letört végtagok, a kisebb-nagyobb repedések,
de még a szújaratok nyomai is
visszaterelik a szemlélődő pillantást
az eredethez,
ahogy az anyag bejelenti területi igényét
a szellem birodalmára,
vagy ha tetszik, vétót emel a két szféra
elkülönítése ellen – – –*

hoc est corpus

*Az áldást osztó, hiányzó kezek
semmiben végződő mozdulatai vajon
miféle kegyelmet közvetítenek?
Vagy mégiscsak az anyagi világ figyelmeztető
gesztusát kellene látni bennük,
ami azóta ott lebeg a fejünk fölött,
hogy Platón szőrös majmai nekifogtak
zsíros húsu bölényeket mázolni
a barlang falára?*

TOMAJI ATTILA

Ikaró

*Reggel lesz, forró dél s néma este újra.
Szárnyait még bonthatatlan zárva tartja.
A tükrökből apja szeme villan felé.
Sebes arcát a felhőknek felmutatja.*

*Nyolcadikon a lakás. A lift nem működik,
ezért szatyrokkal jönni fel nagyon nehéz.
Légörvény, bukó ablakok. Nyílhat a táj.
Szál cigaretta, alkohol. Hajol s lenéz.*

*Azt hitte, hogy ő a világ, s minden vele
kezdődik, mit megismerni vágyott életen át,
miről mindig hallgatott, s pusztíthatatlan,
mint a szél árnyéka s a megörökölt imák.*

*Elélte életét. Évek, szerelmek mentek —
Apa maradt. Nézi hosszan a padokat,
a játszóteret, ahol ha jött a szürkület,
örömtelen ölelhetett. Még halogat.*

*Váltsák egymást tovább ecetízű korszakok?
Lányok, könyvek, új labirintusok megint?
Megtavagszik a test, s benne az idő.
Emlékei kihordhatatlanok. A Föld kering,*

*s apja álmodik az ágyon: ismert ösvényeit
járja be újra. Verdes a fény sima vászna,
villanó üveg, s szemben izzanak a házfalak.
Párkányra áll. Szállni muszáj. Mozdul a szárnya.*

*Pár kilégzés —, s dobbanás. Nincs markolni mit,
nincsenek tollak, lenfonál, csak haja száll,
se gramm felesleg, se grammnyi lélek végre —
Idő előtt letépve. A persely nyitva áll.*

*Mit öröknek gondolt, a levegőre írja.
Nézi a lángoló napot, betölti a súlya.
Bőre a szélhez ér, szétcsapódnak szárnyai.
És reggel lesz, forró dél, majd néma este újra —*

Daidalo

*Nem aludtam akkor sem, soha nem alszom.
Nem iszom több rozmaringlevelet. Testem árnyéka
sem valóságos. Ruhám redőibe rejtem arcom,
ha jön az éjszaka, az árnyak kvártélyára,*

*ülök, és várom a fiam. Tudom, nem halt meg,
csak fölszárnnyalt a napba, s visszahullt a testbe.
Egy fiatal csillag. Szétgurult aranypénzek,
neszek, szárnyzuhogás. Fény hatolt a sebbe,*

*s fájdalommal ébren tart, könyörtelenül eligazít,
hogyan van jól, hogy elröpült az édes ifjúság.
Ülök a nyolcadikon, asztalon pohár és Bila-Git,
s nem múlik a bordafű alatti fájdalom, a puffadás,*

*és nem szállok innen el soha. Független mögött
jó itt nekem, a bikafejúk langyos helyén,
az ürülékben, a kiöklendezett csontok között.
Nézek egy fotót. Egy lepkét, fiam tenyerén.*

*Magamról alig szólok, bár mondhatnám
napokon át, és mondom is most már holdtalan,
hangtalan éjeken, örökké: szeretlek, kisfiam.
Csak tudnám elolvasni, mit a levegőre írtál —*

*A szomszéd becsukja az ablakot, elhúzza a függönyt,
indul hideg sörért. Nem hallja a szörnyű loccsanást,
nem észleli a kudarc jelét, a zuhanást, a közönyt.
Bontja a piát. S mert működik a teste, kimegy, pisál.*

FERDINANDY GYÖRGY

Hazafelé

1935-ben született Budapesten. Író. 1956 után Franciaországban, majd 1964-től Puerto Ricóban élt. A kétezres évek elején költözött haza Magyarországra. Legutóbbi írását 2016. 8. számban közzétették.

Lázár Ervin úti jegyzeteit olvasom. A hazatérésről szólnak, a lehetetlen, és mégis újra meg újra megkísérelt utazásról a gyerekkor (majdnem azt mondtam) paradicsomába. Merthogy Alsórácegres, a pusztá, sem akkor, sem később nem volt paradicsom.

Megy, lépeget az elszármazott emberfia. Várja, hogy egy kanyarban egyszer csak előbukkan egy kútágas vagy egy háztető. A kép, amit magával cipelt hosszú vándorlása alatt.

Olvasás közben átélem a távolból érkező fájdalmát. Azt, hogy abból, ami oly sok éven át erőt adott, semmi se maradt. Eszembe jut, hogy vajon az én életemben merre van ez a táj? A Pusztá, ahová évről-évre visszaindulok. Vajon létezik-e egyáltalán? Vagy nekem már álmomban sincsen otthonom?

Lehetetlen! — mondogatom. És egyiket a másik után, sorra veszem a helyszíneket, ahol próbáltam felépíteni az otthonomat.

✱

„Rácegrespusztá” — írja Ervin — „ha valaki nem tudná, a világ közepén fekszik.” Nekem — egy budai barackos a világ közepe. A Sas-hegy, ahová dédapám apró, szoba-konyhás házat épített. Itt volt számomra a gyerekkor paradicsoma, innen űzött el a háború, és itt szedtem a nyakamba a világot a forradalom bukása után. Most pedig itt várom, hogy a szomszédos Farkasréten elkaparjanak.

„Mi bajom a szülőföldemmel?” — töpreng az író. „Semmi. A szülőföldemhez való viszonyommal van bajom. Magammal.” Hát ez így igaz. Nekem sem a Sas-heggyel vagy a Farkasréttel van bajom. Nem tudok megbarátkozni a jelennel? A mával? Ez sem egészen igaz. Rossz perceimben néha mégis erre gondolok.

Álmomban útnak indulok. Hogy merre, hová? Húszévesen türelmetlen az ember. Hosszabb ideig nem sok helyen maradtam: három földrészben próbáltam felépíteni az otthonom fél évszázad alatt.

Első munkahelyemen, Strasbourgban, nyolc évig éltem. Szerettem ezt a várost és ezt a vidéket. Hébe-hóba még ma is visszajárok, a helyi televízióknak — ha szépen kérnek — elénekelek régi elzászi népdalokat. Az egyetemhez, ahol doktoráltam — életem végéig hű maradok.

És hát — ezzel kellett volna kezdenem — itt szerettem meg egy álomszép elzászi lánykát, és itt vettem feleségül — kétszer is — francia asszonyomat. Őt követtem bele a vakvilágba. Ha rajtam állt volna, talán itt, a Rajna völgyében maradok.

A leghosszabb időt — férfikorom javát — Puerto Ricóban töltöttem, harminchat éven át tanítottam ezen az apró karibi szigeten. Szerettem a munkám, a diákjaimat, az embereket. Mégsem jutott soha

Hetedikes lehettem, amikor magyartanárunk, Kuthi Berci felolvastatta velem első ügyetlen próbálkozásomat. Csalafinta szöveg volt, egy durrdefekt története az isaszegi úton. Még a hősnő nevét sem felejtettem el, titkos szerelmemből, Kiszél Évából lett — úgy, mint Léda az Adélból — Leszik Lívia. A vendéglős lánya nemrég hazalátogatott Kanadából. Megölelhettem őt, most először, hetven év után. Sok apró, furcsa dolog.

A pajtásaim közül ma már senki sem él. Pilcsik Tibit és Tóth Pétert, az állatorvost, már csak a temetőben látogatom. Mert én ma is visszajárok ide. Eljátszom a gondolattal: mi lett volna, ha annak idején, negyvennyolcban, itt, az Alvéken maradok.

Eljutottam aztán még Mons-ba is. Egy belga kisvárosba, ahová a háború után szállították az éhező pestieket. Húsz évvel később pedig Malagában: a spanyol tengerparton írtam a doktorimat.

Erről a két helyről is álmodom még. Egy időben — még a trópusi száműzetés éveiben — azt képzeltem, hogy itt, ha muszáj — meg tudnám vetni a lábamat.

✱

Volt azonban egy hely, amelyről nemcsak álmodoztam. Ahol felépítettem a házamat.

Véletlenül akadtam rá. Öcsémmel kóvályogtunk a burgundi borvidéken, és a földútnak hirtelen vége szakadt. A vadon burjánzó bokrok között, egy udvar mélyén, romos terméskőépület állt. A francia tanya! A hely, ahová évről-évre visszajártunk az Újvilágból. Renováltuk a házat, az istállót meg a fészert. A kemencéből kialakítottuk a dolgozósobát, a patak partján megerősítettük a római korból itt maradt terméskőfalat. Mennyi tervezgetés, mennyi nagy feladat!

Aztán beköltöztünk: faképnél hagytam a trópusiakat. Ami ezután történt, azt ma sem tudom jól elmondani. Nem találtam munkát, körülöttünk, száz kilométeres körzetben nem voltak városok. Elfogyott a pénzünk, tönkrement a házasságom is.

Visszamentem a trópusra, a házat egy belga orvos vette meg. Nyaralónak. Év közben elhagyatottan áll — valaha így hívtuk — a Tóparti Tanya. Úgy, mint amikor húsz éve, boldog, ifjú emberek, eltévesztettük öcsémmel az utat.

Lázár Ervint egy „vadidegen” Alsórácégres fogadta, amikor visszalátogatott. „Lebontott, átépített épületek, kivágott fák, betemetett utak... mintha a táj is más lett volna — szomorúbb. Álmaim azonban — teszi hozzá — fittyet hánytak erre a látogatásra.”

Engem, Burgundiában, a régi, ismerős ház fogad. A belga orvos tiszteli a háromszáz éves falakat. A találkozás így még fájdalmasabb. De az álmaim nálam is fittyet hánynak minden látogatásnak. A régi tanyát látom, előtte, virágai között, a francia asszonyt, a három futkározó gyereket. A válás borzalmait nem őrzi — kidobta magából — az emlékezet.

És most vissza Budára! Ervin rájön, hogy a szülőföldhöz való viszonyunk mai félelmeinktől függ. „Bármi történjen, a szülőföld nem hagy el... megölel, és magához szorít... Hiába szurkál, döfköd, ráncigál a világ.”

Itt, a Sas-hegy oldalán én is újra itthon vagyok. Gödöllő, Florida és a francia tanya megannyi távoli álom. Hazataláltam. Boldogan, boldogtalanul, ez itt az otthonom.

FALCSIK MARI

Békeévek

*hát milyen lesz ez a Föld már megint
mire én is eltűnök róla?
pedig egészen biztatóra
sikeredett egy darab ideig:*

*bár sziürke volt de csöndes egy pillanatra
s mintha megnyúlt volna az a pillanat
a belövéses rossz falak alatt
a széket is ki lehetett tenni a napra*

Ha hatvanéves

*ha hatvanéves elmúltál egy éjjel
olyan mély békével nézel széjjel
mintha minden rém barátod lenne:
semmi háritandót nem lelsz benne
(mert elhagyott már az önrettenet)*

*annak jelét csak hogy még él a félszed
mert élsz te — mert most már ezt is érted:
félelmed sem volt más mint ajándék
élet jele ami azzal jár még
hogy gazdag vagy hogy van mit vesztened*

BÁGER GUSZTÁV

Közös magány

Vasadi Péternek

*Kávét kavargat, föleszmél a vers.
Kikel magából, mint törzsből az ágak.
Kérge érdes, gyümölcse nyers.
Minden ajándék csak tárgy a világnak.*

Goethe

*Ami épp csak vonatkozik az ismertre,
súrolja a szélét vagy árnyékot vet rá,
mintha erőtlén lenne és üres.
Pedig nagyon is van,
a képzelet ragadja meg.
Ha a láthatatlant jól gondoljuk el,
ismerni kezdi szívünk az áttetsző valót.*

Forrás

*Szinte egész nap fogja kezünk
a belső tapasztalás.
Lángra gyúl tőle a szoba és a tárgyak.
Vajon mi pörgetjük a naptárat,
vagy a múlt monológjai szivárognak vissza?
Zsíros, vastag földünk
sors ekéi szántják.
Vajon mi vetünk bele magot,
vagy ükapáink s az Ország Angyala?*

BOZÓK FERENC

Egy prózaíró dallamos versei

Száz éve született Szabó Magda

1973-ban született Gyöngyösön. Költő és esszéista, magyar–történelem szakos tanár, piarista szerzetes. Legutóbbi írását 2016. 9. számunkban közzöltük.

Idén lenne száz esztendő Szabó Magda, a *Régimódi történet*, az *Abigél*, *Az ajtó*, a *Für Elise* és számos más, ma már a klasszikus irodalom kincsestárába tartozó regény szerzője. Egyáltalán nem tekinthető ritka jelenségnek az, hogy egy ízig-vérig prózaíró lírikusként kezdi irodalmi pályáját. Ha jeles költőnőket, — akarom mondani — írónőket kellene említeni, a kortársak közül eszembe jut Tóth Krisztina, Rakovszky Zsuzsa, Karafiáth Orsolya, Gergely Ágnes és sokan mások. Nem arról van szó, hogy a fent említett szerzőkből az idők során kihunyott volna a lírikus, hisz továbbra is jelennek meg versköteteik, ám életműveikben líra és próza arányai módosultak, némelyiküknél a próza javára. Simon Zoltán ezt írja az *Egy város bűvöletében* (Szabó Magda születésnapja) című esszéjében: „Nem ritka, sőt majdhogynem szabály: az epikus is költői műfajokkal kísérletezik előbb, s ha mégoly figyelmet érdemlő is próbálkozása, idővel az életműnek csupán függeléke, átlapozható előszava lesz a verses beszéd.”¹

¹Alföld, 1977. 10.

Szabó Magda egyfelől még szinte kortárs, de mindenképp a fél-múlthoz tartozik, hisz 2007-ben hunyt el, másfelől viszont örökbecsű regényei és novellái révén már vitán felül a klasszikusok között a helye a magyar irodalmi emlékezetben és kánonban. Arról nem is beszélve, hogy az idegen nyelvekre leggyakrabban fordított magyar írók közé tartozik. Az ő írói alakulásába groteszk módon az ötvenes évek politikai légkörváltozása is belejátszott, hisz a *Bárány* (1947) és a *Vissza az emberig* (1949) című köteteivel költőként sikeresen bemutatkozott² Szabó Magdát 1958-ig hallgatásra kényszerítették. Tíz évig nem jelent meg a neve nyomtatásban. Ezt írja *A hanghoz* című versében: „Mit mondjak? Hol a szó? Hol vagyok én? / Költő vagyok? Ki emlékszik reám?” Ám a hallgatás időszakában is termékeny volt. Írt egyebek közt négy regényt, Shakespeare-t és másokat fordított. Meg kell jegyezni, hogy az ominózus tíz esztendő az egész magyar irodalom „tíz szűk esztendeje” volt, hisz míg legjelesebbjeink legfeljebb műfordításaikkal lehettek jelen, a dilettáns „pártírók” konjunktúrája volt ez az időszak. Szabó Magda „bűne” az volt, hogy a Nyugat folyóirat polgári hagyományait követő Újhold köréhez tartozott.

Valóban, ahol a nyugatosok leteszik a tollat, Szabó Magda ott veszi fel. Klasszikus formákban, igen gyakran időmértékben, esetenként szonettekben, kötötten ír, de korának nyelvén szólal meg: „Vers neked is? Csobogó fecsegés? Tovagördül a csengőm. / Én dobom, én, aki úgy / játszom a rímmel, az égre gurítom a sort, hogy a forma

²1949-ben Baumgarten-díjat kapott, amit azonnal, még a díj átadásának napján, Révai József miniszter parancsára visszavettek tőle és Kuczka Péternek adták.

³In: *A csekei monológ*.
Európa, Budapest, 1999.

/ könnyed igámba török" (*Vedret a kút*). Az újholdasok törzshelyének megválasztása, a Centrál kávéház is a nyugatos hagyományokat követi. A Centrál aziluma, utolsó mentsvára lett a háború után a szétlőtt Budapest íróinak. Itt találkozik először a két fiatal költő, Nemes Nagy Ágnes és Szabó Magda. Kettőjüket tartotta a legígéretesebb pályakezdő költőnek a korabeli irodalmi közvélemény. A találkozás emlékét Szabó Magda a *Sztélé* című emlékiratában idézte fel: „Mi együtt katonáskodtunk, nem csak barátom, bajtársam voltál abban a tárgyilagos cinizmussal halálra ítélt csapatban, ahová tartoztunk, szőke sörényedet ott fújta a szél az annyiszor reménytelennek tűnő, de soha fel nem adott küzdelemben, ami a magyar irodalom tisztességéért folyt. (...) Legutolsó találkozásainkig megtartottuk a szertartást, mint a névjegycserélő államférfiak, egymás sorait idéztük köszönésül. Jó fülünk volt mindkettőnknek, költő fülünk, ismertük egymás műveit, sose tévesztettük el az idézeteket.”³

Amikor az enyhülés időszakában ismét publikálhatott, immár prózai írásokkal jelentkezett elsősorban, noha 1958-ban még megjelent a *Bárány Boldizsár* című verses meséje. Legkivált a *Freskó* (1958) és az *Őz* (1959) című regényei irányították ismét rá a megérdemelt figyelmet, olyannyira, hogy 1959-ben már József Attila-díjat is kapott. A hetvenes években már minden kétséget kizáróan ő volt a legnépszerűbb magyar prózaíró. A Kossuth-díjat 1978-ban kapta meg. A *Szüret* című, összegyűjtött verseit (1935–1967) tartalmazó kötethez maga Szabó Magda fűzi az alábbi megjegyzést: „Elmondtam prózában is, amit a kiadóm vállalhatott, mire szabadon szárnyalhatott volna a líra gyémántmadara, elmúlt aktualitása, próza- és színdarabíró lett belőlem, így ismert meg a világ is. De soha senki meg nem érti a próza- vagy színdarabíró Szabó Magdát, aki nem ismerte meg költőnek.”

Az első, szintetizáló igénnyel összeállított, összegyűjtött verseket tartalmazó, *Szilfán halat* (1975) című kötet előszavában Kardos Tibor így ír: „Szabó Magda eredetileg lírikusnak indult, de a prózára tért át, mert mondanivalóinak ereje és a történeti atmoszféra súlya együttes erővel erre közösen kényszerítette. Mégis lírikus maradt prózájában is. Innen a belső kitörések, a reflexív líra prózában írt lapjai a regényekben. (...) Tudjuk, lírája önmagában is megáll, s ha megmaradt volna a vers mellett, mint az önkifejezés egyetlen eszköze mellett, ha folytatta volna, nagy gyűjteményes kötete után is, akkor is úgy tartanánk számon, mint az összeomlás és újratámadás évtizedeinek egyik jellegzetes, erőteljes lírikusát.” A *Szüret* című elbeszélő költemény (vagy verses önéletrajzi regény?) abból a szempontból kuriózum, hogy benne tökéletesen harmonizál a lírikus és az epikus Szabó Magda.

Szabó Magda verseit ezúttal tartalmi és stiláris szempontból nem vizsgálom. A formához való viszonyának ambivalens sajátosságaira figyelek. Az irodalmi köztudat Weöres Sándort tekinti a nagy formakísérletező és formateremtő, dallamos, ritmikus költőnek. Szabó Magda verseinek könnyed futamai, játékos zenéi kevésbé szerepelnek a köztudatban. Lengyel Balázs így fogalmaz a *Szabó Magda, a lírikus*

⁴In: *Közelképek*.
Szépirodalmi,
Budapest, 1979.

⁵Jaffa, Budapest, 2008.

⁶Kortárs, 1958. 12.

⁷Egy alkalommal költő
barátommal, Tóth Kriszti-
nával beszélgettünk arról,
hogy a pályakezdő költők
gyakran nyúlnak a kötött
formákhoz, mert ettől
várnak megnyugtató
biztonságot abban a
tekintetben, hogy versük
valóban vers, hisz van
benne forma és rím.

című írásában: „Szabó Magda csaknem kész hangon (ami az évek alatt alig-alig modulálódott), érett formakultúrával kezdett írni. Amit csak olvasóként el lehet lesni a tehetséges utódnak a lefogott, sima előadásmódtól a formai bravúrokon át a rafinált rímhatásokig, min-
dent ellesett a nagy Nyugat-nemzedéktől.”⁴ Kónya Judit ezt írja a *Sza-
bó Magda (Ez mind én voltam...)* című vallomásos életrajzban: „Az in-
duló költő verseit — akárcsak a későbbieket is — a forma tökéletes
ismerete, a játékos-könnyed rím, a vérbe felszívódott lüktető met-
rum, a sorok, a strófák változatossága jellemzi.”⁵ Megfigyelhető, hogy
még az oldottabb versei alatt is gyakorta lazán fércelt jambusok hú-
zódnak. Olyan érzés támad az olvasóban, hogy a hagyományos met-
rikán iskolázott költő ambivalens viszonyban van a formákkal, sze-
reti is, de lazítana is rajtuk, ám mintha nem merne igazán elszakadni
a biztonságos öntőformáktól. Kardos László így ír a *Neszek* (1958) című
kötet kapcsán Szabó Magda jambikus költészetéről: „Ez a költő is jam-
busokban ír. Nem mindig, de csaknem mindig. Jambusa újra eszünk-
be juttatja: mennyire magyarrá lett ez az óklasszikai vers-elem. En-
nek a kötetnek a költője is anyanyelvi biztonsággal, anyanyelvi
spontaneitással használja. Az antik versláb nem jelent számára sem-
mi kényszert, — ellenkezőleg: medrében teljes, ihletett otthonossággal
kigyózik-habzik-hömpölyög érzés, hangulat, gondolat.”⁶

Fentebb idéztem már Szabó Magda egy dallamos versét. Most lás-
sunk más példákat is: „csak dúdolok: / la-la-la-la-la / (...) fúvom
isteni árvája én, / s az Isten madara” (*Válasz helyett*). Gyakran fog-
lalkoztatja kötött és szabad vers feszültségének, a kétféle megszóla-
lás viszonyának kérdése is. Főként a rím és rímnélküliség kérdése.⁷
Kardos László, a már idézett Kortárs-beli kritikában kitér a rímhasz-
nálat lazaságára is. Túl tompának, lazának érzi a rímekeket, de nem ma-
rasztalja el emiatt, sőt, inkább üdvözli a rímtechnikai újításait. Szabó
Magda ezt írja *A fiatal költőknek* című versében: „Védelmezni az újszülött
/ mondatot útjain, / villog rozsdátlan pallosunk, / a rím.” Mintha en-
nek direkt kontrasztjaként írná a *Tanár* című vers megfáradt emberének
rímtelen, dísztelen életérzését: „Csak öljetek meg, hisz zúgó fülem /
nem hallja már, mi a rím, / nincs pánt körötte, széthullik a sor, / ide-
ges ütemeim / botladoznak, mint kimerült bokám.” Félrímes strófá-
ba szedi a rímekkel való viaskodását a *Formátlanul* című versében:
„A szók szövetjét feltépem körömmel, / a rím ma botlik, ferdül és sü-
ket, / az égre szórom — pukkanó rakéták — / és göggel nézem messzi
fényüket.” Nem tudom, szándékos költői fogás-e, de a *Szelíden és szilárdan*
című, szintén a rím kérdésével küzdő, egyébiránt rímtelen, rit-
mustalan versének a címe jambikus. Idézet a versből: „Ezt most olyan
szavakkal, úgy szeretném / elmondani, ahogy fákhöz beszélek, / egy-
szerűen, rím nélkül, elhajítva / minden feleslegest.” Van egy hagy-
atékból előkerült, elhallgatott különös verse az ötvenes évek elejéről,
amelyben kifejezi, hogy nem szeretne beállni a „szocialista fejlődést”
harsogó pártírók kórusába. Szempontunkból különös, hogy itt is elő-
kerül a rímmel való küzdelem kérdése, témája: „Verset kívántok tő-

lem? Elkeverjem / egyforma hangotokkal hangomat? / Nem féltek, hogy a rím nagyot csikordul, / akár a sínről billenő vonat, / s mit karban énekeltek annyi éve, / nem vág a szentének? Uramfia! / Költők, mi lesz, ha én is dalba kezdek, / és megbomlik a konszonancia?" (Az Írószövetség felhívására).

Emlékezzünk méltó módon arra az íróra, aki akár prózát, akár lírát adott ki kezei közül, inkább vállalta a hallgatást, a mellőzöttséget, de sosem ment bele utóbb vállalhatatlan kompromisszumokba.

ÁFRA JÁNOS

Későn, korán

Szuszinak

Melletted elfelejtem
ezt a kétméternyi hiába-
valóságot, összehúzó
magam, mint a gyermekek,
és a szabadság is ott van
ebben a kuporodásban.
Nem a hallgatásra
parancsoltak hanyatlása,
nem a mindenkori
vesztesek belenyugvása,
nem a bármiről lemondók
émelyítő mélysége ez,
bár akár az is lehetne,
de valami mássá teszed.
Mert veled megnyugszok,
ahogy anyám soha-
sem nyugtathatott meg.
Nem akarom,
hogy más helyett,
csak azt, hogy egyszerűen
szeress, s ne húzd el
lábaid, amikor a fejem
öledbe hajtva vár valamire.
Mert áldozatod lennék
önakaratomból is, egy ideig,
de aztán kiüresítene.
Engedd meg ezt
a távolodást és közeledést.
Szavaimban felnövök,
de remélem, a betűkön innen
maradhatok még gyerek,
s mondataink fogytával
a játékot folytatod velem.

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Égbe araszolt

Szorít az idő, fojtogat. Amíg van benned szusz.

*Akárha újra látná az Ararát kontúrját. A meggyilkolt
sikolyok mögött.*

*Lassan engedted a méltósággal emelkedő sárkány
zsinórját, égbe araszolt kívánságod. Akkor még egyszerű
volt minden.*

*Álmában folyton pókhálótól próbálta megszabadítani
homlokát.*

Tíz centire a Rába fölött, húti magát, száguld a jégmadár.

*„Szeretem, ha valaki úgy köszön, hogy hozzáteszi
keresztnevemet. Mintha ő valóban ismerne.”*

*A májusi tócsába biciklizel, egy rigó mellé, aki már nincs
egyedül, fürödni hívja párját.*

Nem egyedül

Már eljött a te időd. Miért várakozol?

*Ha nem szülővárosában éli le életét, honnan is tudhatná,
hatvan éves, akit kislánként röpít a roller.*

*„Vállamon észrevétlenül hazahoztam egy katicabogarat.
Ilyen egyszerűen kezdődhet a szerelem.”*

Földerül a híd, amikor áthajt rajta biciklijével.

*Majd nap mint nap figyelitek, ahogyan a kertek szépe
szirmai kinyílnak az alkonyatban.*

*„Boldog a kikericsrét, mert nem egyedül érkezem
hozzá.”*

Tanúink a szeptemberi gesztenyezápor.

PATAKY ADRIENN

Gergely Ágnessel

A Káinok nem győzhetnek

Gergely Ágnes költő, író, műfordító és tanár. Magyar–angol szakos diplomája megszerzése után előbb tanárként, majd a Magyar Rádió külföldi adásainak szerkesztőségében dolgozott, később az *Élet és Irodalom* rovatvezetője, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője, majd a Nagyvilág rovatvezetője lett. 1979-ben doktorált angol–amerikai–afrikai irodalomból.

Első verseskötete 1963-ban jelent meg *Ajtófélfámon jel* vagy címmel a *Magvető*nél, majd ezt a további versek mellett regények, esszék, tanulmányok és fordításkötetek követték. Mások mellett James Joyce, Dylan Thomas, Edgar Lee Masters, Emily Dickinson, William Butler Yeats és Sylvia Plath fordítója.

Az elmúlt három évben rendhagyó trilógiája jelent meg: a *Két szimpla* a *Kedvesben* memoár (2013), az *Oklahoma ezüstje* portrékötet (2015) és a *Viharkabát* című verseskötet (2016). Az interjú ezek tükrében kitér a költészet, a fordítás és a zene fontosságára, s beszélgetünk meghatározó költőelődökről, Újholdas pályatársakról vagy épp az élet nehéz történelmi időszakairól (1944, 1956). Mindezekből kirajzolódik egy határozott, de alázatos, erős önkontrollal bíró, sokszínű személyiség, aki nem adja fel a minőség és az őszinteség iránti igényét.

Későn kezdett verseket publikálni. Mért alakult ez így? Korábban is írt, vagy csak fordított?

Majdnem harminc évesen debütáltam, nagyon félénk voltam fiatalon. Fokozatosan szoktattam magam a gondolathoz, hogy író leszek; a műfordítás sokat segített. Fordítóként kezdtem a pályámat, először Joyce-ot, Blake-et, Wordsworth-öt fordítottam, aztán Nyekraszovot, Heinét, Carcót, Corbière-t — mindenkit, akinek a versét ideadták. Az angol mellett franciát, németet tanultam, az orosz kötelező volt. Szerencsére egyre több munkát kaptam. Az első vers, ami kötetbe került, az 1957-es Béranger-válogatásban kapott helyet, erről az *Oklahoma ezüstje* című portrékönyvemben is írok; a Béranger-kötetet Rába György szerkesztette, szólt nekem, hogy a verset, amit lefordítottam, a költő nem anapsztusban, hanem jambusban írta... Borzasztóan szégyelltem magam. Egy éjszaka alatt kellett a verset áttennem jambusba.

De aztán jó iskolám volt Joyce *Kamarazene* ciklusa, Tótfalusi Istvánnal megfeleztük a versfordítást, szépséges munka volt, bár egy amerikai magyar író nő hűtlennek tartotta a fordítást. De István és én, meg a szerkesztőnk, Bartos Tibor úgy gondoltuk, itt a muzsika az első, nem a szó szerinti pontosság. „Lebegve” fordítottam a dalokat, végig zenei effektusokkal, így: „Ég alján, föld fölött / lágy zene kél, / víz partján, fák között / pendül a szél.” Azt hiszem, ezeken a dalokon tanultam meg verset fordítani.

Akkor tehát a fordítás során is inkább a ritmus, a zeneiség, a forma az első, s utána jönnek a szavak, a gondolatok? Így van ez a szonettnél is? Ez nagyon érdekel, mert a szonettel foglalkozom, s úgy látom, hogy kedvelt formája.

Igen, előbb a ritmus lüktet bele a fülembe, a verseimben is, a fordításaimban is. Prózában is, ha az költői próza, mint a Dylan Thomasé. Nagyon szeretem a zárt formákat, a fegyelmezett formákat, s a szonett mindkét elvárásnak megfelel. Az ember nem mehet túl a határon, a szonett lefogja a kezét, mégis robbanásig meg kell tölteni. Rendkívüli feladat. Ellentmondás van benne, feszítő erő.

A különféle szonettformák nagy változatosságot jelentenek. Amikor később, az egyetemen szonetteket tanítottam, láttam, hogy mindenki szereti vagy megszereti őket a versfegyelem miatt. A szonett csordultig telik, de egy hanggal sem mehetünk túl rajta, mindeknek úgy kell beleférnie, hogy ne legyen mégsem kényszeredett, szabadon lehessen benne mozogni.

Shakespeare és Keats ebben utolérhetetlen. Micsoda fordítóink voltak már a 19. században is! Arany, Petőfi! Milyen erővel szólal meg Vörösmarty szövegében Antonius monológja: „Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni”! Vajon lefordítja-e Nádasdy Ádám a szonetteket is, Szabó Lőrinc után? Megvan hozzá a képessége, amellet sosem szerénytelen.

Milyen versformákat vagy műfajokat kedvel még?

Szeretem az ódát, mert szárnyakat ad a fordítónak, de azért annak is megvan a maga fegyelme, nem lehet túllihegni. Elégiát nem sokat fordítottam. Nagyon kezemre áll a nonszensz vers, két és fél kötetnyit fordítottam, angol, észak-amerikai és afrikai képtelen verseket, blőd humorú, kedves, gondúzó darabokat.

A líra fontosabb, mint a többi műnem? Többször beszélt már arról, hogy nem tud prózát írni. Hogyan tekint az esszéire és a memoárjára?

A líra fontosabb. Nem vagyok igazi prózaíró, többször nekiugrottam ugyan. Az esszé más, én a sztoritól félek. Káprázva olvasom Móricz remeklését, a *Barbárokat*, Nobel-díjat adtam volna rá. Vagy Kosztolányi *Hrusz Krisztina csodálatos látogatása* című lélektani találatára. Nekem magamon kell az élményt átengednem, másképp nem tudom megírni. Életem egyetlen novellája, a *Motívumkibontás* (rossz cím) megjelent svédül és hollandul, három fiútestvérről szól, akik egy veremben nőnek fel, a legidősebb muzsikusként, a középső tanító, a legkisebb betörő. Vért izzadtam, mire ezt kitaláltam. Persze a legidősebb én vagyok. Talán a *Két szimpla a Kedvesben* című memoáromban sikerült feloldódnom.

Messziről indultam. Első prózakötetem, az 1966-os *Glogovác és a holdkórosok* pikareszk regény, Gross Arnold illusztrálta. Az angol irodalomban nagy hagyománya van a pikareszknak; mintha az író sorban fölemelné a házak tetejét, és mindenhová bekukucskálna. Az én könyvem hőse egy fiatal író, akit mindenhol kirúgnak, akkor eljuttassa a saját halálát: „Meghalt Glogovác Simon, a nagy író”, írják az újságok, és a halottra ráharapnak a könyvkiadók. Aztán megrendezi a feltámadását, és többé nem kell senkinek. Ez persze csak ötlet, de a tíz fejezetben megjelenik a hatvanas évek Magyarországa, az írók, a sajtó, a kávéházak jellegzetes figurái. Jól letolták ezt a kis könyvet, a legrémesebb vád az volt, hogy „humora angolosan elegáns”, ez akkoriban fölért egy feljelentéssel.

A könyv azután jelent meg, hogy otthagytam az iskolát és a Magyar Rádióhoz kerültem, a külföldi adások szerkesztőségébe. Életem egyik legjobb munkahelye volt; auditív vagyok, nem vizuális.

A versekből is kitűnik a hangzás és a zene elsődlegessége. Kedvenc versformáiról már beszéltünk. Melyek a kedvenc zenei formái, komolyzenei darabjai?

Bachot mindennap hallgatom, a *Brandenburgi versenyeket* és a *Zenekari szviteket*, John Eliot Gardiner vezényletével. Nemcsak megnyugtató zene, közel van a költészethez is, hiszen egyszerre szabad és fegyelmezett. Mozartot is nagyon szeretem, különösen a *Requiemet*, meg-unhatatlanul gyönyörű darab, ahogy a *g-moll szimfónia* is. Operái közül persze a *Varázsfuvola* nekem az első, aztán a *Figaro* és a *Don Giovanni* — egy ember, aki a mennyekben járt, és ennyire ismeri a poklot! Beethoven gyerekkori szerelem, különösen a *Hetedik szimfónia*, amit Japánban is hallottam, amikor elkísértem a rádió gyermekkórusát 1965-ben mint angol tolmács. A japánok zenerajongásához foghatót még nem láttam, olyan lelkesedéssel rohantak a gyerekeink után, mint másutt a futballmeccseken.

Szereti az északi zenét is?

Grieget nagyon. Valami Európán túlit is érzek benne. Ahogy Ibsenben és a festő Munch-ban is. Vonzódom az északiakhoz, Norvégiában, Dániában és Svédországban is jártam két-kéthetes ösztöndíjjal, de a könyvön, amit az észak-európai ellenállásról írtam, évekig dolgoztam 1983 és 88 között. Jó volt megismerni az északi mentalitást, megtudni, mennyire másképp reagáltak a norvégok és a dánok a német megszállásra 1940 és 45 között, és micsoda nehéz dolguk volt a semleges svédeknek, hogy a semlegességüket, amennyire lehet, megőrizték! Mindhárom országban megtanultam, mi a felelősségvállalás, és szerettem volna elmenni Finnországba is, ám ahhoz meg kellett volna néznom a moszkvai levéltárat, hiszen a finnek kétfelé harcoltak — de akkor még nem lehetett. A svéd királyi testőrpáncsnok szerint a finnek voltak a legjózanabbak. Az északiak az eszükkel politizálnak, nem az érzelmeikkel.

Vannak pontos emlékei a második világháború idejéről? Hogyan emlékszik vissza az édesapjára?

Apám elvesztette újságírói állását Zalaegerszegen, 1940-ben, a zsidótörvény miatt. Budapesten megpróbált álnéven írni, nem tudott. Jó kollégái voltak, több levelet őrzök ebből az időből, Rassay Károlytól, Parragi Györgytől, hogy majd szereznek állást, ha megváltozik a „régime”. De nem változott meg. Apám először újságokat akart eladni, aztán Drozdy Győző vagy testvére, Gyula garázsában lett kocsimosó, végül egy ócskavas-telepen segédmunkás. A munka nem szűgyen, de neki sérve volt.

Tizenháromszor vonult be, előbb katonának, a Délvidék visszavételekor megsebesült, aztán munkaszolgálatos lett. Nem tudjuk, hol tűnt el. Kőszegen látták utoljára, ahonnan elindult egy csoporttal az észak-ausztriai tábor, Mauthausen felé; két tábort is megnéztem, de az ő nevét nem találtam. Azt mondják, aki nem tudott gyalogolni, azt lelőtték az országúton.

Az Ajtófélfámon jel
vagy című versben mi-
ért írja mégis, hogy
„Nincsenek emlékeim,
/ és ha vannak sem ör-
zöm őket.” Dacból?

És hogyan kapcsolható
a felejtéshez Arany Já-
nos? „És fájó orcám
rángjon majd a szám-
hoz, / ha elfeledlek egy-
szer, Arany János” —
írja egyik versében.

A magyar identitás
jellemezésére mégis in-
kább a világirodalom-
ból hoz példát. Yeats-et
rőla szóló könyvében a
„Nyugat magyarja”
kifejezéssel illeti.

Nem fogadták be se-
hová, vagy inkább nem
akart kötődni sehová?
Ez az otthonos ide-
genség talán a kortár-
sakkal, az Újholddal
kapcsolatos viszonyát
is jellemezte?

Igen, fiatalkori dacból. Később írtam még apámról néhány verset,
az *Apu* című vers így kezdődik: „Emléke napszínű falakban. / A fa-
lak hült helye a Napban. / Árnyéka nőttön nő. A fény fia. / A temető
nem szerves kémia.” Támadnak az emlékek, előjönnek. Van, aki na-
gyon akar felejtetni, ezt-azt le is tagad. Erre csak rá lehet fizetni.

Én már megbékéltem vele, hogy ők ott vannak a múltam mélyén.
Mindig előjönnek, ha akarom, ha nem.

Isten őrizze, hogy elfeledjem, mindnyájunk apja — Vas István írja
rőla ezt. Arany annyi jót tett ezzel az országgal! Petőfivel együtt
megteremtette a magyar elbeszélő költészetet, verset, drámát for-
dított, és micsoda nyelvi leleménnyel! Nem baj, ha újrafordítják
azokat a verseket, drámákat, de az ő szövegei is élni fognak, amíg
él az ország!

Igen, ő nevezte így a hazáját, Írországot: „Nyugat Magyarországa”.
Van egy alapverse, Illyés Gyula fordította: „Ír földről hoz minket a
szél. / Nagy harag, kicsi tér — / korcs lesz az ember. / Anyám mé-
héből jövök én / elszánt szívemmel.” Angolul is szép, de magyarul
talán még szebb, Illyés remekül ráértett. Yeats végigkínlódta a ket-
tős identitást: ír születésű, de angol a költői anyanyelve. Egyszerre
otthonos és idegen számára ez a viszony. Yeats nem tudott gaelül,
az ősi kelta nyelven — ma már kevesen tudnak, bár az írek meg-
próbálják az iskolákba visszahozni ezt a nyelvet, de nehezen megy.
Ez olyan, mint amikor itthon az országúton látom néhány város
nevét rovásírással kiírva. Vajon hány ember tudja elolvasni?

Későn fogadtak el engem az Újholdasok, és ahogy említettem, na-
gyon félénk voltam. Két barátnőm, két remek költő, Székely Mag-
di és Tóth Judit még középiskolásként elment nagy költőkhöz, írók-
hoz, tanácsot kérni: Nemes Nagy Ágneshez, Tóth Eszterhez,
Pilinszkyhez, Weöreshöz, Ottlikhoz, Mátyáshoz, azt hiszem, még Rad-
nóti Miklós özvegyéhez, Fifikéhez is. Nekem ehhez nem lett volna
bátorságom.

Egyetemista koromban odaadtam egy hosszú elbeszélő költemé-
nyemet Baránszky Jób Lászlónak, a kor híres magyartanárának, azzal
a kéréssel, mutassa meg Illyés Gyulának. Baránszky visszaadta a ver-
set: nem viszi el Illyésnek, mert Illyés ki fogja dobni. Akkor nem ér-
tettem, persze most már tudom, nem volt az jó vers. Utánérzés volt.
A műfordításból tanultam meg írni, a szerkesztőimtől, mindig visz-
szakövetkeztettem a versírásra. Kemény iskola volt. Az egyik első
versemnek, amely az ÉS-ben jelent meg, ezek voltak a zárószorai: „Ne
sírj, csak egy álom illan, oson, / a villamoson, a villamoson”. Ez san-
zon, kilométerekre a modern költészettől. Szép Ernőt szerettem,
Emőd Tamást, Somlyó Zoltánt, Turcsányi Eleket. Aki dalolnak. Aki-
ket majdnem elfelejtettek. Semmim sem volt, csak formakultúrám és
gátlásaim. Nem baj, innen *volt* kiút.

Az Újholdasok a fordításaimra figyeltek fel. Joyce verseire, Dylan Thomas novellafüzérére: *Az író arcképe kölyökkutya korából*, amit Kassák Lajos is megdicsért. Pedig nem volt hibátlan. Nem tudtam még jól angolul, nem jártam külföldön, nem lehetett. Az egyetemen is „visszaszorított angolt” tanultunk, mert az angol volt „az imperialisták nyelve”, még a nyelvkönyvünk is szovjet volt, a Ganscsina-Vasziljevskája.

Hogyan emlékszik vissza a forradalomra?

Negyedéves egyetemista voltam a forradalom alatt, a helyünkön voltunk. A forradalomból az első négy nap volt igazán szép. Erről a négy napról egyszer Nemes Nagy Ágnessel is beszélgettünk. Nem lehet elfelejteni. Ismeretlenek megcsókolták egymást az utcán. Az ötödik napon már jöttek a börtönből a köztörvényesek, és ki lett rabolva a város. Erre nem szeret emlékezni senki. Göncz Árpád egyszer azt mondta: „Ahányan vagyunk, annyiféle 56 volt.” Több barátom börtönbe került a forradalom után. És nagyon jó, hogy Lukácsy András megírta a kivégzett Angyal István történetét. Kevés a hiteles tanú.

Ekkor már ismerte Nemes Nagy Ágnest?

1963-ban ismertem meg, és tizenöt évvel később olvasta el először alaposan egy könyvem, a *Kobaltországot*. Akkor, 1978-ban beült velem a Zserbóba és végigelemezte a kötet verseit, iszonyú boldog voltam. Utána többször egyszerre mentünk Szigligetre, azt hiszem, összebarátkoztunk.

Egyébként akkortájt készítettem egy interjúsorozatot az ÉS-nek „Mit olvasnak a gyerekek” címmel, Weöres Sándorral, Zelk Zoltánnal, Hárs Lászlóval és másokkal, és képzelje, Ágnest kihagytam, mert nem tudtam, hogy gyerekverseket is ír. Annyira röstelltem utólag!

És Pilinszkyvel volt kapcsolata Oklahoma előtt?

A zsűrizés előtt ismertem meg. Hajszal híján elhoztam neki a díjat, belebetegedtem, hogy nem sikerült. Nagyon fölkészültem, utolsó percig reménykedtem, hogy lesz magyar nagydíj. Naiv voltam.

Weöres Sándort ismer-te személyesen?

Weöres Sándorhoz és Károlyi Amyhoz viszonylag korán eljutottam, meghívtak, nagyon kedvesek voltak, levelet is írtak valamelyik könyvemről, sőt, Weöres írt egy kétsoros verset is: „Sok mindent tudsz már, te galád, / hogy a plafon szakadna rád!” Nagyon büszke voltam erre a versre! Később Károlyi Amy kritikát írt *A Spoon River-i holtakról*, erről a különös, halotti, verses kalandregényről, Edgar Lee Masters művéről, „Domesztikált kísértetek” címmel. Minden vers egy-egy halott, dermesztő volt fordítani, de fordítás közben élveztem a humorát is. Amyval — és Hajnal Annával — egyszerre fedeztük fel Emily Dickinson, aztán Sylvia Plath-t. És soha, soha nem voltunk féltékenyek mint fordítók egymás munkájára!

Mit gondol az Újholdas prózaírókról, a hatvanas években már

Mándy Ivánt nagyon szerettem. A volt osztályom néhány öregdiákjának — akiknek kéthavonta tartok irodalomórát — tanítottam nemrég Újholdasokat is a *Hajt az idő, nem vár* című antológiából, a

volt személyes kapcsolat velük?

Széchenyi Akadémia antológiája ez, Tarján Tamás válogatta. Iván arcképe minden írásából érzékenyen kirajzolódik, állandóan látom, ahogy figyel. Sajnos, Ottlik Gézá, Mészöly Miklóst csak felületesen ismertem. Fantasztikus nemzedék volt, az ember örül, hogy köze lehetett hozzájuk. Én összejárni csak Hajnal Annával, Tóth Eszterrel és Kassák Lajos feleségével, Klárral jártam; Klárinak egy kis cédu-láját most is őrzöm, ráírta: „Ugye, te tudod, hogy titokban én is író voltam?” Ezek az én barátaim mind valakinek az árnyékában éltek.

És Lakatos Istvánt hogyan ismerte meg?

Solymos Ida, aki főszerző volt akkoriban az irodalmi életben, mindenkit ismert, mindenkit mindenkivel összehozott, adott nekem egy listát azokról, akiknek föltétlenül példányt kell küldennem az első könyvemből (*Ajtófélfámon jel vagy*). Körülbelül húsz név volt a listán, a Lakatos Istváné is. Lakatos levelet írt nekem, hogy tetszik neki a verseskönyv, szeretne engem „a barátai között tudni”. Fel is mentem hozzá, hatalmas könyvtára volt, s egy óriásira nőtt, de nagyon szelíd kuttyója. Elmondta az életét, első szerelme, Marika zsidó volt, elvitték; túlélte a háborút, de a szerelmük nem élte túl. Pista gyönyörű verseket írt erről a szerelemről, azonosult a lány sorsával, de én nem tudom, lehet-e azonosulni. Nagy lelkeknek talán lehet. Ez az emlék lett a barátságunk alapja. És imponált nekem, hogy Pista latin szakos. Én is az szerettem volna lenni, de a Rákosi-kormány néhány évre eltörölte a latin szakot, az orvosok sem tudtak rendesen receptet írni. És Pista börtönben volt a forradalom után, a kihallgató tisztjének ellopta a ceruzabelét, azzal fordította Vergiliust! „Ha még két hónapig benn vagyok, az egész *Aeneist* lefordítottam volna! — mondta. — Így két ének hiányzott, azt utólag kellett lefordítanom.”

Lakatoshoz hasonlóan folyamatosan javította, újraírta a verseit. Mért?

El kellett érnem mindegyikkel egy bizonyos szintet. Éreznem kellett, hogy megállják a helyüket magukban is, egymás mellett is. Néha csak átszerkesztettem egy-két sort, de előfordult, hogy radikálisabban hozzájuk nyúltam. Egyre ritkábban van erre szükség.

A Viharkabátban található versek tehát már nem lesznek átírva? A legújabbak sem?

Nem, a régié nem. A legújabbak közül csak egy. *Testetlenül* címmel írtam egy verset az Isten mibenlétéről, a Mozgó Világban jelent meg. Nagyon nehéz verseskötet után megszólalni. Ez a vers szűk lett, a kevesekhez szól, kitágítottam a térből az időbe. Szeretném egyszer a két változatot együtt közölni, egymás mellett. Ez fontos lenne, mert eléggé távol élünk a versektől.

Annyira pesszimistán záródik a Viharkabát is...

Keveslem a világban a stabilitást. Nem tudom, ez pesszimizmus-e vagy józanság. Most már valóban nem Rimbaud hajója a részeg, hanem a kikötő, nincs honnan elindulni és hová megérkezni.

Közben viszont ott az Ábel üvölt, amiben

Nem győzhetnek a Káinok. Nem lehet nekik átadni a világot. Egy időre persze mindig átveszik, de hosszútávon nem lehet.

azt írja, hogy „Van erőd az életre még”. Van még ereje?

Végtére a háborúban is az Ábelek győztek, '56-ból is fennmaradt, ami szép volt. A magyarok, tapasztalatom szerint, kitűnő írók és kitűnő muzsikuskok, de nem jó politikusok — ha lehet általánosítani. Churchill, Roosevelt, De Gaulle nagy politikus volt, Willy Brandt és Helmut Schmidt is, tőlük kellett volna tanulni. Az öngyilkos Teleki Pál igyekezett korrigálni a helyzetet. Egy pisztolygolyóval. A felelősségvállalás itt nem megy.

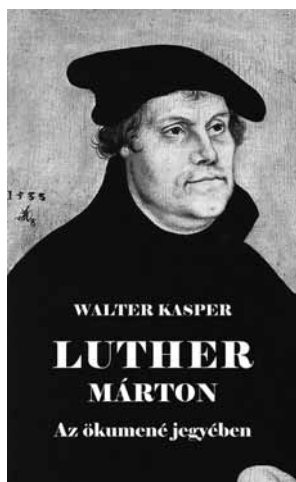
De legalább jó íróink most is vannak? Menynyire ismeri a fiatalokat? Mi a véleménye a mai költőkről? Van olyan, akinek nagyon kedveli a költészetét vagy egy-egy versét?

Vannak ma is jó versek, csak oda kell nézni. Sokat olvasom a közép-nemzedék munkáit. Ritkábban, de olvasom a fiatalokéit is. Halmai Tamás például tudja, kik az angyalok, vagyis foglalkozik a metafizikai létezéssel. Egészen más eszközökkel, de Villányi László is kiépített egy léten túli világot. Olvasom a költő-fordítókat, Tóth Krisztina, Szabó T. Anna, Mesterházi Mónika, Lázár Júlia, Imreh András, Lackfi János nagy formátumú verseit, s akinek Ferencz Győző mellett a legnagyobb prozódiai tudása van, G. István László írásait. Beszereztem Csehy Zoltán, Kemény István, Lanczkor Gábor, Miklya Zsolt, Orcsik Roland, Szálinger Balázs verseit; érdemes volt. Odafigyelek Németh Andrásra, aki magányos, mély kultúrájú verseket ír, Villányi G. Andrásra, aki ott-hon van Keleten, és Both Balázssra, aki a fiatalabbak közé tartozik, és empátiáért kétszer jelentkezett a Jóistennél. Elég lesz ennyi?

A világ távol él a versektől, de a költészetből még nem vészett ki a remény.

Budapest, 2016. november 19.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

WALTER KASPER
Luther Márton
Az ökumené jegyében

Emlékév kezdődik a reformáció 500. évfordulója alkalmából. Örvendetes, hogy a korábbi évszázadokra jellemző ellenségeskedést protestánsok és katolikusok között az utóbbi évtizedekben az egymás megértésére való kölcsönös törekvés váltotta fel, megkezdődött és ígéretes eredményeket is hozott az egységet kereső ökumenikus párbeszéd. Walter Kasper bíboros, aki tíz éven át vezette a Keresztény Egység Pápai Tanácsát, elkötelezett híve az ökumenikus párbeszédnek. Könyvében rendkívül kiegyensúlyozottan elemzi az 500 évvel ezelőtti történeteket, idézi fel Luther Márton alakját és tevékenységét, felvázolva a közeledés további útját.

Ára: 2.400 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

Isten és az emberi szellem

MARTIN BUBER

Részlet Martin Buber (1878–1965) vallásfilozófus *Isten-fogyatkozás* (*Gottesfinsternis*, 1953) című könyvéből, amely a közeljövőben jelenik meg magyarul a Typotex Kiadó gondozásában.

Ez a könyv a vallás és a filozófia közötti viszony különböző formáinak szellemtörténeti vizsgálatára támaszkodva azt mutatja be, hogy jelenlegi késői szakaszában a filozófia milyen szerepet játszik Isten és mindennemű abszolútum irreálissá üresítésében.

Amikor itt a filozófiával szembeállítjuk a vallást, akkor ennek megfelelően valláson nem a megnyilatkozások, ábrázolások és intézmények azon rendkívüli tömegét értjük, amit ezzel a névvel szoktak jelölni — és amelyre az emberek olykor jobban vágynak, mint Istenre —, hanem lényegileg Isten megtartását. Ez nem egy olyan kép megtartását jelenti, amit Istenről készített magának az ember, de még csak nem is az Istenbe vetett hitnek a megtartását, hanem a létező Isten megtartását. A Föld nem a Napra vonatkozó elképzeléséhez tartja magát (ha van neki), se nem a vele való összefüggéséhez, hanem magához a Naphoz. Az így felfogott vallással szemben a filozófiát gondolatmenetünkben a reflexió korai önállósodásától egészen a jelen kríziséig tartó folyamatában tekintjük, amelynek végső stádiumaként a gondolkodás leválik Istenről.

A folyamat úgy kezdődik, hogy az ember nem elégszik meg azzal, mint a filozófia fellépését megelőző korok embere, hogy az élő Istent — akit legelőször csak megszólított: a kétségbeesés vagy az elragadtatás kiáltásával, mely olykor Isten első neve lett — úgy képzelje el, mint valakit, mint egy dolgot a dolgok között, egy lényt a lények között, mint Az-t.

A filozofálás azzal kezdődik, hogy ez a valami a képzelet, a vágyak és érzések tárgyából egy fogalmilag megragadható gondolat-tárggyá válik, nevezzék akár „a beszéd”-nek (*logosz*) — mert úgy észlelték, hogy mindenben és mindenki meg szólal, válaszol, megszólít —, akár „a határtalan”-nak (*apeiron*) — mert minden korlátot, amivel az ember le akarta határolni, máris átugrott —, vagy bármi másnak. Ha az istenképzet elevensége nem vihető át ebbe a fogalmi képződménybe, akkor vagy mellékesen megtűrik — többnyire pontatlan formában —, olyasmiként, ami végső soron mégis csak azonos vele, legalábbis lényegileg függ tőle, vagy a gondolkodásra képtelen embereket segítő rossz szurrogátummá fokozzák le.

Ahogy a filozófiai gondolkodás halad a maga útján, az emberi szellem egyre inkább hajlamossá válik arra, hogy e koncepcióját, az abszolútumot, a gondolkodás adekvát tárgyaként egybeolvassza saját magával, az emberi szellemmel. Az eszme, ami kezdetben a

gondolkodásban szemlélt tárgy volt, e folyamat során végül az eszmét gondoló szellemnek a potencialitásává válik, amely önnön aktualitását e folyamat során nyeri el; a szubjektum, ami úgy jelent meg, mint ami a létnek adja át magát, hogy a szemléléssel szolgálja, immár saját magát nyilvánítja a lét mindenkori előidézőjének. Ad-digra minden előttünk adódó valóság; minden, ami odalép hozzánk és hatása elfog bennünket, minden partneri létezés feloldódik a szabadon lebegő szubjektivitásban.

A következő lépés már a számunkra ismerős stádiumhoz vezet el, amit végsőnek gondolnak, és játszadoznak végső voltával: az emberi szellem, amely uralmat tulajdonít magának művei felett, fogalmilag megsemmisíti az abszolút érvényességet és az abszolútumot. Éppenséggel beképzelteti magának, hogy ő, a szellem továbbra is megmarad, mivel minden dolog hordozója és minden érték megalkotója; igazából azonban az abszolút érvényességgel egyetemben önmaga abszolút voltát is megsemmisítette. A szellem mint önálló lény immár nem létezhet, már csak e névvel megcímkézett produktumok léteznek, melyeket humán egyedek állítanak elő, akik szellemet tartalmaznak és választanak ki, mint a nyálat vagy a vizeletet, és legrealisabb agóniájuk órájában majd „kiadnak”, ha ugyan nem vált „üzemképtelenné” bennük már korábban.

Csak ebben a stádiumban történik meg, hogy a gondolkodás le-válk Istenről, mert csak most vágja le a filozófia saját kezét, amivel megragadhatta és megtarthatta volna.

Hasonló folyamat megy végbe azonban a másik oldalon, magának a (szokásos tág értelemben vett) vallásnak az alakulásában is.

A hitviszony valóságát, az ember megállását az isteni valóság színe előtt, a párbeszédként felfogható világtörténelmet, mindezt ősidőktől fenyegette az a törekvés, hogy az ember hatalomra tegyen szert a túlonnani fölött. Ahelyett, hogy az adottságokat, a történeteket olyan felhívásnak értelmezné, mely cselekvő válaszra szólítja fel, ő maga akar követeléseket támasztani a figyelmes odahallgatás kötelessége nélkül. Így szól: „Hatalmam van a hatalmak fölött: megidézem őket”. És ez azután különféle módosulásokkal minde-nütt folytatódik, ahol rítusokat ülnek anélkül, hogy oda is fordul-nának ahhoz a Te-hez, akinek jelenlétére valójában vágyanak.

A hitviszony másik hamis vallási ellentétpárja, ami nem oly ele-mi módon hatékony, mint a megidézés, hanem az intellektus érett erejével hat: a leleplezés. Itt az ember azzal az igénnyel lép fel, hogy képes fellebbenteni a nyilvánvaló, a kinyilvánított tartalmakat a rejtettektől elválasztó leplet, és elővezetheti az isteni titkokat. Így szól: „Tudója vagyok az ismeretlennek, és tudomásra is hozom”. Az ál-lítólagos isteni Erőt, amit a mágus úgy kezelt, mint valami techni-kus a készülékét, a gnosztikus felfedi, s ezzel feltárja az egész me-chanikus isteni gépezetet. Nem egyedül a „teozófiák” és társaik örökölték ezt a magatartást, némely teológiában is felfedezhető az értelmező mozdulat mögött a leleplező.

Ennek a jelenségnek — hogy az Én-Te helyére valamiféle Én-Az viszony lép — számos formáját találjuk amaz újabb vallásfilozófiában, amely a vallás „megmentésére” vállalkozik. Itt a szóban forgó viszonyban szereplő „én” mindinkább a „vallási érzület” „szubjektuma”-ként, egy gyakorlatias hitdöntésnek és ehhez hasonlóknak a hasznélvezőjeként lép előtérbe.

Ennél azonban sokkal fontosabb az a vallás legbensőbb lényegébe hatoló folyamat, melyet a hitcselekvés szubjektivizálásának nevezhetünk. Lényegét az ima példáján lehet a leginkább megvilágítani.

Imának tömören azt az Istenhez intézett emberi beszédet nevezzük, ami — bármi legyen is az ima tárgya — végső soron az isteni jelenlét megmutatkozását kéri, azt, hogy e jelenlét dialogikus formában megérezhető legyen. Ezért a valódi imaállapot egyetlen előfeltétele, hogy az ember egészen rendelkezésre álljon e jelenlét számára, teljesen feléje forduljon, s fenntartás nélküli spontaneitásnak engedje át magát. Ennek a gyökérszétről kibomló spontaneitásnak időről időre sikerül leküzdeni mindent, ami zavarja az imát és eltéríti az imádkozót. Ám a szubjektivizáló reflexiónak ebben a mai stádiumában nemcsak az imádkozó ember koncentrációját, hanem még a spontaneitását is támadás éri. A támadó a tudat, a konkrét ember felettes tudata, amely tudja, hogy imádkozik — hogy *imádkozik*, és hogy *ő* imádkozik. És a támadó leküzdhetetlennek látszik. Az Isten felé forduló énnak szubjektív tudása van a saját odafordulásáról, az aktuson kívül maradó maradék-én visszatartja önmagát, és tudása tárgyaként tekint az aktusra — ez pedig megfosztja lehetőségétől a pillanatot, és megtöri spontaneitását. Hogy ez mit jelent, azt a sajátosan modern, de Istent még nem elengedő ember tudja: aki nincs jelen, az nem észlel jelenlétet.

Mindezt helyesen kell érteni: itt nem a modern ember ismert betegségének pusztán sajátos esetéről van szó, arról, hogy nézőként kell jelen lennie saját cselekvéseiben. A modern ember az abszolútum megvállásába viszi bele az abszolútummal szembeni hűtlenséget, s a bizalom kinyilvánítása közepette hat hűtlensége a közte és az abszolútum közötti viszonyra. És most már tekintete is, a lát szólag Istent megtartó ember tekintete is az elsötétült transzcendenciára vetül.

Mire gondolunk, amikor istenfogyatkozásról [*Gottesfinsternis*] beszélünk, amely éppen most történik? Hasonlatunkat arra a roppant előfeltevésre építjük, hogy „szellemi szemünkkel”, vagy inkább: lényeglátó szemünkkel úgy vagyunk képesek Istenre tekinteni, ahogyan a testivel a Napra, és hogy létezésünk és az ő létezése közé léphet valami, ahogyan a Föld és a Nap közé. Hogy létezik lényegpillantás, egészen illúziómentes pillantás, ami nem képeket alkot, hanem egyáltalán a képalkotás lehetőségét adja, ezt a világ egyetlen más instanciája sem mondja, csak a hit, és ez nem bizonyítás, hanem csakis tapasztalás dolga; az ember megtapasztalta. És a másikat, a közbelépőt, manapság azt is tapasztalja az ember. Erről be-

szélek, amióta csak megtapasztaltam, és olyan pontosan, amennyire csak ismeretemből telik.

Az embernek kettős természete van: olyan lény, aki éppúgy „alul”-ról származik, mint ahogyan „felül”-ről küldött. Ez határozza meg alapvető tulajdonságainak kettősségét. Ezek nem az egyes ember önmagáért való létének a kategóriái, hanem csak az ember társas létének a kategóriáiként ragadhatók meg. Mint küldött, az ember a létező társaságában létezik, ami elé helyezve van. Mint „alulról származó”, a világban található többi létező közepette létezik, melőlük van helyezve. E kategóriák közül az elsőnek az Én–Te, a másodiknak az Én–Az viszonyban van az eleven valósága. A második viszony mindig csak a létezőnek az aspektusaihoz visz el bennünket, soha nem a teljes létéhez; még egy másik lénnel való legbensőségebb kapcsolatot is aspektus árnyékolja, ha a másik nem lett a számomra Te. Egyedül az első viszony alapít lényegszerű közvetlenséget köztem és egy létező között, és éppen ezáltal nem aspektusokban részesít róla, hanem őt magát hozza el — természetesen csak a vele való egzisztenciális találkozásba, nem pedig abba a helyzetbe, hogy őt magát a létben objektíve megfigyeljem; mihelyt objektív megfigyelésre váltok, ismét csak aspektussal és mindig is csak aspektussal van dolgom. Isten elé egyedül Én–Te viszonyban állhatunk oda, mert ő róla, abszolút ellentétben minden más létezővel, nem nyerhető objektumszerű aspektus; a látomás sem nyújt semmiféle tárgyilag szemlélhetőt, és ha valaki, aki kitétetett a teljes Én–Te kapcsolatnak, utána arra törekszik, hogy valamilyen utólagos képet rögzítsen róla, máris elveszítette a látomást.

Mármost az Én–Te és az Én–Az viszonyban az Én nem ugyanaz. Ahol és amikor valaki a körülötte lévő lényeket a megfigyelés, a megfontolás, a használat — ez lehet akár gondoskodás vagy támogatás — tárgyának tekinti, és így kezeli, ott és akkor egy másik Én szólíttatik meg, egy másik Én tevékenykedik, ott egy másik Én áll fenn, mint ahol és amikor valaki lénye egészével egy másik lény elé áll, és lényegkapcsolatba lép vele. Aki mindkettőt ismeri a maga sajátosságában — és ez az ember élete, hogy mindkettőt megismerje a maga sajátosságában, és újra és újra mind a kettőt —, az tudja, miről beszélek. A kettő együtt építi föl az emberi létezést, csupán azon fordul a dolog, hogy a kettő közül időről időre melyik az építőmester, és melyik a segédje. Még inkább pedig azon fordul, hogy az Én–Te viszony marad-e az építőmester; hiszen magától értődően segédként nem alkalmazható, és ha nem parancsol, már hanyatlóban van.

Korunkban óriási mértékben felfúvódott az Én–Az viszony, szinte háborítatlanul bitorolja az irányító és parancsoló posztot. Ennek a viszonynak az Én-je mindent birtokló, mindent előállító, mindent kezelni tudó Én, amely képtelen Te-t mondani, képtelen egy lénnel lényegszerűen találkozni. Ő uralkodik a jelen órában. Ez a minden-
nel szemben erőszakossá vált éenség, mindahány Az-zal körülötte, természetszerűen nem képes elismerni sem Istent, sem bármilyen

valódi, az ember előtt nem emberi eredetűként megmutatkozó abszolútumot. Közbe lép, és eltakarja előlünk az égi fényt.

Ez hát a mi óránk. De vajon milyen lesz a következő? Modern babona, hogy egy korszak karaktere végzetként határozza meg a következőt. Ezért az ember hagyja, hogy kora előírja számára, mit lehet és mit szabad cselekednie. Az árral szemben nem lehet úszni, mondja. De talán egy másik, még rejtett forrású áramlattal? Másik képpel: az Én–Te viszony katakombákba vonult — ki tudja megmondani, micsoda roppant erővel fog előlépni onnan! Ki tudja megmondani, mikor parancsolják vissza az Én–Az viszonyt ismét a maga segítő helyére és dolgára!

Az embernek, ennek a testben létező lehetőségnek a történelmében a legfontosabbak a mindenkor megtörténő, korábban nem látott vagy figyelembe nem vett erők által meghatározott fordulatok. Magától értődően minden korszak bizonyos folytatása az előzőnek, ám a folytatás lehet megerősítés és lehet tagadás. Valami zajlik a mélységben, aminek még nincs szüksége névre; de holnap már megtörténhet, hogy felülről, a földi fejedelmek feje fölött, intenek neki. Az istenfény elsötétülése nem kialvás; holnap már kitérhet előle az, ami elé lépett.

Gáspár Csaba László fordítása

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

EBERHARD SCHOCKENHOFF

Elszántság és szembeszegülés

A vértanúk életének tanúságtétele

A vértanúkról az első századok keresztényüldözései jutnak eszünkbe: azok a szentek, akik életük árán is megvallották hitüket Krisztusban. Sokakat meglepett, amikor II. János Pál pápa a 20. századot a *vértanúk századának* nevezte. Fájdalmasan igaz ez a kifejezés, hiszen itt Európában is számos keresztény szenvedett vértanúságot a két nagy diktatúra idején, más földrészekeken pedig még többen áldozták életüket hitük megvallásáért, embertársaik iránti szeretetből vagy éppen az igazságosságért és a békéért folytatott küzdelemben. Sokaknak pedig pusztán azért kellett meghalniuk, mert keresztények.

A szerző az őskeresztények halálos elszántságát hasonlítja össze a mai kor vértanúival, elgondolkodtató példát állítva szemünk elé. Elemzéseit Gárdonyi Máté tanulmánya egészíti ki, amely napjaink magyar vértanúit mutatja be. Ára: 2.900 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

6x

Villányi László: egyszer csak

Egyszer csak... elmúlik, lezárul, vége — vagy épp (újra) megjelenik (például álomban, álmunkban), felmerül (az emlékezetben, emlékeink között). Villányi László legújabb verseskötetének talányos címe a kötetbe foglalt versanyagból következően legalábbis ilyen, részben általánosnak tűnő, részben a líra örök témáinak számító végkövetkeztésekhez vezet el az olvasót. De ez nem ilyen egyszerű, hiszen a versek részben ravasz és frivol módon, mégis nagyon finoman lépnek túl az általános(ítható)ság alacsonyra képzelt lécén, részben arról győzik meg olvasójukat — ha még nem tudná —, hogy az „örök” lírikusi témák a líragyományban a formák, a versbéli megszólalásmód, a szemléletmódok stb. ezeregy változatában konstruálódnak verssé — nem szólva a lírai én leírhatatlanul sokféle (hol közeli, hol distanciát tartó, hol a két véglet között valóban kimeríthetetlen számú változatot kínáló) pozíciójáról. Mindehhez még abbéli kételyünket is hozzátehetjük, hogy — gondolkodjunk akár versben, akár csupán köznapiszférában, csak úgy, magunkban, magunknak (mely utóbbi, még ha művészetben in-neni is, ugyanúgy élet-, illetve létreflexió) — gyakran végkövetkeztetések sincsenek.

Ez a finom bizonytalanság, ami a minden- napokra hulló, azokból felépülő (felépített) életünket, létünket lengi be, veszi körül, Villányi László több évtizede íródo lírájának egyik legstabilabb, legállandóbb versanyaga. Ami vagy aki ma van, holnap már nem biztos, hogy létezni fog, mert megszűnik, kihűl, bevégezzi létét, vagy csak számunkra végzi be, s nem létezik tovább. Ugyanakkor pedig, ami egykor a miénk volt, továbbra is az marad, nem tudjuk kitörölni, nem tudja kitörölni magát belőlünk, hiszen a legváratlanabb pillanatokban merül fel álmainkban, emlékezetünkben. Ahogyan olykor az elkövetkező idők is felsejlenek, kiismerhetetlenül, ismeretlen titkokat rejtegetve. Majd minden múltira vonatkozó képzelet és emlék, jövőre irányuló képzelgés szertefoszlik, s marad a jelen, a most: az, ami van. Tulajdonképpen nem másról, mint a művészet(ek) örök két dimenziójának, valóság és képzelet, valóság és fikció játékaról, gyakran szétválaszthatatlanul egybeáramló jelenlétéről van szó.

Az emlékezet (a hogyan történt) és a képzelet (hogyan történhetett volna; jövő időben: mi várható) narratívája különös akcentust kap az emberélet kulcsfontosságú temporális határzónái-

ban. Márpedig Villányi László mostani verseskö-tete hangsúlyos módon utal a 6x, a hatvanadik életév (tágabban az e körüli életévek) fordulatot hozó valóságreferenciájára. Ezzel a verstémával olyan kontextusba írja bele magát, amelynek rokon alkotásait nemcsak József Attila (*József Attila, József Attila, Április 11 stb.*) vagy Kosztolányi Dezső (*Most harminckét éves vagyok, Ha negyven-éves...*) születésnapjainak versei, hanem a kortárs magyar líra olyan alkotóinak ebbéli szövegei is jelzik, mint például a hol József Attila, hol Kosztolányi előbb említett verseit a posztmodern jegyében újraíró Tóth Krisztina (*Porhó, Delta*), Kovács András Ferenc (*Bírádóimhoz, Negyvenkedés, Álmatlanság*), Parti Nagy Lajos (*Egy lopott kádé*), Balla Zsófia (*Az élő forma*) stb. Villányi finom író-niával előbb Ammoniteszhez és a mítoszi végtelen „örök idők”-höz hasonlítja magát, a semmivel fel nem oldható ellentét ironikus felvillantásával („Ammonitesz a Tethys-óceánból; / nézi az én hatvan évemet, / nézem az ő százötvenmillió évét.” — *Ammonitesz*), majd csalóka látszatként, mintegy rossz viccként könyveli el a 6x-et (*Húsz*), persze tudván azt is, hogy mindez egyrészt csu-pán a humor szintjén tartható öncsalás, másrészt — tragikusabbra fordítva — vannak rég halott barátok, az eddigi verseskötetekben és itt is fel-merülő halott felmenőkről (lásd *Kilenc hónap*) nem is szólva.

A téma kulcsverse (s a kötet egyik legsikerültebb költeménye egyben) a *Hatvanévesen*, amely a világirodalmi és magyar irodalmi hagyomány széles csapásain haladva veszi számba, kivel mi történt ennyi idős korban, ki élt, ki halt (termé-szetes vagy erőszakos módon), s kit hogyan súj-tott, netalán ösztönzött ez az életkor. Igazi, lírá-val átlelkésített irodalomtörténeti breviárium jön így létre:

Néhány hónap híján megélte a hatvan évét Dosztojevszkij és Pilinszky, élt volna, de Auschwitzban megölték Karácsony Benőt és Farkas Istvánt, halott volt Kosztolányi, Krúdy és Kormos, szintúgy Rilke és Proust, köszvény kínozza Turgenyevet, Tolsztojt a lelkiismeret, Kavafisz nyugalmazott tisztviselő, Borges teljesen vak, még nem tud a munkaszolgálatról Szép Ernő, már nem fest Csontváry, legfeljebb néhány lépésre mozdul ki otthonából Holan, Michelangelo a Sixtusz-kápolnában az utolsó ítéleten dolgozik, Nabokov a Gyér világot, Arany az őszikéket írja, befejezi a Vonzások és választásokat Goethe, nagy formában van Vas, Kálnoky, Jékely és Weöres, én meg várakozom, örökké várakozom, otthonom a várakozás.

(*Hatvanévesen*)

További kérdés viszont, hogy hogyan viszonyul az én-t sorsszerűen érintő élettényhez maga a lírai én. Erre az egyik lehetséges, ám a kötet egészének hangnemét uraló válasz a *Sors* című vers első felütéseiben hangzik el, amelyben a költő a kötete mottójaként kiemelt Vang Szent-á-féle bölcsességet igyekszik követni (*Öleld át sorsod, panasztalanul!*), ami nem más, mint a dolgok bölcs, sztoikus tudomásulvétele.

A sors e panasztalan átölelése során, mintegy leltárként, fel-felvillannak azok a versmotívumok, amelyek Villányi régebbi köteteiből is ismerősek: az anya, az anya halála, a gyászév, a válás, személyek, idők, az eddigiek során érintett terek (Beregszász, az Alpok, a Kárpátok, a Vérke, a Dráva, a Rába, a töltés, az ártér, a holtág). Különösen hangsúlyos a múlt, amely talán a jelent is alakíthatta volna más módon, valamint az idők megsokszorozódásának eredményeképpen megsokszorozódó én. Az egykori és a mostani én olykor egymásra rajzolhatatlan identitása nemcsak az idő múlásának, hanem a személyiségváltozásnak is lenyomata.

Akinek életét élte, az ő keresztnevéen szólították már, naplójában találta, amit éjszakánként a másik írhatott volna, (...) aki hiteles tanúja se lehetne énjének.

— áll a *Tanú* című költeményben. Vagy:

Nézi a mozgóképen azt a valakit, akiről kimondják: ő, s bár ismerős vonásokat, gesztusokat lát, lehet, az utcán köszönés nélkül menne el maga mellett (...)

(Ismerős)

Élni nem más, mint létrehozni valamit, valakit magunkból, megalkotni önmagunkat, személyiségünket. Majdhogynem mindennapi program, mondhatnánk, legfeljebb e műveletre a már említett időbeli fordulópontokon nagyobb fokú figyelem vetül. Miközben semmi új nem történik velünk, legfeljebb önreflexiónk intenzívebb.

Villányi László költészetének épp ez, a vers, a költészet líraiságát mélyen megőrző (ön)reflexió adja meg dinamikáját. Ez a fajta reflektáltság állítja új fénybe régebbi témáit, élményeit, motívumait, miközben a vágyott, meglett, elvesztett, keresett, majd újra meglett (újra elvesztett... stb.) harmónia, a Másik közelségének áhítata s a két embert egybefűző erotika továbbra is végigkíséri ezt a költészetet.

A megélt életek nyilvánvalóan távlatot adnak e versvilágot benépesítő történeteknek, emlékeknek, érzeteknek, motívumoknak. Ebből a perspektívából rajzolódik ki a verseskötet két újnak tűnő, több alkalommal is visszatérő, sokértelmű motívuma: a *kulcs* és a *labirintus*. Elfördi-

tani a kulcsot idegen lakások vagy azok ajtaján, akik már rég elfeledték a földi létet, labirintusnak látni az elmúlt életek időbeli rajzolatát, meg nem élt életek labirintusába tévedni stb. Végül, a kötet záró verseiben mindkét motívum erőteljes erotikus kisugárzást (is) kap (*Regény, Holtág, Kulcsszavak*).

Évek óta figyelem, hogyan tud megújulni Villányi László költészete anélkül, hogy élesebb fordulatokat venne. Eddigi tizenöt kötete során voltak úgynevezett „tematikus” programokat megvalósító szövegei. Ilyen volt például az anya-verseket létrehozó, *mondja édesanyám* című, 2009-ben kiadott kötete vagy az ismeretlen költőnk verseit felsorakoztató *valaki majd* 2008-ban, mely utóbbi egyben szereplíra is. A már címében is nagyon visszafogott, cseppet sem hivatkozó *egyszer csak* semmilyen hasonló összefoglaló koncepciót nem tűz ki célul. Egyszerűen újra végigpörgeti ezt a költészetet az idő, az idők (a személyes s részben a történelmi idő) dimenzióin, miközben leplezetlenül a személyesre, az intimre, a finom intimitásra és erotikára helyezi a hangsúlyt. Mintha csak a családi legendáriumból megismert, meg nem élt életek ellenpéldája nyomán kívánna haladni, tudván, hogy a (lét)-idegenség és a fojtogató magány harmóniával, erotikával, intimitással — a másik közelségével — győzhető le.

Külön bekezdést érdemel Villányi László formabravúrja, amelynek keretén belül egyfajta laza szabályosság által gyakorol az elvben képlekeny emlékek, érzetek felett poétikai kontrollt. A Villányi-versnek az eddigiek során kialakult néhány jellegzetes változata, melyek közül az egyiket a háromsorosok (vagy négy sorosok) formai minimalizmusa képviseli. Új verseskötetének négy részbe sorolt szövegei között az I. rész költeményei tartoznak ide leheletszerűségükkel, ám ugyanakkor a haiku-, waka- vagy koan-szerű versek tömörségével is. A három további ciklus egy szintén régebbi Villányi-féle formátípus megjelenítője. Itt hosszabb és több sorú, szinte prózaversszerű szövegek sorakoznak, amelyek újdonsága most abban rejlik, hogy egy-egy ilyen tömörszerű költemény mindegyike egy-egy áttetszővé csiszolt, hosszabb versmondat.

A négy ciklus mindegyike 11–11 versből áll, ily módon kölcsönözve formát a formátlanak, amilyennek a múlt időt éljük meg. Egy hat évtizednyi életidő mögött nyilvánvalóan van vagy négy évtizednyi vagy majdnem annyi költői gyakorlat. Nem kevés idő, bár az idő múlását annak tartalma minősíti. Villányi László ezek alatt az évtizedek alatt kialakított egy jellegzetes lírai versbeszédet, amely szinte költői vízjelévé vált, s amelynek újabb és újabb eredményeit

mindig élmény kézbe venni. Mintha a „nagy”, „komoly” témákat demonstráló költészet ellenében írná szenzuális verseit, kiemelve azt a fajta látás- és érzékelésmódot, amely a líra műnemének legsajátosabb vonásait egyesíti. (*Cédrus Művészeti Alapítvány — Napkút Kiadó, Budapest, 2016*)

HARKAI VASS ÉVA

**GUSTAVO GUTIÉRREZ –
GERHARD LUDWIG MÜLLER:
A SZEGÉNYEK OLDALÁN
A felszabadítási teológia**

Csak az tudja igazán értékelni e nem is túl terjedelmes könyv igazi, valóban „korszakos” jelentőségét, aki folyamatosan nyomon követi a jelenkori teológia és egyház életét. Csaknem fél évszázaddal ezelőtt bukkant fel először a „felszabadítási teológia” kifejezés egy fiatal perui teológusnak egyik előadásában. Néhány évre rá, 1971-ben könyvben is napvilágot látott a *La teología de la liberación*, amely mintegy zászlóshajója lett egy hatalmas teológiai és egyházi mozgalomnak az amerikai kontinensen. Az elnevezés mögött számos, egymástól nagyon különböző kezdeményezés állt, közös volt azonban bennük egyrészt a társadalmi-politikai háttér, a Dél-Amerikában uralkodó katonai diktatúrák, a súlyos társadalmi igazságtalanságok, a szegények elnyomása. Másrészt pedig az erre adott keresztény válasz: az egyháznak ki kell állnia a szegények, a kizsákmányoltak mellett. Ez a felismerés már a II. Vatikáni zsinaton megszületett, de a rákövetkező években egyre hangsúlyosabbá vált. „Ez a szegények órája, a szegények anyai egyháza misztériumának az órája”, hangzott el a zsinaton. A „szegény és szolgáló egyház” fogalmát még jobban konkretizálta a zsinat befejezésének 20. évfordulóján egybehívott szinódus: „Az egyház egyre erősebben tudatára ébredt a szegények, az elnyomottak, a peremre szorítottak szolgálatára szóló küldetésének”.

Jelentősen eltérőek voltak azonban a módszerek, ahogyan az „opció a szegényekért” célkitűzését Latin-Amerikában megvalósították. A szegények melletti kiállás legradikálisabb formáját azok a papok és szerzetesek választották, akik — hivatásukat feladva vagy attól megfosztva — közvetlen politikai szerepet vállaltak a demokratikus jogokért folytatott harcban, illetve az új, forradalmi kormányokban. Sokakat azonban pusztán azért gyilkoltak le, mert felszólaltak a szegények jogaiért és a katonai junták kegyetlenkedései ellen, mint Oscar Romero érsek. Mindezek azonban inkább elszigetelt esetek maradtak, bár jellegüknél fogva igen nagy médiavisszhang követte őket.

Világmeretű jelentőségre tett szert azonban a latin-amerikai teológusok által kidolgozott felszabadítási teológia, amely a keresztények részvételét sürgette a felszabadítás folyamatában. Kiindulásukban hivatkozhattak XXIII. János, VI. Pál és főleg II. János Pál pápa határozott kiállására: „A társadalmi tanítás meghirdetése és terjesztése valóban hozzátartozik az egyház evangelizációs küldetéséhez”. Az „új” teológia fő célkitűzése: hangot adni az elnyomott, az élet peremére szorított szegényeknek és az Evangélium szellemében kritikusan megvizsgálni az igazságtalan, bűnös társadalmi, gazdasági és politikai struktúrákat, és harcot folytatni ellenük. Gutiérrez alapkérdése: „Hogyan mondhatom el a szegénynek, hogy Isten szereti?” Három értelemben beszél felszabadításról: „az embernek a világhoz úrként, az emberhez testvérként, Istenhez gyermekként való viszonya szerint”. Csak ilyen módon lehet Isten uralmát érvényre juttatni a történelemben. „Az új evangelizáció sarokpontja a közvetlen elköteleződés a szegények iránti szüntelenül új szeretet mellett.”

Meghaladná egy recenzió kereteit annak felvázolása, hogy ez az alapfelismerés hogyan bontakozott ki a különböző teológusok munkáiban, akiket a „felszabadítási teológia” összefoglaló név alá szoktak sorolni. Arra sincs mód, hogy ismertessük azokat a konfliktusokat, amelyeket az egyes teológusok nézetei kiváltottak. A latin-amerikai püspökök között is akadtak heves ellenzői ennek a teológiának, végeredményben azonban a Latin-Amerikai Püspöki Konferencia (CELAM) a hetvenes évektől magáévá tette a szegények melletti opció kötelezettségét, s ezt II. János Pál pápa ismételtén megerősítette. „Ha az egyház fellép az ember védelmében és az emberi haladásért, akkor ezt missziós küldetésének részeként teszi. (...) Az Úr alakítsa át a szíveket és humanizálja a politikai és gazdasági rendszereket!”

Kétségtelen, hogy az irányzathoz tartozó teológusok számos — ma már túlhaladottnak tekintett — nézetet is felhasználtak elemzéseikben. Ezek közül az egyik legfontosabb az volt, hogy a társadalmi helyzet elemzésében többen kritikátlanul felhasználták a marxista ideológiát. Pedig a személy igazi szabadságához nem elég az igazságtalan társadalmi struktúrák megváltoztatása, szükség van az egyének megtérésére. Jogos kritikát váltott ki az is, hogy egyesek a Szentírást egyoldalúan politikai szempontok szerint értelmezték, s ennek megfelelően az Isten Országát mintegy azonosították az emberi társadalom felszabadításáért folytatott mozgalommal, amelyben az ember önmagát váltja meg. E szélsőséges nézetek veszélyeire, a bennük rejlő

hiányosságokra és egyoldalúságokra először a Nemzetközi Teológiai Bizottság hívta fel a figyelmet, majd a Hittani Kongregáció adott róluk részletes értékelést két nevezetes instrukciójában 1984-ben, majd 1986-ban. Több teológust felszólítottak nézeteiknek felülvizsgálatára, némely állításuk visszavonására. A továbbvezető utat maga XVI. Benedek pápa (a 80-as években a Hittani Kongregáció prefektusa) vázolta fel a CELAM legutóbbi, 2007-es konferenciáján: „Az igazságos struktúrák sohasem lesznek végleges módon teljesek. (...) Isten jelenléte, a barátság a megtestesült Isten Fiával, az ő szavának fénye: ezek mindig alapvető feltételei annak, hogy az igazságosság és a szeretet hatékonyan jelen legyen társadalmainkban.”

Nagyot változott a világ az azóta eltelt három évtizedben. A marxizmus mint egy diktatúrát igazoló ateista ideológia eltűnt a porondról, több latin-amerikai országban demokratikus kormányok kerültek hatalomra, tisztult és spiritualizálódott a felszabadítási teológiát művelők gondolatvilága, nagyrészt elcsitultak a konfliktusok Rómával és a CELAM-on belül is. Így kerülhetett sor arra, hogy 2004-ben Gustavo Gutiérrez az akkori regensburgi püspökkel, Gerhard Ludwig Müllerrel közösen adott ki németül egy könyvet a felszabadítási teológiáról *An der Seite der Armen. Theologie der Befreiung* címmel. A könyv komoly meglepetést okozott, hiszen a konzervatív nézeteiről ismert Müller püspök nagy tisztelője Benedek pápának, aki 2012-ben a Hittani Kongregáció prefektusává nevezte ki. A „négykezes” könyv keletkezésének háttérét akkor értjük meg, ha ismerjük Gutiérrez és Müller sajátos barátságának történetét. Müller fiatal dogmatika professzorként 1988-ban több tanártársával együtt részt vett Peruban egy szemináriumon, amelyet Gutiérrez tartott a felszabadítási teológiáról. Itt rádöbbsent arra, hogy az akkor már világhírű teológus ugyanakkor egy nyomornegyed plébániájának vezetője, aki valóban a szegények között él. A kényelemben és jólétben élő német professzor ettől kezdve másfél évtizeden

keresztül minden nyáron heteket töltött Peruban a szegények között, életközösséget vállalva velük. Tapasztalatai nyomán átértékelte a felszabadítási teológiát, legalábbis annak Gutiérrez-féle olvasatát. Megállapította, hogy „nincs alternatíva az evilági jólét és a túlvilági üdvösség, a kegyelem és az emberi cselekvés között”. Felismerte, hogy az opció a szegényekért Istennek önmagát ajándékozó jóságából táplálkozik, amely kivételes szeretettel fordul a történelem gyöngéihez és megalázottjaihoz. „A szegények melletti elsődleges döntés gyökerénél Isten szeretetének önjándékozása áll.” „Az evangelizáció Isten ingyenes szeretetének örömhíre, amely arra ösztönöz, hogy síkra szálljunk az igazságosság követeléséért, a felszabadításért mindenfajta elnyomás alól és az élet Istenével való közösségért. Isten és ember szeretete egyetlen valóságot alkot.”

A 2004-ben íródott könyv csak most jelent meg magyarul — az immár letisztult felszabadítási teológia első és hiteles üzeneteként. Gutiérrez — számunkra is megszívlelhető módon — folytatja a neokapitalista vadkapitalizmus kritikáját, síkra száll a szegények, a peremre szorultak, a menekültek érdekében, ugyanakkor Müllerrel együtt felvázolja egy jövőbeli globális teológia horizontját: Európában a modernitással és a szekularizációval kell a teológiának szembenéznie, Latin-Amerikában a szegénységgel, Ázsiában a vallási pluralizmussal.

(*Utójáték*. Hogy a szegények melletti opció mennyire mélyen megérintette Müller bíborost, mutatja az is, hogy 2014-ben visszatért a szegénység témájára. *Armut. Herausforderung für den Glauben* című új könyvéhez maga Ferenc pápa írt előszót. Ebben Müller részletesen elmondja barátsággá mélyülő személyes kapcsolatát Gutiérrezzel, ismerteti a felszabadítási teológia 30 éves történetét, majd közli a barátjának két előadását, aki itt is megismétli: „Testvéreink szenvedő arcában Krisztus arcát kell fölfedeznünk”.) (Ford. Török Csaba; *Új Ember*, Budapest, 2016)

LUKÁCS LÁSZLÓ

HELYESBÍTÉS

A 2016. decemberi számunkban megjelent *Stella Maris* és *A 23. zsoltár* című versek szerzője helyesen: Balázs Ákos Jeromos. A szerző és olvasóink szíves elnézését kérjük. (A szerk.)

KÖNYVEK KÖZÖTT

JEZSUITA ARCÉLEK

Két közismert, köztiszteletnek örvendő jezsuita szerzetes tekint az olvasóra a rendi kiadó jóvoltából megjelent életrajzi könyvének címlapjáról. Egyikük a jezsuiták alighanem legidősebb magyarországi szerzetese, az írásaival főként a Szív folyóiratban jelentkező Nemeshegyi Péter, a másik, a 85. életévén túl is hallatlan aktivitású, sokoldalú Szabó Ferenc. Mindkettejük élete már-már romantikus, azaz regénybe illő, ugyanakkor merőben különbözik egymástól, igaz, a hit összekapcsolja őket, bár másként valósítják meg küldetésüket.

Nemeshegyi Péter („*Tárt karokkal várnak ránk...*”) évtizedeket töltött Japánban. Sikeres nevelői tevékenységéről és annak egyik nagy visszhangot keltett módszertani újításáról, Mozart műveinek párhuzamos megismertetéséről már megemlékeztem a Vigiliában, ez a mostani könyv azonban egész életét élénk tárja Kiss Péterrel folytatott beszélgetésében. Akár interjúkötetnek is minősíthetjük, bár nem a műfaji megjelölés a fontos, hanem a személyiség és gondolkodása feltárulkozása, amelyre a jól megválasztott kérdések adnak alkalmat.

Milyennek ismerjük meg Nemeshegyi Pétert, az embert? Egyetlen jellemző szó kívánczik: kedves. Mint a bölcs öreg nagyapó mesél unokáinak, akik szájatva hallgatják, hiszen az élet akkora mélységeivel ismert meg, amelyekről alig van személyes emlékünkből és tapasztalatunk. Egyszerűen, természetesen, megfontoltan válaszol a kérdésekre, s egyszer csak rádöbbenünk, hogy szelídszavú kalauzunk a lét lényegéről beszél, a hitben kicsúcsosodó magatartásról, a sosem lankadó szeretetről és a másik ember iránt mindenkor megnyilatkozó készséges, figyelmes nyitottságról. Bölcsesség és belenyugvás Isten akarataiba — ez életének olyan ajándéka, melyet továbbított és továbbít ma is, alázatosan, annak a gesztusával, aki napról-napra elmondja: „Uram, nem vagyok méltó...”, de minden tőle telhetőt megtesz, hogy erőt vegyen emberi gyengeségein. „Azt hiszem — írja summázatul —, a múltat csak úgy lehet elviselni, ha tudja az ember, hogy »nem vagyok tökéletes, dehogyan csináltam mindent csak jól«, de ami nem sikerült jól, azt nagy-nagy odaadással a Jóistenre tudjuk bízni.” És az olvasónak lapról-lapra erősödik a meggyőződése, hogy Nemeshegyi Péter életét, sorsát a kegyelem vezérli, Isten szeretettel igazgatja kedves gyermeke útját az igazra és a jóra.

A személyes vonatkozások mellett sok ismeretet szerezhetünk magáról a korról, melyben gyakran „vészek hányták” az egyház és hűségesei szolgálói hajócskáját. A második világháború megpróbáltatásai után még súlyosabbak vártak a hazai katolikus egyházra, s ezekből legbővebben éppen a jezsuitáknak jutott, hiszen köztudott volt ellenségeik körében is, mekkora eltökéltséggel-felkészültséggel védelmezik Krisztus tanítását, melyet az akkori rendszer erejét és hatását túlbecsülve ki akart irtani. Aki tudott, kereste a lehetőséget, hogy kijusson az országból, s valamelyik nyugati rendházban folytassa tevékenységét, tanulmányait. Néhány sikertelen kísérlet után Nemeshegyi Péter is nekivágott a kockázatos útnak. Számára ugyan szorongató lehetett a vállalkozás, mégsem fojthattam el derűmet, amikor arról beszélt, hogy először a Teleki téren vásárolt „kopott, vagányos” ruhát. Megvallom, s szolgáljon mentségemre, nem tudom elképzelni Nemeshegyi Pétert vagányos öltözékben. Ismeretes a Teleki tér hangulata, az ordítózás s alkudozás, amelyet oly hitelesen jelenített meg Mándy Iván. Egyszerre nagy csönd lett: az alkuszok és vásárlók fölött egy gölya húzott el. Indult hosszú vándorútjára, akár Nemeshegyi Péter, az ifjú, hivatásában megerősödött jezsuita jelölt. Győrből hamisított bejelentőlap-pal Sopronba vonatoztak Mándy Pál rendtársával. Megbeszélték, hogy egy futballmeccsről vitatkoznak, nehogy feltűnést keltsenek. Ez sem mindennapi: Nemeshegyi Péter, amint nem Órigenész kegyelemtanáról, hanem egy futballmeccsről eszmélkedik! A tiltott határátlépésekről már sokat olvashattunk, a két jezsuitáé sem volt akármilyen: a paraszt bácsi lefektette őket a szekéren, pokrócot terített rájuk, arra pedig egy kosarat helyezett, lármázó csibékkal. A határon átlépve először egy szovjet katonával hozta össze őket a balsors, de szerencsájukre nem törődött velük. Végül eljutottak Bécsbe és onnan Innsbruckba. Igazi „idegpróba” volt a menekülés, olvastán Márai *Föld, földjének* hasonló jelenete ötlök emlékezetünkbe. Jelentkezett Japán misszióba, de a rendfőnök úgy döntött, előbb Rómában vegesse el teológiai tanulmányait. Októberben kezdődött a tanév. Fokról-fokra barátkozott meg a teológiával. Hatalmas hatást tett rá a világhírű Alszegehy Zoltán, ő lett a témavezetője. Életre szóló hatást gyakorolt szemléletére Órigenész, Isten jóságának teológusa. „A Fiú elindul fölülről, a megtestesüléssel eljön közénk, aztán magával viszi az egész világmindenséget föl, vissza az Atyához... Órigenész visszavezeti a világot

Istenhez... nagyon reménykedik abban, hogy az Úristen jósága úgy vezeti a világot, hogy végül az összes ember megtér. Egyáltalában nem úgy néz ki ez a világ, mintha így lenne, de az Istennek még vannak eszközei arra, hogy az emberek haláluk órájában jó irányba meglökdösse.”

Ebben a tömör eszmefuttatásban nyilatkozik meg legvilágosabban Nemeshegyi Péter alapjában véve optimista életszemlélete és szeretetre hangolt hite, melynek kovásza az Isten jóságába vetett feltétlen bizalom. Amint a görög egyházatyák gondolkodásában, ő is Isten nevelő jóságára helyezi a hangsúlyt, akár példabeszédeiben Jézus. „Isten, mint földműves, mint szőlősgazda szeretettel nevelgeti teremtetett világát, hogy a sok-sok szellemi létező végül hazataláljon.” Nemeshegyi Péter számára bizonyára elégtételül szolgált, hogy Órigenész gondolkodását, pontosabban „kegyelemtanát” rehabilitálták, mint ahogy az is, hogy a kor jó néhány nagy teológusa — például Karl Rahner — szeretettel fordult felé és barátságába fogadta. Bizonyára szép pályát futhatott volna be közöttük is, de ehelyett életének legizgalmasabb állomása következett: Japán. Sokáig Kína volt a missziók célpontja, de az akkori rendszerek válásüldöző intézkedéseikkel szereztek kétes értékű hírnevet. Japánban sokkal hasznosabb terepe adódott a keresztény tanok hirdetésének. Nemeshegyi Péter otthonára talált a távoli országban, és ma is nagy szeretettel emlékezik ott eltöltött évtizedeire. Tegyük hozzá: kölcsönös volt a szeretet, tanítványaitól visszakapta, amit adott nekik. Aki írásait olvassa, beszédeit, előadásait hallgatja, arra a meggyőződésre jut, hogy egész magatartását áthatja az az isteni jóságba és megbocsájtásba vetett töretlen hit és bizalom, amely Órigenész által lett életszemléletének és Istenről való gondolkodásának meghatározója.

Fájdalmas kimondani, de tény: Japánból hazatérve ismét missziós területen találta magát. A mai magyar egyház számos vonatkozásában nehéz korszakát éli. Ennek egyik érezhető jele a paphiány, amely a ferencesek kivételével a legtöbb rend kibontakozásának legnagyobb akadálya, s amelynek következtében a pasztoráló világi papokra óriási teher nehezedik. Kilencvenedik évén jóval túl, e nehézségeken igyekszik enyhíteni Nemeshegyi Péter. Adj a Isten, hogy minél tovább tehesse.

Szabó Ferenc önéletírása („Örömben éltem, köszönöm!”) elsősorban pontosságával ragadja meg olvasóját. Érezhető, hogy gazdag életére és életművére visszatekintve a hitelesség vágya vezérli. Manapság, a nagyotmondások és a hiteltelen frázisok korában fontos erény ez, amely egy tudós számára munkájának talán legfontosabb eleme. Módszere nagyon érdekes: az ese-

ményeket naplójából vett részletekkel, hozzá írt levelekkel, saját verseivel teszi teljessé, s ez a kaleidoszkóp hol ezt, hol azt a színt hangsúlyozza.

Maga így fogalmazza meg műfaját és legfontosabb ösztönzését: „Ezt a visszatekintést kettős vallomásnak szánom, ágostoni értelemben: *confessio misericordiae*. Először Isten irgalmas szeretetének megvallása: hálaadás mindazért a természeti és természetfeletti jóért, a talentumokért, amelyeket Istentől kaptam, és amelyeket kama-toztathattam, továbbadhattam. Másodszor: *confessio miseriae*: gyarlóságom, bűneim bevallása. Persze nem életgyónás! Életünk visszáját egyedül Isten ismerheti.”

Határozottság és akaraterő (meg persze tehetség) kellett ahhoz, hogy Szabó Ferenc meghaladja azokat a körülményeket, amelyek szüleit sújtották. Édesapja summás volt, édesanyja kisparaszt lánya. A cselédház, ahol született, elenyészett, a kastély, amely nem sokkal arrébb állt, ugyancsak az enyészet martaléka lett. Kálóc-fáról költöztek Zalalövőre. Szüleinek nem volt pénze, hogy gimnáziumba írássák. Tanítója elvitte a Horthy-ösztöndíj versenyvizsgájára. A sikert követően Sümegre került ingyenes internátusba és gimnáziumba, majd Zalaegerszegen folytatta tanulmányait, Kaszap István életrajza nyomán érlelődött meg az elhatározása, hogy ő is jezsuita lesz. Világnézeti könyveket olvasott, mellettük Tóth Tihamér, Prohászka Ottokár és Bangha Béla műveit. Tervéről a kiváló jezsuitának, Pálos Antalnak beszélt először. Ő hívta a pécsi rendházba 1949 októberében. Pálos atya életre szóló hatást tett Szabó Ferencre, mint ahogy sok fiatal jezsuitára ugyancsak. Fontos volt szerepe a rend életben tartásában, a nagy nyomás alatti működésében. Róla az életrajz nagyobb fejezetében bőségesen olvashatunk, s ebben a részben is megnyilatkozik az emlékező egyik vonzó tulajdonsága: elődei iránt érzett tisztelete, amely akár példaadó is lehetne a fiatalabbak számára. (Lehetne! Sajnos általánosnak mondható, hogy a múltat elfelejtjük, csak a jelenre koncentrálnak.) Nagyon érdekesek Pálos atya Szabó Ferencnek írt levelei és az 1991-től megjelenő Távlatok című folyóirat némelyik számáról szóló bírálati és méltatásai. Ezekből is egyértelműsíthető, mennyire jóságos szerzetes volt (irodalmi ízlése pedig nem teljesen megbízható). A Távlatok egyébként nagyon színvonalas, jól szerkesztett lapként él emlékeimben, mint sok más külföldön kiadott magyar nyelvű periodikum is, melyek — sajnos — haláltusájukat vívják, vagy megszűntek. A Távlatokká vált Szolgálat is közéjük tartozott, ebben is közölt megvilágító írásokat Szabó Ferenc.

Térjünk vissza azonban az élettörténethez, amelyben arra is fény derül, hogy írója is foglal-

kozott a misszió gondolatával. Ha kiterjesztjük jelentéskörét, elmondhatjuk: Szabó Ferenc, bárhová rendelte is rendje, mindenütt tágabb értelemben vett missziót teljesített. Akár hozzánk eljuttatott könyveiben, akár a Vatikáni Rádió magyar adásában, mindig a modern keresztény gondolkodásra, s ezzel az akkor elengedhetetlenül fontos hitvédelemre irányította figyelmünket. Ennek egyik eleme az a filozófia (és teológia) volt, melynek újabb eredményeit alig-alig ismerhettük meg más forrásból. Rá is, a magyarországi érdeklődőkre is hatással volt Teilhard de Chardin víziója (fenomenológiájáról írta licenciátusi dolgozatát), Karl Rahner és Boros László. (Rahner kapcsán megjegyzi, hogy a Távlatokban 1996-ban „összefoglalta és korszerűsítette” kettejük gondolatait.) Mellettük komoly ösztönzéseket nyert Kis Szent Teréztől is, akiről évtizedek múlva *Terézke* címmel írt verset: „a csillagokat csak a ködön át / sejtette meg tüzet váró szíved / midőn a holló szárnyú éj / a városra aláereszkedett — / az angyal szárnya reszketett / kemény marokkal tartva kelyhedet (...).”

E kiragadott idézet is magában hordozza írója költészetének lényegét. Fontos a látvány, a valóság indító élménye, ebből kalapálja ki a felemelkedés útját, amely többnyire a teremtés és a Teremtő szándékának átéléséig ágítja szemhatárát. Legmélyebb verseiben a zsoltárosok hangnemét idézve közvetlenül szólítja meg a reményt és célját adó Istent. Szörényi László idézte laudációjában e versépítkezés szép példájaként a *De Profundis*:

(...)
szabadítsd meg börtönéből e bús földet!
Mert a börtönök szűkítik össze a földet
Nem az emberek szaporodása — legyenek bár
Ígéreted szerint a homokszemnél is többen
Mert nincs egy sem, akit ne Te hívtál volna
Egy sincs, aki ne íródna bele a térbe és időbe
Egy sincs, kinek útja ne vezetne lakába
És egy idegen sincs ki ne találna hazára.

Ezt a haza vezető utat jelölte ki számára Szent Ambrus, akiről általánosan dicsért és elismert doktori értekezését írta, és ez a példa ösztönözte, hogy ő maga is útjelzőnk legyen ezen az úton, amelyen nem lankadó lendülettel és munkabírással halad előttünk. 1997-ben Szent Ignác ünnepén együtt miséztek az akkori generálissal, Kolvenbach atyával, aki „felidézte a La Storta-i látomást. Ignác Rómához közeledve látta a keresztjét hordozó Jézust, és hallotta az Atya hangját, aki Jézus mellé helyezte őt és társait. »*Sub vexillo crucis Deo militare*«: ezt a küldetést kaptuk, ezt kell teljesítenünk a mai közönyös és szenvedő világban, részt vállalva az új evangelizálásból”

— írta az élmény és elmélkedés nyomán. Ennek a célkitűzésnek kiegészítőjeként tanácsokkal látta el a pápákat és tolmácsolt is, amikor fontos személyiséget fogadtak hazánkból (például Kádár Jánost). Amikor I. János Pál váratlanul elhunyt, a lengyel Wojtylát választották meg utódjául. Szabó Ferenc emlékezete szerint Lékai László bíboros „nem túlságosan örült akkor a pápa személyének, azt éreztem szavaiból, amikor feljött hozzánk a Rádióhoz. Talán sejtette, hogy a kommunista országból jött szláv pápa majd változtat az Ostpolitikon, ismervé a kommunista világot. Sajnos, ez nem történt meg. Lékaiék tovább folytathatták a »kis lépések« politikáját, amelyhez Miklós Imre diktálta a »ritmust.«” Ezt részletesen is kifejtette *A Vatikán keleti politikája közelről* című monográfiájában. Valóban „közelről” látta, élte át e megfontolt, óvatos politika állomásait és következményeit. Szerintem „Lékaiék” nem tettek egyebet, mint hogy követték azt a politikát, amelyhez a nevezett Miklós Imre mellett a Vatikán is diktálta a ritmust.

Egy élet, lélek és kor története. Érdekes, megvilágító olvasmány, mely a történészeknek is megbízható támogatója lesz. Mindenképpen megkülönböztetett figyelmünkre érdemes. (*Jezsuita Kiadó, Budapest, 2016*)

RÓNAY LÁSZLÓ

PETER SEEWALD: XVI. BENEDEK. UTOLSÓ BESZÉLGETÉSEK

Nagy élményt jelentett *A föld sója* 1997-ben, valamint a 2010-ben megjelent *A világ világossága* című Seewald-könyv, amit a neves német újságíró a korábban bíboros, majd újnak számító pápával, XVI. Benedekkel készített. Most a nagysikerű riportkönyvek folytatásaként jelent meg a 2016-ban készített interjúkötete XVI. Benedek emeritus pápával.

A teológus professzorból lett Péter-utód büszkén vallja: „a hatalmat sohasem fogtam fel úgy, mint erőpozíciót, hanem mindig felelősségként, mint egy olyan feladatot, amely nehéz és súlyos. Ez egy olyan feladat, ami minden nap azt a kérdést veti fel: vajon felemelkedtem-e ennek magasába?” A riportkötet egyfajta „lelki végrendelet”, még ha ez nincs is kimondva, amely egészen közel vezet az olvasót a pápa személyiségéhez. Nem kerüli ki az igazán érzékeny kérdéseket, a nehéz pillanatokat, a személyes megindultságot, amit Joseph Ratzingernek át kellett élnie. Nyilvános és magánélete, tudományos teológiai karrierje, barátsága az azóta már szentté avatott II. János Pál pápával, megválasztása, a klerikusok szexuális visszaélései, a vatikáni botrányok... mindezek a történetek természetes folyásukban

kerülnek terítékre. A sorok között egyre inkább kiviláglik Benedek pápa rendkívüli szeretete, amivel meglepte a világot. Az újságíró is mélyen érintette május 23-án tett látogatása a piciny vatikáni kolostorban, a Mater Ecclesiae-ben, ahol az emeritus pápa lakik, hiszen a pápa bal szemével szinte egyáltalán nem lát, a hallása is meggyengült, járása lelassult. Mindezek ellenére a kedvesség, ami áradt belőle, talán a korábbiánál is nagyobb volt. A készülő szöveget, mielőtt megjelent, ő maga áttanulmányozta, jóváhagyta és engedélyezte.

A mű három nagy fejezetre oszlik: *Róma harangjai*, *Egy szolga története és Jézus pápája*. A végén bibliográfiai adatok egészítik ki. Az egész beszélgetés iránya: a pápa központi gondolata, visszatérő témája, mondanivalója a szeretet volt. A riporter utolsó kérdése: vajon ez csak elméleti, filozófiai szinten maradt meg nála, vagy érzelmeiben is átélt valóságként? Benedek pápa válasza: „Egyáltalán nem, hiszen akkor nem tudtam volna beszélni róla. Hagyni kell vezetni magunkat Attól, akitől ez az erő származik, akit úgy hívunk: a szeretet!” Ezzel zárul a kötet. A mű nemcsak a „Ratzinger-rajongóknak” nyújt élvezetet, de a pápa-történetek kedvelőinek és mindazoknak, akik éveken át látták, hallgatták, szívükbe zárták, szerették szelíd, intellektuális egyéniségét. (Ford. Diós István; *Szent István Társulat*, Budapest, 2016)

PÁKOZDI ISTVÁN

SEBŐK MELINDA: IN MEMORIAM GYÖRGY OSZKÁR

Különleges, érdekes és nagyon fontos kötet Sebők Melinda munkája, az *In memoriam György Oszkár*.

Különleges azért, mert az „in memoriam” típusú könyvek általában a címbe emelt szerző halála utáni első időszakban készülnek, sokszor amolyan tisztelgések, alkalmat kínálva személyes emlékek szavakba foglalására, egy-egy műalkotás, esetleg az életmű értelmezésére, a művek mögé vonható kapcsolati háló összefoglalására. Ez a kötet nem ilyen. Sebők Melinda a 2011-ben megjelent *A Nyugat árnyékában* című György Oszkár-monográfiája után itt és most a különböző levéltárak anyagában megtalált, kéziratban hagyott alkotások között válogatott, kiemelt a Nyugat lapjairól ott megjelent recenziókat, székesfehérvári lapokban talált cikkeket, s mindezeket kiegészítette értelmező tanulmányokkal. Az eddig publikáltan versek közül ötvenöt lapnyi anyagot közölt. Hozott kézirat-sírban talált irodalomtörténeti kisportrékat, hírt adott arról, hogy György Oszkár a *Gesta Hungarorum*tól Erdélyi Józsefig valamilyen

céllal feldolgozta magának rövid szövegekben a magyar irodalmat, talán egy vázlatos irodalomtörténet megírására készült. Bizonyította a nyomtatott szöveg és a kézirat összevetésével, hogy az 1935-ben Székesfehérváron tartott Vörösmartyűnnepségekben milyen szerepet játszott a költő, és azt is, hogy az 1938-ban, Szent István halálának 900. évfordulóján megjelent, *A szent év* című publicisztikai remeklésnek is ő volt a szerzője. Legnagyobb leleménye a Fejér Megyei Kézírttárban megtalált tanulmány kézírata. György Oszkár ezt annak idején a Nyugat 1925-ben meghirdetett esszé-pályázatra küldte be, s a pályázatban bevethető 1900–1925 közötti időszakból Babits Mihály életművét dolgozta föl. Sebők Melinda ezzel a kötettel kitágította azt a kört, melyet a kései olvasóknak figyelembe kell venniük, ha a tragikus véget ért székesfehérvári költőre, íróra, műfordítóra, irodalomtörténészre gondolnak. A könyv mindezek alapján nem tisztelgő „in memoriam” típusú munka. Inkább annak demonstrációja, hogy György Oszkár „memoria dignis”, azaz az emlékezésre mindenképpen méltó alkotó.

Érdekes könyv is Sebők Melinda munkája. Az ötvenöt lapnyi versszöveg, a fejezetcím alá vont megjegyzés, miszerint itt nem minden lehetséges szöveg, csak az azokból készült válogatás jelenik meg, jelzi: a Szentimrey-Vén Dénes által 2003-ban közreadott *Összegyűjtött versei I.* nem tartalmazza az ott megjeleníteni szándékozott korszak teljes anyagát.

Az itt olvasható versek között vannak majdnem antológiadarabok. Ilyen például a *Bárányok*, a *Felhérség*, a *Kosztolányi* és a *József Attila*. A többség is figyelmet érdemel. Vagy azért, mint a *Velence*. *Sikátorok*, mert ritmikájában felvillant egy korábbi versemléket, Babits *Itália* című versét. Vagy azért, mert a szonettek itt is jelzik a szövegtípus kimeríthetlenségét. Esetleg azért is, mert az áthajlások programszerű változtatása jelzi: a szabályos metrumokat kedvelő költő kipróbálta a szabadabb ritmusú szövegek lehetőségeit is.

Az a tény, melyre ez a versanyag utal, egyben felvet egy általánosabb kérdést is. Mikor tesz jót az utókor: ha az irodalmi emlékezetből kiszorulni látszó költő minden fellelhető versét, fordítását, prózáját összegyűjti és kiadja, vagy akkor, ha a költő életében megjelent három verseskötetből is válogat, egyetlen halmaznak tekintve az életművet, s a legjobbakat valamilyen érvényes rendszerbe állítva nyújtja át a következő generációknak megőrzésre?

Valószínűleg az utóbbi a jó megoldás. A „legjobb” versek, szövegek az „összegyűjtött” műveknél jobban segítik az olvasói érdeklődés fenntartását. Az ilyen „válogatott versek” természetesen kötelezően tartalmazzák a kéziratok hagyatékból elő-

került alkotásokat is. A megjelenített szövegek azonban lehetnek a szövegkiadó által javított művek is. Sebők Melinda maga adott éppen példát rá, miként lehet eljárni azokban az esetekben, ha a javításra, csiszolásra kevés idővel rendelkező költő esetében megvan a nyomtatott és a kéziratos változat. Az *Éj* című alkotás esetében a korrekció alapja a versritmus volt. Az eredeti szöveg így alakult: „Csil-
lagok közt jön / a csolnak. / A madarak mindent /
kioltnak. / Új madarak: tücs- / kök dalolnak”. A versközlés az utolsó két sort helyesbítette: „Új ma-
darak: tücskök / dalolnak”. A páros sorok közül az első és a harmadik három szótagú ütemmé vált, s a szöveg ritmusában felerősítette az ütemhangsúlyos verstípus 4+3-as változatát, ami az *Ómagyar Mária-siralomtól* jelen van költészetünkben.

Nagyon fontos ez a könyv az először itt közölt, pályázatra beküldött értelmező tanulmány okán is. A Babits költészetéről összefoglalást készítő György Oszkár ugyanis 1901-től 1903-ig a Nyugat későbbi szerkesztőjének legközelebbi barátja, egyetemi kollégája, nagy terveket szövögető társa volt. A korszak szokása szerint, annak ellenére, hogy a magyar–francia szak óráin folyamatosan találkozott, leveleztek is egymással, érzékelhetően a már megkezdett beszélgetések folytatását írták le. Egyszer-egyszer frissen elkészült verset is beleírtak a levélbe. Ez azt jelenti, hogy a magyar irodalmi modernizációra együtt készültek, egyszerre gondolták el a verset világ-irodalmi távlatban. A népieskedő korabeli hivatalos költészettel szemben egyszerre és együtt tekintették példának Baudelaire-t, Verlaine-t, az első „valóban modern” embert, ahogyan Rimbaud megjegyezte róla. A Babits-levelezésből nyomon követhető, hogy a hezitáló, önmagával mindig elégedetlen, a verseit folyamatosan csiszoló Babits a magyar költészet hangnem-, értelmezés- és irodalom-felfogás szempontjából megelőzte Adyt. György Oszkár a huszonöt oldalas tanulmányában erre a tényre alapozva foglalja szavakba költőtársa pályáját. A maga kizárólagos személyes tapasztalatát hozzátette a mindenki számára hozzáférhető általános vers-tapasztaláshoz. Ez természetesen nem másítja meg a magyar irodalmi modernizációról kialakult véleményt. Arra azonban nagy erővel figyelmeztet, hogy a versbeszédmód váltása nálunk is, akárcsak a francia, olasz, angol és német irodalomban, nem köthető egyetlen személy egyetlen kötetéhez. Itt is, ott is folyamat volt.

Az *In memoriam György Oszkár* című kötetben olvashatók Sebők Melinda értelmező tanulmányai is. Ezek a fontos írások tovább részletezik a költőről készített monográfia egy-egy gondolatát, kiegészítik az ott megjelenített tényeket. A jubileumi Szent István év, a Vár című folyóiratról ké-

szített dolgozatok dokumentálják, milyen mértékben volt kezdeményező a költő Székesfehérvár szellemi életében, az itteni templomokról (Prohászka emléktemplom, Székesegyház, Szemináriumi templom, Szent Anna kápolna) szóló írásai pedig jelzik, mennyire egységesen és átfogóan értelmezte a maga számára a kultúra egyes területeit. (*Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2016*)

SIPOS LAJOS

LACKFI JÁNOS: EGY A RÁADÁS

A *Három a magyar igazság* klasszikus népi közhelyének, és e címet viselő 2014-es könyvének (valamint további könyveinek) ismeretére épít Lackfi János, amikor új kötetének az *Egy a ráadás* címet adja, megütve egyszerre mind az abban szereplő szövegek jellemzően humorisztikus alaphangját is. Lackfi „magyar néplelekkel” foglalkozó — a *Milyenek a magyarok?*, a *Milyenek még a magyarok?*, valamint a *Három a magyar igazság* köteteket tömörítő — kísérletező trilógiája e könyvvel terebélyesedik tetralógiává, egyszerre mind le is zárva (?) azt. Adott tehát egy fajsúlyos téma és egy játékos, könnyed hangnem, a kettő feszültsége pedig határozottan előnyére válik a koncepciónak.

A magyar diskurzusban Lackfi igyekezete korántsem egyedüli, hiszen időről időre föl kell tennünk bizonyos kérdéseket „önmagunkkal” kapcsolatban. Amit például 1939-ben a (Szekfű Gyula szerkesztette) *Mi a magyar?*, majd e könyv nyomdokain haladva, ugyane címmel (Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztésében) 2005-ben megjelent tanulmánykötetek is föltek, azaz a maguk válaszát a Lackfiétől gyökeresen eltérő, objektív, tudományos szempontból adták meg: a kötetek szerzőgárdái — művészek, gondolkodók, kutatók — igyekeztek érdemben válaszolni saját perspektívájuknak megfelelően a címbe emelt központi kérdésre. Az irodalom azonban a maga természetes szubjektivitásával legalább annyira kompetens e kérdés megválaszolásában, méghozzá egy olyan pátoztól mentes, sőt ironikus beszédmód segítségével, mint amit a fent említett négy Lackfi-kötetben is tapasztalhatunk. A szerző az eddig már jól bevált receptet követi, lényegében ez teremti meg e kötetek közötti szerveséget. Az *Egy a ráadásra* is jellemző tehát az asszociatív nyelvi játékoság, a tárca hosszúságú, csattanóra kihegyezett novellaforma, az abszurd és groteszk, sőt néhol a morbiditást súroló — sokszor azt át is lépő — történetek. Ezek a jellemzők azonban éppen hogy a tükrözés kellő eltorzításához segítenek hozzá: a szövegek, a karakterek így tudnak igazán megszólalni, és érdemben beszélni, saját

tos keresztmetszetet mutatni arról, milyenek is vagyunk „mi” tulajdonképpen.

A kötet a sorozat kijelölt tematikája ellenére sem egyszólamú. Legjellegzetesebb darabjai a mediátorfigura Filc Kálmán köré épülnek. Szerpét találóan jellemzi az *Emberfény* című novella egyik részlete. A főszereplővel együtt egy házibuliba csöppenünk, egy ilyen szituáció pedig, mint tudjuk, a véletlenek gazdag forrása lehet: „Filc Kálmán, a profi véletlenvadász roppant elégedetten dörzsöli a markát. Amint a jó lovász morzsolgatja boldogan a megfelelő állagú, zsíros lócitromot, ő is úgy emeli orrához emberi viszonyaink potyadékát, és hümmel elismerően.” (37.) Ennek megfelelően a Filc Kálmán által begyűjtött vagy megélt történetek között találhatunk humoros társadalomkritikát (*Ösztön, Körforgás*), de robbanásszerűen kibomló, eltúlzott sorstragédiát is (*Gödör*), amelyek a szándékosan rövidre szabott szövegterjedelemben is képesek érvényesülni. Filcnek nem kell mást tennie, mint az érdeklődő kívülről álló attitűdjével „alámerülnie” az élet örvényében, és a véletlenek, az egyediségükben is sokszor tipikus sztorik maguk találják meg őt. Filc Kálmán tehát tulajdonképp egy olyan tetszőlegesen formálható, Esti Kornél-i higany-személyiségű figura, aki aktív és passzív szerepek eljátszására egyaránt alkalmas, azaz hol a történetek (empatikus, érdeklődő) befogadója, hol épp ő a „példázat” főszereplője (*Szintemelkedés*). A különböző történetekhez Filc Kálmán más-más nagyítót használ, lencséjét mindig az adott „véletlennyag” kíváncsi maihoz igazítja.

Az *Egy a ráadás* tematikája azonban nem merül ki az ironikus társadalombírálatban és társadalomrajzban. A kötet vége felé a szövegek fókuszába leginkább a családi élet és a párkapcsolatok dinamikája, nehézségei kerülnek, de vannak lírai személyiségportrék (*Sorskutya*), zsánerfigurák első személyű beszélgetése (*Valentin*) és nyelvjátékra épülő nyúl farknyi, már-már a prózavers határát súroló szürrealisztikus szövegek is (*Hasadás*). Ahogyan a korábbi köteteket forgatók megszokhatták, e könyv történeteit is P. Szathmáry István találó grafikái kísérik, megteremtve a négy könyv vizuális egységét: munkái itt is egy új, képi síkkal egészítik ki a mindennapiságból merítő abszurd humorosságot: teljes összhangban állnak a szövegekkel, hiszen e koncepció eleve kiált a vizuális megvalósításért.

Azon olvasók, akiknek tetszettek a sorozat előző kötetei, és Lackfi játékos, ám korántsem mindig felhőtlen humora, biztosan nem fognak csalódni, de az előismeretek nélkül próbálkozók is kedvet kaphatnak a sorozat korábbi darabjainak felfedezéséhez. Hiszen az *Egy a ráadás* és elődei egy olyan alternatív valóságot rajzolnak

elénk, amelyben éppen a karikatúrisztikus túlzásoknak köszönhetően ismerhetünk rá teljes bizonyossággal sajátos, fényből és sötétségből összegyúrt lelkivilágunkra. (*Helikon*, Budapest, 2016)

TANOS MÁRTON

BÁGER GUSZTÁV: TALÁLGATOM, MIT ÜZEN SZ

„Hatalmas tere van a közjónak” (10.) — kezdi *Ars Congregatio* című versét a költő Báger Gusztáv, s vele, a közjó fogalmán és a javak elosztásán való töprengéssel egyidejűleg rögtön megszólal a neves közgazdász is. Művész és tudós elválaszthatatlan egységének életrajzi hitelességgel azonosítható motívumából fakad új, öt számozott ciklusból felépülő kötetének mély személyessége. Báger Gusztáv egyetemi tanár rangos közgazdaságtudományi és közéleti tevékenysége mellett költőként is egy erősen a közösségi, társas térben pozicionált lírai ént jelenít meg.

A kötet tematikáját nagy biztossággal a társadalomban való létezés különböző síkjai adják, a versek egymáshoz fűzésében a közélet és a magánélet elválaszthatatlansága adja a struktúrát. Az első verscsoport nyitánya egy történelmi katasztrófa tenger felől közeledő képével nyit, s ezzel tematizálja az alany közösségben való életének traumatikus sokkétiméit, miként csap le egy-egy váratlan környezeti (közösségi) esemény a gyanútlanul nyugodni térő énrre, aki végezetül az empirikus és végső soron egyedül biztos tapasztalatok által megérti, hogy „[h]iába akartál kimaradni a történelemből”. (*A tenger felől egyre*, 7.) Ez az egész kötet tételmondata. Ennek az első egységnek olyan társadalmi problémák adják a verstémáit, amelyek a közgazdászt is foglalkoztathatják, nemcsak a közösségért felelős költőt: a zátonyra futott életek, a migráció, a javak egyenlőtlen elosztása, öngyilkosság, munkanélküliség, mind-mind evilági tapasztalatok, melyekben a vallásos én elveszthetné istenélményének biztosságát.

A második egység szintén az ébredés motívumával indít, és az „[a]ztán erőnek erejével kigondolja magát az egészéből” (*Felébred*, 25.) vesssorrall a szabadulás utáni vággyal és az óceánna nővekvő „cseppnyi mozzanat” (*Felébred*, 25.) képével, aprólékos kidolgozottsággal párhuzamos szerkesztést valósít meg a versciklus két első egysége között. A kötet egészében meghatározó motívum az ajánlás. A második egységben Kálnoky Lászlónak címzett ajánlással olvasható *A széktáncollató* című vers, s amennyiben ebbe a csoportba soroljuk azokat a költeményeket, melyek *Szép Ernő-iniciálé*, vagy *hommage à A. P. Csehov* alcím-

mel rendelkeznek, akkor felfejthetünk egy olyan tartalmi egységet a kötetben, mely az irodalmat mint közösséget mutatja be, amelyhez az én tudatosan tartozik. Alkotói és gondolati közösség mutatkozik meg a szövegekben, egy társaság, amelyhez a költői én sorolja magát. Ezt a nézőpontot az is alátámasztja, hogy az egész kötetet fokozódó személyesség járja át. A valóságos költői én szorosan kapcsolódik a költeményekhez, s ezért tudja ilyen statikusan, pozícióváltások nélkül tartani a retorikai hangot az egész ciklusban.

A harmadik egység első költeménye az elalvás, az éjszaka képével csatlakozik az előző számozott szakaszok nyitányait adó prózaversekhez. Az Istenben bízó én mondja az utolsó verssorban, hogy „[t]alálgatom, mit üzensz”. (*Bizalom*, 43.) Az énnel minden apró pillanat az Úr által küldött üzenet. Ebben az egységben meghatározóvá válik a személyesség, a költő és szerelme kapcsolatában Isten és művészet kiegyensúlyozottan jelen van. A kedvessel való megismerkedés története Adorno és Horkheimer *A felvilágosodás dialektikája* című művének interpretációjával kezdődik, és a szerelmi kapcsolatban mindvégig erősen kitart művészet és tudomány befolyása, miközben az érzelmi és fizikai kötődés elmélyül. Számos költemény szól jelen egységében a férfi és a nő közti intimitásról. A költői személyesség leplezetlenül vall a bensőséges pillanatokról, és a hitvesi költészet Petőfiéhez hasonló kiteljesedtségének aprólékosságában ragadja meg a boldogság nyugalma.

A negyedik verscsoportban a személyesség folytatódik, de az aktualitás világából kiindulva a perspektíva retrospektív módon a költő egész életére kiterjed. „A múlt kidobott dolgai” között kutatva megszületik az egység központi gondolata is: a múltba való visszatekintés akkor nyer értelmet, ha a lírai én jelentést talál a felidézett emlékekben (*Kúpos fogó*, 65.). A családi és gyermekkori emlékekről szóló prózaversek közül kiemelkedik az apáról szóló költemény. Az önuralmáról faluszerzte híres apa alakját halálának megrendítő hírével idézi fel a költő. A szerző az édesapjáról mély szeretettel és tisztelettel szól, az atya alakja Istenéhez válik hasonlatossá: „Tökéletes lelket tulajdonítottam neki. Bocsásson meg az Úr, de Őt láttam Benne. Vagy fordítva. Isten tudja. (...) Most is érzem, velem van, ha hívom. Isten képére teremtetett apa. Egy ember, aki szeretni tudott.” (*A szépséget*, 71.)

Az ötödik verscsoportban az istenvárás válik meghatározóvá, habár a verscsoport nyitó verse erre külön nem reflektál. A szakasz leginkább olyan, mintha egy tudományos mű összegzéséhez hasonló módon összefoglalná a korábbi csoportok legfontosabb gondolatait: a *Legszívesebben* című vers például visszautal a lírai én első két

egységben leírt kitörési vágyára („Legszívesebben kimennél a térből és az időből, a nyelvből és a gondolkodásból, az elképzeltből és a tapasztaltból, kívül maradnál, hogy végre elaludj és rá-láss.” *Legszívesebben*, 80.), ez az ötödik egység egyik legerősebb verse, s ez illeszkedik a nyitóversek csoportjába, de túl is mutat rajtuk: itt a megértés nem az emberi élet konstrukcióinak feltérképezése utáni vágyódás, hanem a felfoghatatlan, Isten megismerésének vágya. A *Doxológia* az Isten akaratában való aláztos megnyugvás költeményére (*Úgy a földön is*) utal vissza, amikor a Teremtőt dicsőítő költőt hallgató materialista társaság önhittségében nem tudja elfogadni a gondolatot, hogy imádni csak Istent lehet („A magunk akaratát fogjuk cselekedni ezentúl is.” *Doxológia*, 86.). A záró vers hódolat a kegyelmes Úr előtt, akinek az ember hálával tartozik.

A kötet arányosan tükrözi az emberi élet egészét, ahogy a ciklus által az Istent kereső tudós elme végigtekint földi létén. A költőnek sikerült egy kiegyensúlyozott és szabályos struktúrát felépíteni a könyv különböző részeiben elsősorban jelentkező visszacsatolásokkal. Ezzel az eszközzel egy hálózatokból felépülő egységet teremtetett, s így érzékeltetni tudta, hogy abban a világban, amelyben él, még a diszharmonia pillanataiban is fellelhető a harmónia és az idill. (*Széphalom Könyvműhely*, Budapest, 2016)

SZABÓ P. KATALIN

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: FÜSTVIRÁGOK

A novelláskötet címében szereplő füstéről oly sok minden eszébe juthat az embernek. „Füstbe ment terv”, Ady rózsadalai, melyek „füstösek, furcsák, búsak, bíborak”, *Füstös képek* (Lakatos Menyhért), vagy éppen a pápaválasztás felszálló füstje, esetleg az illatos füstölő, a füstölt hús, no és persze a dohányfüst. És meg is érkeztünk a címhez, hiszen itt ez a fajta füst lényegül át költészetté vagy éppen képzőművészetté. A záró, egyben kötetcímadó novellában legfőképpen. Ez a Bertha Bulcsu emlékének ajánlott írás méltó befejezése a kötetnek. Egy vissza-visszatérő figura, Miklós (aki lehet az író alteregója, de lehet szerzőtársa is) a tudatos szerkesztésű, jól felépített mű központi alakja. Összegzésről is beszélhetünk, hiszen vannak itt korábbi ismert elemek, hogy aztán a füst lírai megjelenítése legyen a lényeg.

Bartusz-Dobosi László első szépirodalmi kötete a *Füstvirágok*. Eddig tanulmányok szerzőjeként ismerhettük, és most műveltségének, tehetségének újabb bizonyítékát tarthatjuk a kezünkben. Nem kell viszonyítanunk az előzményekhez, például a Tüskés Tibor pályaképét megrajzoló kö-

tethez vagy éppen a Garai István-monográfiához, az Eötvös József életművét kutató tudós tanárhoz, de az egyértelmű, hogy az *irodalmi létforma* a novellákban is fő sajátosság. Már az igényes borító is ezt ígéri: rajta a szigligeti Alkotóházban található szignófal, középpontban Nagy Lászlóval és a Pegazussal. S a kötetnyitó mű, a *Szigligeti istenek* ugyanezt igazolja. Álomszerűséggel, finom áttűnésekkel, és itt érzékeljük az esszéíró kezenyomát is. Elődök szellemének megidézését végzi el, egy olyan legendás környezetben, amely a magyar irodalom színe-javának már-már szent helye hosszú évtizedek óta.

Más írásaiban is láthatjuk, hogy a létező és a létezett alakok olvadnak át a fikcióba, a realitás keveredik a képzelte világgal, és nyilvánvalóak az önéletrajzi elemek is. S ugyan van itt történet is, de ennél gyakran fontosabb, ahogy a lélek belső tájain utazunk a művek által. Mindezt még hitelesebbé teszi többször az egyes szám első személyű elbeszélés. Akkor is, amikor egészen hétköznapi dolgokról szól, például az éjszakai alvatlanságról, az ágyban forgoló ember viszontagságairól. Minden pillanat fölemelkedik egy magasabb szférába, legyen szó akár *A város nevé*ről. És folyton visszatér az alkotói folyamathoz, az írás természetrajzához. A néha kínna, máskor könnyedén megvalósuló íráshoz. Hiszen tőle tudjuk, hogy „Az írás függőség”. Az előbb jelzett műben írja: „Egyszer azon kapom magamat, hogy néhány sor kicsusszan belőlem. Aztán persze megint megakadtam kicsit, de akkor már tudtam, hogy nem sok idő és teljes gőzzel belelendülök az alkotásba.” Így nyerünk betekintést az alkotói műhelybe is, ám ezek e részletek szervesen illeszkednek az elbeszélés világába.

Vannak egyéb izgalmak is, például a *Találkozásom Olivíával* különös világának fölidézésével. Ebben egy titoktatos szerző tréfálja meg a szerkesztőt. Itt is, másutt is fordulatos a cselekményszövés, a külső és a belső történések példásan ölelkeznek egymásba. A dialógusok természeteseek, követik az élőbeszéd sajátosságait, a leírások a legnemesebb hagyományt követik. Ahogy már szó esett róla, az irodalmi létforma a legfontosabb alap és viszonyítási pont nála, ez itatja át egész sorsát, létérzését, magánéletét, írói és közösségi tevékenységét.

Találkozunk persze a távolságtartás jeleivel is műveiben. Ezt jelzi a váltás: akadnak harmadik személyben elbeszélte történetei is. Ezek közül az egyik legemlékezetesebb a *Virág utcza* 3. Ebben a fölismerhetően pécsi környezetben, Mélyvízy nevű hőse segítségével. Itt jegyzem meg, hogy a baranyai megyeszékhely (persze nem felejtendő a siófoki származás és a pesti diákkor sem!) lakóhelyként és szellemi környezetként is alapműve írónk számára. Ez az irodalmi központ a

kiteljesedés helyszíne. És itt döbben rá az elbeszélő hőse arra, hogy: „Írni az emberekről, minden apróságról, az őket körülvevő hétköznapi dolgokról, Virág utcákról, könyvekről, régi idők emberiességéről...” mennyire fontos dolog.

A történelmi változások sem maradnak hatás nélkül. A *Prímszámok* című hosszabb mű az akkor 18 esztendőes ifjú 1989–90-es élményeit dolgozza föl. A nagy változás idejét. Itt, legtöbb írásától eltérően, a közéletiség markáns jeleivel találkozunk. Nyilvánvalóan itt sem mellékes az önéletrajzi fogantatás. Mint ahogy az sem véletlen Bartus-Dobosi Lászlónál, hogy másutt meg a filozófia is tárgya a kötetnek (*Königsberget elhagyni*). Ebből a szempontból a Kant emlékének ajánlott írás ilyen. Egyik alapkérdése az, hogy mi értelme van a tudománynak, ment-e általa előbbre a világ... (Miként emlékezhetünk Vörösmarty jól ismert kérdésére is.) Ugyanakkor a szellemi értelemben vett hűség példázata is ez a novella.

Persze nem csak az irodalmi lét a témája ennek a könyvnek. A *Füst antikvárium* szól az ösztönök világáról is, és ezzel együtt a beteljesületlenségről, a boldogtalanságról. Másutt Bartus-Dobosi figurái keresik a helyüket, és gyakran zavartan mozognak a világban. Közben jó érzékkel ragad meg egy-egy apró pillanatot, egy helyütt például a Déli pályaudvar előtti alagút rejtelmét, és a sötétből a fényre érés állapotát. A világvárosban magányos ember tépelődését, s közben Karinthyék élcei sem maradnak említés nélkül (*Hátrafelé*). S vannak részletek, melyekben fontos testi-lelki folyamatokról olvashatunk, ha úgy tetszik, a megtérés stációiról. Idemácsolom a *Sámlí* egyik kulcsmondátát: „A szemlélődésben az ember eljuthat arra az állapotra, hogy teljesen képes legyen átadni magát az Istennek.” S lehet ennél fontosabb célja a földi halandónak? — kérdezhetjük joggal.

S hogy egész mást jelezzünk, egyben a sokszínűséget igazolandó: vannak olyan sorsfordító pillanatok, melyekben a női lábak lesznek a legfontosabbak. A *Zöldfű*ben azt is láthatjuk, hogy írónk remekül jellemez, élvezetes a környezetrajza, könnyedén követhetjük kalandozásait, és mindig visszavezet bennünket a fő vázhoz. Ír karcolatszerű miniatúrt is (*Virág utcai angyalok*), ahol a képzelet játékaival nyűgözi le olvasóját, szellemesen és játékosan. A játéknak és a képzetnek a már említett szigligeti Alkotóház az ismert terepe gyakorta, és ily módon is kapcsolódik ez a próza egyfajta nemes hagyományhoz.

A más műfajú előzmények után meglepetésnek is nevezhetjük ezt a kiváló kötetet. Az újabb Kalász Márton életművét kutató tudós szerző többszólamúságának bizonyítékát. (*Magyar Napló*, Budapest, 2016)

BAKONYI ISTVÁN

SOMMAIRE

ESZTER NAGY:	La prière du cœur dans l'Europe du Moyen Âge
PÉTER MAKAI:	Incarnation et symbole
BALÁZS MEZEI:	L'architectonique de la pensée de Miklós Vető
MARTIN BUBER:	L'Éclipse de Dieu (extrait)
■	Poèmes de Mari Falcsik, Ágnes Gergely et László Villányi
ISTVÁN VÖRÖS:	Comment bien lire Imre Kertész?
FERENC BOZÓK:	Le centenaire de la naissance de l'écrivaine Magda Szabó
■	Prose de Lili Dobai et Georges Ferdinandy
■	Entretien avec la poète Ágnes Gergely

INHALT

ESZTER NAGY:	Das Jesusgebet im mittelalterlichen Europa
PÉTER MAKAI:	Menschwerdung und Symbol
BALÁZS MEZEI:	Architektonik der Gedankenwelt von Miklós Vető
MARTIN BUBER:	Gottesfinsternis (Auszug)
■	Gedichte von Mari Falcsik, Ágnes Gergely und László Villányi
ISTVÁN VÖRÖS:	Wie ist Imre Kertész zu lesen?
FERENC BOZÓK:	Schriftstellerin Magda Szabó vor 100 Jahren geboren
■	Prosa von Lili Dobai und György Ferdinandy
■	Gespräch mit der Dichterin Ágnes Gergely

CONTENTS

ESZTER NAGY:	The Jesus Prayer in Medieval Europe
PÉTER MAKAI:	Incarnation and Symbol
BALÁZS MEZEI:	The World of Ideas by Miklós Vető
MARTIN BUBER:	The Eclipse of God (excerpt)
■	Poems of Mari Falcsik, Ágnes Gergely and László Villányi
ISTVÁN VÖRÖS:	How is Imre Kertész to be Read?
FERENC BOZÓK:	The Writer Magda Szabó was Born 100 Years ago
■	Prose by Lili Dobai and György Ferdinandy
■	Interview with Ágnes Gergely, Poet

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HAFNER ZOLTÁN, HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekk számla száma: OTP V. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: egy évre 6.000,- Ft, fél évre 3.000,- Ft, negyed évre 1.500,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 6.000,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Nemzeti
Együttműködési
Alap

Ára: 550 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- PETER SEEWALD
SEBŐK MELINDA
LACKFI JÁNOS
BÁGER GUSZTÁV
BARTUSZ-DOBOSI
LÁSZLÓ
- Könyvek között. Jezsuita arcélek
XVI. Benedek. Utolsó beszélgetések
In memoriam György Oszkár
Egy a ráadás
Találgatom, mit üzensz
Füstvirágok

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bakonyi István, Pákozdi István, Rónay László,
Sipos Lajos, Szabó P. Katalin és Tanos Márton

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A reformáció emlékéve
- A tradíció szerepe az egyház életében
- Gregory Collins, Papp Miklós,
Szeiler Zsolt, Tornyai Erika,
Török Csaba és Várnai Jakab tanulmánya
- Gulisio Tímea, Győri László,
Simek Valéria, Térey János,
Vasadi Péter és Vörös István írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

